

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

NƏSİROVA GÜNEL ADIGÖZƏL qızı

«İNNOVASİYA YÖNÜMLÜ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ
STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN HÜQUQİ TƏMİNATI
MƏSƏLƏLƏRİ» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Magistr proqramının rəhbəri
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:
iqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

BAKİ-2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İNVESTİSİYA QOYULUŞU VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ.....	8
1.1 İnvestisiyanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və reallaşdırılması formaları.....	8
1.2 İnvestisiya qoyuluşunu şərtləndirən amillər və onun maliyyələşdirilməsi mənbələri.....	19
1.3 İnnovasiya yönümlü investisiyaların spesifik xüsusiyyətləri.....	29
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ REALLAŞDIRILMASININ İQTİSADI HÜQUQİ MEXANİZMLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	37
2.1 Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının normativ-hüquqi bazası.....	37
2.2 Respublikamızda investisiya qoyuluşlarının sahələrarası strukturunun mövcud vəziyyəti.....	46
2.3 İnvestisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının prioritetlər.....	60
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ SƏMƏRƏLİ STRUKTURNUN FORMALAŞDIRILMASI VƏ İNNOVASİYA YÖNÜMLÜLÜYÜNÜN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ...	69
3.1 İnnovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri.....	69
3.2 İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəli strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	79
3.3 İnnovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi	85
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	94
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	98

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir şəraitdə istər ayrı-ayrı dövlət və regionların, istərsə də ümumbəşəri problemlərin uğurlu həlli üçün integrasiya prosesləri genişlənmiş və müxtəlif regional-iqtisadi bloklar şəklində bütün dünyanı əhatə etməyə başlamışdır. Artıq ayrı-ayrı regionlarda və dövlətlərdə əhalinin rifah səviyyəsi orada mövcud olan təbii sərvətlərin miqdarı ilə deyil, həmin təbii sərvətlərdən beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlükləri nəzərə alınmaqla səmərəli istifadə olunma dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Ona görə də beynəlxalq əmək bölgüsü inkişaf etdikcə dünya təsərrüfatı sisteminin müxtəlif həlqələri arasında əlaqələr getdikcə genişlənir. Ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmış ümumdünya ticarət əlaqələri özünün mühüm əhəmiyyətini saxlamaqla yanaşı, kapital və maliyyənin beynəlxalq hərəkəti müasir mərhələdə daha geniş vüsət almış, təsərrüfat əlaqələrinin inkişafını təmin edən vacib şərtlərdən birinə çevrilmişdir.

Milli iqtisadi inkişafının təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyü faktı istər-istəməz xarici amillərin tam ciddiliklə nəzərə alınmasını tələb edir. Başqa sözlə, qapalı iqtisadi məkandan dünya təsərrüfatına integrasiya edilməsi artıq ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Milli dövlət mənafeələrinin birbaşa regional və qlobal mənafeələrdən asılılığı isə iqtisadi integrasiyanı zəruri bir amilə çevirir. Resursların məhdudluğu və onlara olan tələbatın durmadan inkişafı istənilən cəmiyyəti xarici resursların ölkəyə cəlb olunması üsullarını axtarmağa məcbur edir. Xüsusən bazar münasibətlərinə keçid şəraitində müxtəlif layihələrə investisiya qoyuluşu çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Onsuz əsas istehsal fondlarının təzələnməsi, geniş təkrar istehsalı və onunla əlaqədar rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı, deməli, ölkənin inkişafının sosial-iqtisadi problemlərinin həlli mümkün deyildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi, ETT-nin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi və bu kimi yeniliklər investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Bu baxımdan, cəmiyyətin həyatında investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyəti və rolu son dərəcə artmış olur.

İnvestisiyanın yönəldilməsi istiqamətlərindən biri kimi innovasiya yönümlü

investisiyalar müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Biliyə əsaslanan cəmiyyətin əsas potensialı insan kapitalıdır. İnsanların yeni bilik yaratmaq və ondan səmərəli istifadə etmək qabiliyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən də investisiyalar əsasən insan resurslarının inkişafına yönəldilir. Bu dolayısı ilə davamlı, fasiləsiz təhsilin əhəmiyyətini daha da artırır. Biliyə, informasiyaya əsaslanan cəmiyyətə son zamanlar innovasiya cəmiyyəti deyirlər. İnnovasiya cəmiyyətini yaratmaq isə böyük maliyyə vəsaiti tələb edir. Həmçinin xalq təsərrüfatı sahələrində də innovativ islahatların aparılması istehsal olunan məhsulların kəmiyyət və keyfiyyətinin artmasına şərait yaradır ki, bu da ixrac yönümlü istehsalın inkişafına səbəb olur. Bu da öz növbəsində ölkənin iqtisadi qüdrətinin artmasına səbəb olur.

Müasir dövrdə iqtisadi nailiyyətlərin əldə olunması hər bir ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı danılmaz faktdır. Bu amil qloballaşmanın dərinləşdiryi bir şəraitdə öz əhəmiyyətini bir daha artırımaqdadır. Belə ki, yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik ölkələr beynəlxalq bazara güclü və daha çox fayda əldə edən subyekt kimi qoşulduğu halda, müvafiq parametr üzrə zəif olan ölkələr isə əksər hallarda istehlakçı qismində iştirak edirlər.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi isə şübhəsiz ki, onun əsasını təşkil edən elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə şərtlənir. Burada xüsusi diqqət yetirilən məqam, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin hansı vasitələrdən istifadə edilməsi ilə təmin olunmasından ibarətdir. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti bütün səviyyələrdə ön plana çıxmış olur. Beynəlxalq bazarlarda iştirak payına görə nisbətən kiçik dövlətlərin müvafiq məkanda iştirakının dayanıqlılığının təmin olunması aspektindən isə innovasiya obyektiv xarakter daşıyır.

İqtisadi inkişaf prosesləri müxtəlif dövrlər ərzində fərqli amillərin təsiri altında dinamik xarakter qazanmışdır. Müasir dövrdə makroiqtisadi tarazlığın, həmçinin davamlı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, eyni zamanda istər bütövlükdə dövlətin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsində dayanıqlılığını təmin edən əsas element kimi məhz innovasiya çıxış etməkdədir. Belə ki, müxtəlif sahələrdə innovasiyaların tətbiq edilməsi vasitəsilə əmək məhsuldarlığı-

nın səviyyəsini yetərincə yüksəldə bilən dövlət, dünya bazarında rəqabət prosesinin aktiv iştirakçısına çevrilə bilər. Onun hansı səviyyədə təmin olunması isə bilavasitə innovasiyaların mənimsənilməsi səviyyəsindən asılıdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amil innovasiyanın sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əsas yaratma qabiliyyətinə malik olmasıdır. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi baxımından irəli sürülən yeni iş təşəbbüsü əslində bir yeniliyin, başqa sözlə innovasiyanın həyata keçirilməsinə yönəlik proses nəticəsində meydana çıxır. Deməli, innovasiya bir fəaliyyət növü kimi nəinki iqtisadiyyatın keyfiyyət göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir, eyni zamanda yeni fəaliyyət mühitü yaradır. Bu baxımdan, investisiyaların innovasiya yönümlülüyünün təmin olunması yollarının tədqiq edilməsi, həmçinin onun əsasında sosial-iqtisadi səmərəlilik problemlərinin geniş planda tədqiq edilməsi işin ana xəttini təşkil edir. Təhlil edilən mövzu qeyd olunan cəhətlər baxımından müasir dövrdə çox aktualdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və müasir görkəmli nümayəndələrinin ümumilikdə investisiya qoyuluşları, onların cəlb olunması, istiqamətlərinin və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi haqqında nəzəri müddəaları, Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin və praktiklərinin investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri, habelə dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qanunları, həmçinin hökumətin bu mövzuya uyğun məsələlərlə əlaqədar olaraq qəbul etdiyi digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ümumilikdə innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillərin sistemləşdirilmiş formada təhlili və müasir dövrdə onun hüquqi mexanizmlərinin formalaşdırılması zəruriliyinin əsaslandırılması ilə şərtlənir.

Dissertasiya işinin məqsədi investisiyanın yönəldilməsi istiqamətlərindən biri kimi innovasiya yönümlü investisiyalar hüquqi tənzimlənməsi sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirilməsindən və onun formalaşdırılmasının zərurili-

yinin əsaslandırılmasından ibarətdir. İşdə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- investisiyanın mahiyyətini və reallaşdırılması formalarını xarakterizə etmək;
- investisiya qoyuluşunu şərtləndirən amilləri və onun maliyyələşdirilməsi mənbələrini səciyyələndirmək;
- innovasiya yönümlü investisiyaların spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- Azərbaycan Respublikasında investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının normativ-hüquqi bazasını araşdırmaq;
- investisiya qoyuluşlarının sahələrarası strukturunun mövcud vəziyyətini təhlili etmək;
- investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının istiqamətlərini müəyyən etmək;
- innovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirlərini xarakterizə etmək;
- investisiya qoyuluşlarının səmərəli strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək;
- innovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsini araşdırmaq.

Dissertasiya işinin predmetini innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşları ilə bağlı reallaşdırılan fəaliyyətin tənzimlənməsində hüquqi mexanizmin rolunun müəyyənəndirilməsi təşkil edir. İşin obyektı isə respublikamızda reallaşdırılmaqda olan innovasiya yönümlü investisiyalar və müvafiq sahədəki investorların fəaliyyətidir. İşin nəzəri və metodoloji əsasını investisiya qoyuluşları ilə bağlı iqtisadçı alimlərin müxtəlif istiqamətlərdə apardıqları araşdırmalar və müvafiq sahə üzrə qəbul olunmuş normativ aktlar təşkil edir. Dissertasiya işində analiz, sintez, qruplaşdırma, statistik, sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi müqayisəli təhlil və s. tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur. İnformasiya mənbəyi kimi ixtisaslaşmış qrupların hesabatlarından, internet resurslarından və dövlət statistika komitəsinin illik məcmuələrindən istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklif hissələrindən ibarət-

dir. İşin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, predmeti, obyektı, nəzəri-metodoloji əsasları, informasiya bazası və tədqiqat üsulları əks etdirilmişdir. Birinci fəsildə investisiyanın nəzəri-metodoloji əsasları, investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillər, investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələri, innovasiya yönümlü investisiyaların spesifik xüsusiyyətləri, ikinci fəsildə Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının müasir vəziyyətinin təhlili, normativ-hüquqi bazası, investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması istiqamətləri, üçüncü fəsildə isə investisiya qoyuluşlarının səmərəli strukturunun formalaşdırılması, innovasiya yönümlü investisiyaların stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri və bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsinə dair araşdırmalar öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda istifadə edilmiş ədəbiyyatların və internet resurslarının siyahısı verilmişdir.

FƏSİL I. İNVESTİSİYA QOYULUŞU VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1 İntestisiyanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və reallaşdırılması formaları

Respublikamızın iqtisadiyyatının sürətli inkişafının səbəblərindən birini ölkəyə daxil olan xarici investisiyaların və büdcə gəlirlərinin səmərəli yerləşdirilməsini hesab etmək olar. İntestisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində davamlı iqtisadi artıma nail olunmuş, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında nəzərə çarpacaq nəticələr əldə olunmuşdur. İntestisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması mürəkkəb bir proses olmaqla ciddi yanaşma tələb edir. Bu baxımdan investisiya anlayışını bir iqtisadi kateqoriya kimi nəzərdən keçirmək və onun mahiyyətini araşdırmaq məqsədəuyğun sayılardı.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “investisiya” anlayışına yanaşmalar birmənalı deyildir. İntestisiya latın sözü (“investio”) olub, mənası “geyindirmək”, “örtmək” deməkdir. İngiliscə isə bu terminin (“invest”) bir çox mənaları vardır ki, bunlardan biri də “kapital qoymaq” mənasını verir. Terminoloji şərh bu sözün mənasını qismən də olsa açıqlayır. Təbii ki, investisiya anlayışı adı altında mənfəət və ya sosial məqsədin həyata keçməsinə nəzərdə tutan qoyuluşlar əhatə edilir¹.

Müasir dövrdə investisiya qoyuluşları Azərbaycanın və xarici ölkələrin görkəmli iqtisadçı alimləri tərəfindən geniş tədqiq olunmasına baxmayaraq bu gün də bu problemə dair fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Bir qrup iqtisadçı alimlər «investisiya anlayışını» «əsaslı vəsait qoyuluşu»nun sinonimi kimi qəbul edirlər. İntestisiya hər bir cəmiyyətdə geniş təkrar istehsal müəyyən müddətlərdə, adətən uzunmüddətli vəsait qoyuluşudur ki, bu da əmtəə-pul münasibətlərində öz əksini tapır. İntestisiya qoyuluşlarına material, əmək və maliyyə məsrəfləri də daxil edilir ki, bu da dəyər ifadəsində xarakterizə olunur və əmtəə-pul münasibətlərinin ən mühüm atributlarından biri hesab edilir. Əsaslı vəsait qoyuluşu dedikdə isə istehsal və qeyri-istehsal sahələrində əsas fondların geniş təkrar istehsalı və yeni əsas fondların yaradılmasına,

¹ Zeynalov F. “İntestisiyalar və onların Azərbaycanda mövcud durumu”, Bakı, 2001, səh.44

mövcud müəssisələrin genişləndirilməsinə, yenidən qurulmasına və istehsalın texniki cəhətdən silahlandırılmasına yönəldilən vəsaitin məcmusu başa düşülür. Aparılan araşdırmadan aydın olur ki, «investisiya» anlayışı məzmununa görə «əsaslı vəsait qoyuluşu» anlayışından daha genişdir və əsaslı vəsait qoyuluşu investisiyanın tərkib hissəsidir.

Maliyyə nəzəriyyəsinə görə investisiya anlayışı real və maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi kimi başa düşülür. İntestisiyalar istehsal resurslarının artırılmasını və nəticə etibarilə iqtisadi artımın tempini təmin edir. İntestisiyalar elə kapitaldır ki, onun köməyi ilə milli sərvət artırılır. İntestisiya sabaha qoyulan vəsaitdir. Bütün bu təriflər investisiyanın mahiyyətini bu və ya digər səviyyədə əks etdirsə də, adətən onun mahiyyəti hər bir dövlətin müvafiq sahədə qəbul etdiyi qanunvericilik aktı ilə təsbit olunur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının “İntestisiya fəaliyyəti haqqında” qanununa (13 yanvar 1995-ci il) əsasən - investisiya mənfəət və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə sərvətlərə isə aşağıdakılar aid edilir:

- daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıqlar);
- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş intellektual sərvətlər;
- pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;
- bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, lakin patentləşdirilməyən texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu (nou-hau);
- torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, o cümlədən binalardan, qurğulardan və avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn digər əmlak hüquqları.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda geniş yer tapmış «investisiya prosesi» və «əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi» anlayışının araşdırılmasına geniş yer verilir. Belə ki, əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi dedikdə, qoyulan vəsaitin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə (yəni layihələndirmə, tikinti, ödəmə və s.) hərəkətinin və ya xərcin həyata keçirilməsi

rilməsindən başlanan vaxtdan, onun tam qaytarılmasına (ödənilməsinə) qədər olan müddət dövr etmə müddəti kimi başa düşülür. İnvestisiya prosesi – layihələndirmədən və tikinti mərhələsindən başlayaraq obyektin istismara verilməsinə qədər keçən müddəti əhatə edir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın istehsal və qeyri-istehsal sferalarına uzunmüddətli kapital qoyuluşlarını əks etdirir. İnvestisiyaların yönəldilməsi istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- istehsalın genişlənməsi və modernləşdirilməsinə yönəldilən investisiyalar;
- istehsal infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- mal-material ehtiyatlarının yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- sosial infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilən investisiyalar;
- işçi heyətinin hazırlanması və yenidən hazırlanmasına yönəldilən investisiyalar;
- ETT-yə yönəldilən investisiyalar.

İnvestisiya resursları mahiyyətə əmtəə olmaqdan əlavə, təkrar istehsalın bütün tsikl və mərhələlərinə xidmət edir. Bununla əlaqədar o xüsusi struktura və qiymətə malik olur. İnvestisiya resursları istənilən formada (pul, qiymətli kağız, layihələr, lisenziyalar, material dəyəri və s.) təqdim oluna bilər. Bu zaman onların qısa müddət ərzində likvidliyi, investisiya pulları olmaq qabiliyyəti təmin olunmalıdır. Başqa sözlə, investisiya resursları milli gəlirin elə bir hissəsidir ki, cəmiyyət onu bilavasitə istehlak etmir, yığıma yönəldir. Bu hissənin dəyəri istehlak mallarının dəyəri ilə deyil, investisiya dəyəri ilə müəyyənləşdirilir. İnvestisiya fəallığının yüksəlməsi üçün əhali gəlirlərinin və yığıma meylliliyin artması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İqtisadi sistemlərdə investisiyaların icra etdiyi əsas funksiyalara əsas kapitalın artımı və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin mikro və makro səviyyələrdə təmin olunması, mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin dəstəklənməsi, müxtəlif səviyyələrdə istehsalın səmərəliliyinin elmi-texniki nailiyyətlər bazasında reallaşdırılması aid edilir.

İnvestisiyalar bir çox meyarlara görə təsnifləşdirilir. Formalaşma xarakterinə görə avtonom (müstəqil) və indusirovan (asılı) investisiyalar fərqləndirilir. Avtonom

investisiyalar faiz dərəcəsiindən və ya milli gəlirin səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Avtonom investisiyalardan fərqli olaraq induşirovan investisiyalar milli gəlirin artımından funksional asılıdır və gəlirlərin artması nəticəsində məcmu tələbin ödənilməsinə xidmət edir. İnduşirovan investisiyalar cəmiyyətin artan tələbatı ilə əlaqədar olaraq investisiya tələb edən əmtəə və xidmətlərin istehsalına yönəldilir.

İnvestisiya qoyulmuş obyekt üzərində nəzarətin formasından asılı olaraq investisiyanın birbaşa (real) və portfel (maliyyə) investisiyası olmaqla 2 növü fərqləndirilir. Birbaşa investisiyalar - elə kapital qoyuluşudur ki, investora kapital qoyulmuş obyekt üzərində nəzarət imkanı verir. Birbaşa investisiyalar uzun müddətə iqtisadi maraq əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Bu investisiyalar əsasən şəxsi sahibkar kapitalı ilə əlaqədardılar. Birbaşa (real) investisiyalar aşağıdakı qruplara bölünür:

- öz istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilən investisiyalar. Bu qrupa əsasən avadanlıqların dəyişdirilməsinə, əsas fondların modernləşdirilməsinə və s. məqsədlər üçün yönəldilən investisiyalar daxildir;

- istehsalın genişləndirilməsinə və yenidən qurulmasına yönəldilən investisiyalar. Bu qrupa mövcud istehsal çərçivəsində məhsul buraxılışının həcmının artırılması məqsədi daşıyan investisiyalar daxildir;

- şəxsi və xüsusi istehsalın yaradılmasına və ya istehsalda yeni texnologiyanın tətbiqinə yönəldilən investisiyalar. Bu qrupa yeni istehlak bazarına çıxmaq məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılmasına və mövcud müəssisələrin yenidən qurulmasına yönəldilən investisiyalar daxildir;

- dövlət sifarişinin və ya digər sifarişçinin sifarişlərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə qeyri-şəxsi istehsala qoyulan investisiyalar.

Portfel investisiyaları – xarici qiymətli kağızlara qoyulan kapitaldır. Bu investisiyalar investora kapital qoyduğu obyekt üzərində real nəzarət hüququ vermir. Portfel (maliyyə) investisiyaları aşağıdakı qruplara bölünür:

1. Qiymətli kağızlara qoyuluşlar (o cümlədən dövlət və qeyri-dövlət).
2. Bank depozitlərinə və sertifikatlara qoyuluşlar.

Birbaşa investisiyaların 90%-i və portfel investisiyaların 97%-i İEÖ-in payına

düşür. Əgər 1990-cı ilə kimi dünyada birbaşa investisiyalar üstünlük təşkil edirdisə, 1990-cı ildən sonra portfel investisiyaların həcmi artmağa başlamışdır. Müasir dövrdə isə portfel investisiyaların həcmi birbaşa investisiyaların həcmi ötmüşdür. Belə ki, kapitalın beynəlxalq hərəkətində birbaşa investisiyalar portfel investisiyalardan 2,5 dəfə azdır. BVF-in qəbul etdiyi qaydaya görə, birbaşa investisiyaların xarakterik xüsusiyyəti investorun investisiya qoyulmuş obyektin idarəedilməsində iştirak etməsidir. Bunun üçün isə həmin obyektin səhmlərinin 10%-nə malik olmaq kəfayətdir. Əgər investor idarəetmə prosesində iştirak etmirsə və obyektin səhmlərinin 10%-dən az bir hissəsinə malikdirsə, bu cür investisiyalar artıq portfel investisiyaları hesab edilir. Qeyd edək ki, BVF tərəfindən verilmiş bu tərif şərtidir. Bəzən, investor obyektin səhmlərinin 10%-dən az bir hissəsinə malik olsa da, əgər o, obyektə (müəssisəyə) rəhbərlikdə iştirak edirsə, belə investisiyalar əksər ölkələrdə birbaşa investisiyalara aid edilir.

İnvestisiya ehtiyatları üzərində mülkiyyət formalarına görə aşağıdakı investisiya növləri fərqləndirilir¹:

- xüsusi investisiyalar;
- dövlət investisiyaları;
- xarici investisiyalar;
- birgə investisiyalar.

Xarici investisiyaların özlərini də yaranma mənbələri, istifadə olunma xarakteri, məqsədi, müddəti və digər amillər baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Yaranma mənbələrinə görə:

A) Dövlət kapitalı dedikdə, (praktikada ona rəsmi kapital da deyilir.) dövlətlərin və ya dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatların qərarlarına əsasən xaricə ixrac olunan və ya xaricdən idxal olunan dövlət büdcə vəsaitləri başa düşülür.

B) Özəl kapital dedikdə, xaricdə yerləşdirilən qeyri-dövlət mənbələrinə əsasən formalaşan kapital nəzərdə tutulur. Bura müxtəlif növ investisiyalar, ticarət, banklararası kreditlər və s. aiddir.

¹ Zeynalov F. "İnvestisiyalar və onların Azərbaycanda mövcud durumu" Bakı 2001

- Müddətinə görə: Qısamüddətli, orta və uzunmüddətli qoyuluşlara bölünür.
- İstifadə olunma xarakterinə görə: Sahibkar kapitalı və borc kapitalına bölünür.
- Məqsədinə görə: Portfel investisiyaları və birbaşa investisiyalara bölünür.

Bunlardan başqa xarici investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin də müxtəlif hüquqi formaları vardır ki, onlara da aşağıdakıları aid etmək olar: Birgə müəssisələr (a joint venture), konsessiya (consession), konsorsium (consortium), filialların qeydiyyatdan keçirilməsi (branch), icarə (lease; rent).

Kommersiya təcrübəsində investisiyanın aşağıdakı tiplərini (növlərini) bir-birindən fərqləndirmək lazımdır:

- fiziki aktivlərə investisiya;
- pul aktivlərinə investisiya;
- qeyri-material (gözə görünməyən) aktivlərə investisiya.

Fiziki aktivlərə - istehsalat binası və tikililər, həmçinin xidmət müddəti bir ildən çox olan müxtəlif maşın və avadanlıqlar və s. daxildir.

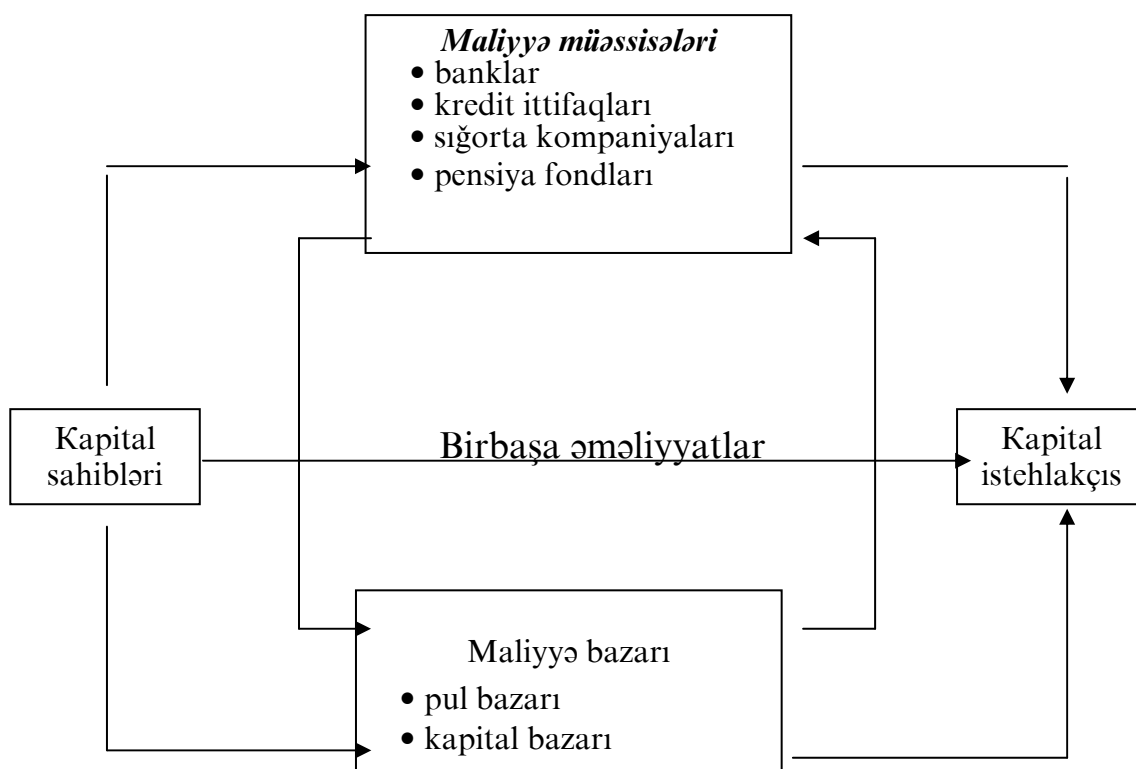
Pul aktivlərinə - fiziki və hüquqi şəxslərdən pul vəsaiti almaq hüququ olanlar (məsələn: uduş, aksiya, bank depoziti və s.) aiddir.

Qeyri-material aktivlərinə - lisenziyanın alınması, ticarət nişanının işlənməsi, işçilərin təhsil alması və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. daxildir. Investisiyanın real aktivliyinin hazırlanması və təhlili hər şeydən əvvəl firmanın qarşısında duran problemin bu növ investisiyanın köməkliyi ilə həll edilməsindən asılıdır.

Bir məsələni də qeyd edək ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiya proseslərinin intensiv və ekstensiv investisiyalaşdırma növləri fərqləndirilmir. Lakin burada təbii ki, əhəmiyyətli fərqlər vardır. Belə ki, mövcud texnika və texnologiya əsasında istehsalın artırılmasına yönəldilmiş investisiyalar ekstensiv, yeni və keyfiyyətə yaxşılaşdırılmış texnika və texnologiyanın tətbiqinə qoyulan investisiyalar isə intensiv xarakterlidir. Vəsait qoyuluşlarının ekstensiv tipi istehsalın həcmində artmasına mütənasib olaraq əlavə xammal və enerji sərfi tələb edir. Investisiyanın bu növü iş yerlərinin sayını artırır, məhsulun kapital tutumunu və maya dəyərini aşağı salmır. İntensiv növlü investisiyalar daxili ehtiyatların istifadəsinə, o cümlədən itkilərin azaldılmasına yönəldilir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda geniş yer tapmış investisiya prosesi və əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi anlayışının araşdırılmasına geniş yer verilir. Belə ki, əsaslı vəsait qoyuluşunun dövriyyəsi dedikdə, qoyulan vəsaitin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə hərəkətinin və ya xərcin həyata keçirilməsindən başlanan vaxtdan, onun tam qaytarılmasına qədər olan müddət dövr etmə müddəti kimi başa düşülür.

İnvestisiya prosesi investisiya qoyuluşunun reallaşdırılmasıdır. İnvestisiya prosesi layihələndirmədən və tikinti mərhələsindən başlayaraq obyektin istismara verilməsinə qədər keçən müddəti əhatə edir. Bununla belə, qəbul olunmuş yanaşmaya əsasən investisiya prosesi onu təklif edənlərlə (kimin sərbəst investisiya resursu varsa), tələb edənlər (investisiyalara ehtiyacı olanlar) arasında əlaqələndirmə mexanizmini formalaşdırır. Hər iki tərəf adətən xüsusi institutlarda və ya maliyyə bazarında qarşılaşırlar. Deyilənlərin daha aydın olması baxımından, investisiya prosesi sxem 1.1-də əks etdirilmişdir¹:

Sxem. 1.1 İnvestisiya prosesi və onun iştirakçıları

¹ Шарп У. «Инвестиции», Москва, 2006, стр.78

İnvestisiyanın xüsusi əhəmiyyəti istehsalın perspektiv strukturunun formalaşdırılmasında və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Belə ki, dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyən edir. Məhz bu amil iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində başlıca rol oynayır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının səmərəli inkişafının, onun ayrı-ayrı regionlarının, sahələrinin və yeni mülkiyyət formalarının yaranması investisiya siyasətinin xarakteri ilə müəyyən olunur. Belə ki, müasir dövrdə investisiya siyasətinin başlıca məqsədi iqtisadiyyatın inkişafının intensiv yolunun, məsrəflərin səviyyəsinin azaldılması ilə müşaiət olunan istehsal potensialının və fəaliyyət göstərən əsas istehsal fondlarının istifadəsinin genişləndirilməsinə qoyuluşların artırılmasıdır.

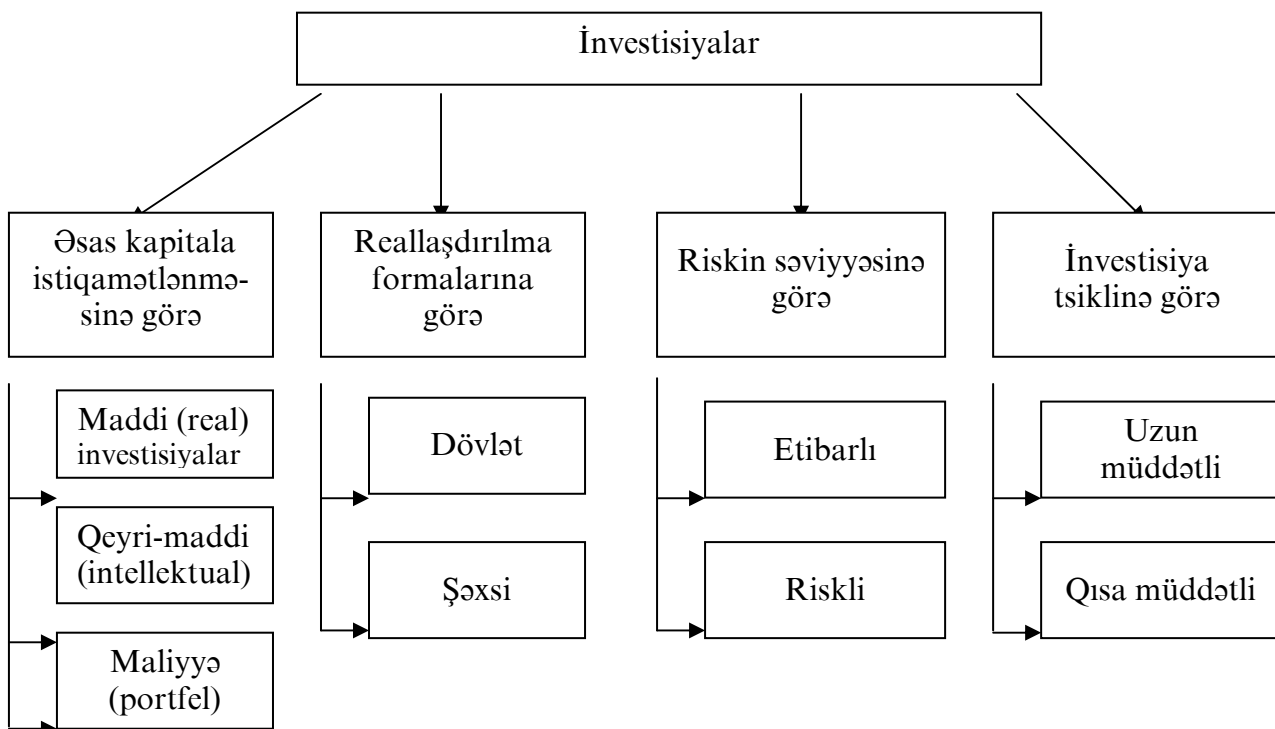
İnvestisiya fəaliyyəti anlayışına gəldikdə isə müvafiq qanunda ona belə tərif verilir: “İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur.” İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıdakı növləri vardır:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;
- dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə dövlət müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların, özlərinə məxsus və borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;
- xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;
- Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birləşmiş investisiya fəaliyyəti.

Müvafiq qanuna əsasən investisiya fəaliyyətinin obyektləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən, əsas fondlar və dövriyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları ola bilər. Yaradılması və istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş

sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini pozan obyektlərə investisiya qoyulması qadağandır.

Müasir dövrdə investisiyalar müxtəlif kriteriyalara görə də fərqləndirilir. Bu kriteriyalar arasında ən mühüm olanları investisiya qoyuluşunun kapitala yönəldilməsinə görə, onun reallaşdırıldığı zaman meydana çıxan risklərin səviyyəsinə görə, həmçinin investisiya tsiklinin davam etməsinə və reallaşdırılma subyektinə (investor kimi çıxış edən) görə olan kriteriyalar hesab edilir. Qeyd edək ki, yuxarıda sadalanan hər bir kriteriya üzrə investisiyaların konkret növləri fərqləndirilir ki, onlar da xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmaqla qruplar formalaşdırır. Deyilənlər daha aydın formada sxem 1.2-də əks etdirilmişdir:

Sxem 1.2 Müxtəlif kriteriyalar üzrə investisiyanın növləri¹

İnvestisiyalar makroiqtisadiyyatda 2 rol oynayırlar. Birincisi, investisiyalar xərclərin böyük və dəyişkən komponenti olduğuna görə, investisiyaların kəskin artması və ya azalması məcmu tələbə kəskin təsir göstərə bilər; məcmu tələbin

¹ Zeynalov F. "İnvestisiyalar və onların Azərbaycanda mövcud durumu" Bakı 2001

dəyişməsi isə öz növbəsində istehsala və məşğulluğa təsir göstərəcəkdir. İkincisi, investisiyalar kapital yığımina səbəb olurlar. Avadanlıq və tikililərin artımı ölkənin potensial istehsalını genişləndirir və uzun müddətə iqtisadi artımı təmin edir. Beləliklə, investisiyalar ikili rol oynayırlar: qısa mərhələdə istehsala məcmu tələb ilə təsir göstərməklə və uzun müddətli mərhələdə kapitalın yaranmasının potensial istehsala və məcmu təklifə təsir göstərməsi yolu ilə.

Müxtəlif tarixi mərhələdə mövcud olan iqtisadi realıq, o cümlədən keçid iqtisadiyyatı investisiya fəaliyyətinin formalaşmasına və inkişafına xüsusi yanaşma tələb edir. Bu istiqamətdə başlıca yeri qeyri-dövlət investorları tutur. Onlar cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə yatırımlar etməklə yanaşı, eyni zamanda müxtəlif maliyyə bazarlarında əməliyyatları həyata keçirirlər. Bu aspektdən investisiyalar birbaşa və portfel investisiya olmaqla da fərqləndirilir. Birbaşa investisiyalar sahibkar kapitalının investisiyalaşan obyektin idarəetmə baxımından tam nəzarətə götürülən hissəsini təşkil edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorları və iştirakçıları) ola bilərlər. Özünə məxsus olan, borc götürdüyü və ya cəlb etdiyi maliyyə vəsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edən, habelə onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədarlardır). İntestorlar investisiya fəaliyyətində əmanətçi, kreditor və alıcı qismində çıxış edə, habelə investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər. İnvestisiya niyyətinin həyata keçirilməsini sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırığı əsasında təmin edən Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin çalışdığı investisiya sferasının tərkibi bəzi ədəbiyyatlarda aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- əsaslı tikinti. Bu sfera sifarişçi investorların, podratçıların, layihəçilərin,

avadanlıq göndərənlərin, fərdi və kooperativ mənzil tikintisi üzrə vətəndaşların fəaliyyətini birləşdirir;

- innovasiya sferası. Burada elmi-texniki məhsul və intellektual potensial reallaşdırılır;

- maliyyə kapitalının dövriyyəsi sferası.

Təcrübədə bir çox hallarda investor investisiya fəaliyyətinin obyektindən istifadə etmir. Bu halda da investor müqavilə əsasında investisiyanın məqsədli istifadəsinə nəzarət edə bilər. Beynəlxalq miqyasda investisiyanın obyekt və nəticələrinə malik olan, ondan istifadə edən və sərəncamçı olan, ticarət əməliyyatları aparan və yenidən investisiya qoyan investor geniş hüquqlara malikdir. Belə ki, müqavilə üzrə investisiya hüququnu və onun nəticələrini hüquqi və fiziki şəxslərə, dövlət və bələdiyyə orqanlarına verə bilər. Lisenziyalaşdırılması zəruri olan işlərin siyahısı, lisenziya və sertifikatların verilməsi qaydası təbii ki, konkret ölkənin hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən olunur. İnteraksiya fəaliyyəti subyektlərinin istehsal-təsərrüfat və digər münasibətlərini tənzimləyən əsas hüquqi sənəd olan müqavilələrin bağlanması, tərəfdaşların seçilməsi, öhdəliklərin müəyyən edilməsi və s. kimi müstəsna səlahiyyətləri vardır. Ölkənin investisiya cəlbediciliyini təmin etmək üçün ilk növbədə lazımi investisiya mühiti formalaşdırılmalıdır. İnteraksiya mühiti investorlar üçün əlverişli olan iqtisadi, sosial, siyasi, qlobal amillərin məcmusudur, yəni investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillərin cəmidir. Dövlətin əsas vəzifəsi və investisiya siyasətinin əsas məqsədi əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün ölkədə bazar münasibətləri bərqərar olmalı, müvafiq hüquqi baza daha da təkmilləşdirilməli, maliyyə sabitliyi təmin olunmalı, investisiya riskləri maksimum dərəcədə azaldılmalı, sığorta sistemi təkmilləşdirilməli və bir çox başqa tədbirlər həyata keçirilməlidir.

İnteraksiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələrinin öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənbələr həm daxili, həm də xarici vəsaitlər hesabına formalaşır. Həmçinin investisiya qoyuluşlarını həyata keçirən fondların, şirkətlərin fəaliyyət prinsipi də maraqlıdır. Bu baxımdan növbəti paragrafda yuxarıda qeyd olunan məsələlər araşdırılır.

1.2 İnvestisiya qoyuluşunu şərtləndirən amillər və onun maliyyələşdirilməsi mənbələri

Keçmiş sovet inzibati üsul idarəsindən bazar iqtisadiyyatına keçid investisiya mühitinin təşəkkülünün əsasını qoymuşdur. Təbii ki, təşəkkül prosesi uzunmüddətli olub, müəyyən çətinliklərlə qarşılaşır. Müxtəlif özəlləşdirmə formalarından istifadə mexanizminin tam aydınlaşdırılıb əsaslandırılmadığı bir şəraitdə metodoloji problemlər ön plana çıxır. İnvestisiya mühiti uzunmüddətli vəsait qoyuluşu, rəqabət mühitinin inkişafı, antiinhisar tədbirləri, istehsala mənfəət gətirən qoyuluşların təmin edilməsi, onun regionlar və sahələr arasında sərbəst axınından və s. amillərdən asılıdır. Həmçinin onu da qeyd edək ki, bu mühit məqsədyönlü investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə tədbirlər kompleksinin təsiri altında təşəkkül tapır. İnvestisiya fəaliyyətinin formalaşmasına təsir edən ən vacib amillərdən biri dövlətin investisiya siyasətidir. Hər bir sahədə olduğu kimi investisiya fəaliyyəti ilə bağlı həyata keçirilən dövlət tədbirləri də dövlətin investisiya siyasəti kimi xarakterizə olunur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən ölkədə investisiya qoyuluşunun reallaşdırılmasında qərarların qəbulu investorlara məxsusdur. Bu o deməkdir ki, dövlət investisiyaları istisna olmaqla digər investisiyaların reallaşdırılması investorun yanaşmasına bağlıdır. Hansı ki, onun da əsasında dayanan başlıca amil investisiya mühitinin xarakteridir. Beləliklə, investisiya mühiti anlayışına aşağıdakı kimi tərif vermək olar: “İnvestisiya mühiti sosial, iqtisadi, siyasi, qlobal amillərinin məcmusudur.”

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir təsnifat qrupunun da daxilində analoji xüsusiyyətlərə malik olan və investisiya fəaliyyətinə təsir etmək iqtidarında olan amillər cəmləşdirilir. Məsələn, siyasi amillər qrupuna ölkənin siyasi quruluşu, mövcud olan sosial münasibətlər, dövlətin iqtisadiyyatda iştirak payı, iqtisadi amillər qrupuna ölkədə inflyasiya tempi, kredit resurslarının mövcudluğu, vergi sisteminin xarakteri, iş qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyəti, sosial amillər qrupuna əhalinin milli xüsusiyyəti, onların xarici kapitalla münasibəti, dini adət-ənənələr, əhalinin etnik tərkibi, qlobal amillər qrupuna isə investisiya qoyuluşu reallaşdırılacaq regiondakı mövcud geosiyasi durum daxil edilir.

İnvestisiya mühitinin təşəkkülündə müvafiq qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi mühüm rol oynayır. Hüquqi bazanın formalaşmasında 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu qanun investorların hüquq və vəzifələrini, investisiya fəaliyyətinin yönəldilməsi istiqamətlərini, qadağan olunan fəaliyyət növlərini, bu sahədə dövlət tənzimlənməsini, qanunun pozulmasına görə məsuliyyəti və s. müəyyən edir. 1992-ci ildə qəbul olunmuş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun isə xarici investisiya ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

İnvestisiya qoyuluşlarını şərtləndirən digər mühüm amil maliyyə sabitliyidir. Bu sabitliyin əldə olunması xeyli dərəcədə investisiya ehtiyatlarının formalaşmasının, investisiya layihələrinin səmərəliliyin təmin olunmasının və ümumən əlverişli investisiya mühitinin şərtidir.

İnvestisiya mühitinin təşəkkülü xeyli dərəcədə özəl sektorun fəallığından, xüsusi çəkisindən, əlaqələrinin intensivliyindən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Beynəlxalq təcrübəyə görə iqtisadi sabitliyi və əlverişli investisiya mühitini şərtləndirən əsas amillərdən biri cəmiyyətdə iqtisadi rifah baxımından müəyyən edilən “orta sinfin” xüsusi çəkisidir. Məhz bu sinif münasibətlərin dinamikliyini və ahəngdarlığını təmin edən əhəmiyyətli amil olmaqla keçid dövrü iqtisadiyyatının əvəzlənməsini sürətləndirir.

Bir qayda olaraq Azərbaycanın investisiya mühitindən danışarkən onun əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, yüksək ixtisaslı kadr potensialı, zəngin təbii sərvətləri ön plana çəkilir. Əslində əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün bunlar yalnız ilkin şərtlərdir, səmərəli yanaşma olmadıqda bu zənginlik ölkə üçün ciddi problemlər mənbəyi ola bilər. Məsələn, regionda marağı olan ölkələrin mənafehlərinin toqquşması; milli iqtisadiyyatın birtərəfli genişlənməsi; ölkənin böyük dövlətlər üçün xammal əlavəsinə çevrilməsi təhlükəsi və s.

İnvestisiyaya tələbat investisiya mühitini şərtləndirən başlıca amildir. Sözügedən tələbat amortizasiya və investisiyalar arasında nisbətdə də təzahür edir. İnkişafın müşahidə olunduğu sistemdə investisiyalar amortizasiyanı üstələyir və kapitalın artımı baş verir. Şərti olaraq məcmu investisiyaların illik məhsul istehsalında sərf

olunmuş kapitalı tam əvəz etməsi halını nəzərdən keçirmək mümkündür. Avadanlıqların köhnəlməsinin sürətlənməsi və tənəzzül meyillərinin üzə çıxdığı belə mühitdə köhnəlmənin ödənilməsi fondunun artımı sürətlənir. İnvestisiyaya tələbat həm köhnəlmiş kapitalı təzələmək, həm də real kapitalı artırmaq istiqamətində formalaşır.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasında sığorta sistemi mühüm rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta təşkilatlarında külli miqdarda maliyyə ehtiyatlarının toplanması sığortanı fəal investisiya yolu ilə iqtisadiyatın inkişaf etdirilməsinin mühüm amilinə çevirir.

İnvestisiya monitorinqinin milli sisteminin yaradılması əlverişli investisiya mühitinin təminatında az rol oynamır. Məlumdur ki, investisiyanın faydalılığı zamana görə dəyişir. Hər hansı məhsulun istehsalının daimi artması onun son faydalılığının aşağı düşməsi ilə müşahidə olunur. İnvestisiyalarda da analogi hala rast gəlinir. Yəni ilk investisiya qoyuluşunun faydalılığı sonrakı qoyuluşlardan yüksək olacaqdır. Monitorinq investisiya fəaliyyətində qoyuluşların artmasının onlardan əldə edilən gəlirlərin artması ilə müşayiət olunması faktını aşkara çıxarmaq və təsdiqləmək vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya mühitinə həlledici dərəcədə təsir edən amillərdən biri özəlləşdirmədir. Bu ölkələrdə qiymətli kağızlar bazarının real sektorla əlaqəsini təmin edən səmərəli kapital bazarının təşkili xüsusi aktualıq kəsb edir. Müasir bazar iqtisadiyyatının mühüm infrastruktur elementlərindən biri olan qiymətli kağızlar bazarı, pula malik və pula ehtiyacı olan subyektləri görüşdürmək vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Bu münasibətlərin həyata keçirilməsi bazar münasibətlərinin formalaşdığı mühitin özünəməxsusluğu şəraitində baş verir.

Ümumiyyətlə, investisiya mühiti risklə xarakterizə olunur ki, bu da əks təsir göstərən bir amil kimi çıxış edir. İnvestisiya prosesində istifadə olunan risk anlayışı investor tərəfindən qoyulan vəsaitin itirilməsi və ya arzuolunmaz nəticələrlə üzləşməsi ehtimalından ibarətdir. İnvestisiya iqliminə təsir edən faktorlar riskin artması və ya azalmasına təsir etdiyi üçün onlara həm də risk faktorları da deyilir. Risk faktorlarının təhlili zamanı investorlar daha çox üzləşəcəyi faktorlara üstünlük verirlər. Praktikada aşağıdakı risk qrupları ayırd edilir:

Siyasi risk. Buna həm də sosial-siyasi risk deyilir. Sosial-siyasi risk ölkədə siyasi vəziyyətə təsir edə biləcək və xarici kapital itkisinə səbəb ola biləcək sosial siyasi vəziyyətin dəyişə bilməsi baxımından nə dərəcədə sabit olması anlayışına əsaslanır.

Maliyyə riski. Əsasən borc kapitalı verilən tərəfin sonradan onu ödəmə qabiliyyətinə əsaslanır. Bu risk qrupunun problemi kredit alan dövlətlər və onların digər hüquqi şəxsləri üçün aktual olaraq qalır.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq səviyyədə ayrı-ayrı dövlətlərdə investisiya mühitinin vəziyyətini xarakterizə edən məlumatlar toplusu formalaşdırılır. Bu sahədə hər il “International Business Company USA” firması tərəfindən yeddi cilddən ibarət nəşr olunan “Political Risk Yearbook” jurnalında əksər dünya ölkələrinin investisiya qoyuluşu baxımından risk səviyyəsi dərc olunur. Bu jurnalda risk səviyyəsi 12 balla qiymətləndirilir. “Business Environment Risk Intelligence”, alman firması “Beri” eyni adlı indekslə 100 ballıq şkala ilə risklərin indeksini müəyyən edirlər.

Investisiya layihəsi müzakirə edilərkən onun həyata keçirilməsinə təsir göstərə biləcək bu və ya digər amillərin öyrənilmə dərəcəsindən asılı olaraq müəyyənlik, risk və qeyri-müəyyənlik halları ola bilər. Müəyyənlik şəraitində vəziyyətin dəqiq təsəvvürü başa düşülür, qeyri-müəyyənlik şəraitində isə vəziyyət üzrə məlumatlar tam dəqiq olmur. Risk isə vəziyyətin müəyyən ehtimalla aydınlığı kimi başa düşülür. Bu zaman yaranan riskin həcmi ilə investorun maliyyə resurslarının həcmi müqayisə etməklə risk əmsalı müəyyənləşdirilir. Risk əmsalını hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$R = \dot{I} / S \quad (1.1)$$

Burada, R – risk əmsalı; $\dot{I}$ – investisiya qoyuluşunda baş verə bilən itkinin maksimum həcmi; S – investorun resurslarının həcmidir.

Risk əmsalının qiymətindən asılı olaraq risk oblastları müəyyən edilir. Risk oblastı dedikdə elə bir ümumi itkilər zonası nəzərdə tutulur ki, onun sərhədlərində itkilər tərtib olunmuş risk səviyyəsinin son qiymətlərindən yüksək olmur. Investorun

kapitalının kifayət qədər olduğu halda riskin ümumi səviyyəsinin hesablanması zamanı nəzərə alınan beş risk oblastı fəqlədirilir¹:

- risksiz oblast ($R=0$) minimum hesabat mənfəətinin alınmasına zəmanət verir;
- minimum risk oblastı ($R=0-25\%$) xalis mənfəətin əsas hissəsinin alınmasına zəmanət verir;
- yüksək risk oblastında ($R=25-50\%$) pis halda bütün xərclərin, yaxşı halda isə mənfəətin çox da olmayan hissəsinin alınması baş verir.
- kritik risk oblastında ($R=50-75\%$) itkilər hesabat mənfəətinin məbləğindən artıq, ümumi mənfəətdən isə yüksək olmur.
- faciəli risk oblastında ($R=75-100\%$) itkilərin məbləği xüsusi vəsaitlərin məbləğinə yaxındır şirkət müflisləşmə həddindədir.

İnvestisiya mühitinin xüsusiyyətlərindən irəli gələn neqativ hallar da yox deyildir. İlk növbədə onu qeyd edək ki, qiymətli kağızlar bazarının hələ təşəkkül tapmadığı Azərbaycanda portfel investisiyalarının cəlb edilməsi ciddi çətinliklərlə üzləşir. Vəsait qoyuluşunun səmərəli istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinin mükəmməl metodoloji təminatı ehtiyacı vardır. Çünki sahələrin investisiyalaşdırılması üçün cazibədarlığını müəyyən etmək lazım gəlir. Bunun üçün isə informasiya təminatının kafi səviyyəsi tələb olunur. Təəsüflə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə müvafiq informasiya bazası hələ də tam formalaşdırılmamışdır. Müxtəlif səviyyələrdə (ölkə, rayon, müəssisə) bazar haqqında kommersiya, nəqliyyat və telekommunikasiya barədə informasiyanın çatışmaması, xüsusilə kiçik və orta xarici şirkətlər və firmaların investisiya qoyuluşları üçün maneəyə çevrilir. Müvafiq amillərin investisiya fəaliyyətinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi kifayət qədər mürəkkəbdir və uzun zaman tələb edir. Buna görə də müvafiq sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar fəaliyyət göstərir ki, onların da başlıca vəzifəsi ayrı-ayrı ölkələr üzrə investisiya mühitinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsində fərqli yanaşmalar vardır.

Müxtəlif ölkələrdə bu mühiti formalaşdıran çoxsaylı özünəməxsus şərtlərin mövcudluğu yanaşmalardakı müxtəlifliyə bəraət verir. “Business Environment and

¹ Шарп У. «Инвестиции», Москва, 2006, стр. 249

Enterprise Performanse Survey” jurnalının şərhində investisiya mühitini formalaşdıran makro göstəricilərə siyasi sabitlik və mübadilə kursu aid edilir. Mikro göstəricilərə maliyyə vəziyyəti, vergilər və qanunvericilik, infrastruktur aid edilir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə torpaq üzərində mülkiyyət, girov mexanizminin formalaşdırılması kimi məsələlərdə investorlar birmənalı cavab almadıqda investisiya cəlb edilməsində ciddi problemlər yaranır.

Dövlətin investisiya siyasəti başlıca olaraq məhz investisiya mühitinin əlverişli hala gətirib çıxarılmasından ibarətdir. Bunun təmin olunması isə hər bir dövlətdə yeridilən iqtisadi siyasət əsasında müəyyən edilir. Qanunvericiliyə əsasən Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində başlıca məqsəd vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasətin yeridilməsindən ibarətdir. Bunun təmin olunması üçün bütün mənbələrdən, o cümlədən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmdə Respublika və yerli büdcələr hesabına maliyyələşən investisiya qoyuluşları həyata keçirilir. Digər tərəfdən isə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dövlət tərəfindən müəyyən edilən konkret şərtlərə bütün investorlar tərəfindən əməl olunmasına nəzarəti təmin edir. Bu baxımdan Respublikamızda investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində aşağıdakı vasitələrdən istifadə edilə bilər:

- vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi;
  - kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən sürətli amortizasiyanın reallaşdırılması;
  - ayri-ayri region, sahə və istehsalın inkişafı üçün subvensiya, subsidiya və büdcə borclarinin verilməsi;
  - dövlət norma və standartlarının müəyyən edilməsi;
  - antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
  - mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;
  - qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;
  - investisiya layihələrinin ekspertizası;
- Ümumiyyətlə, investisiya siyasətini iki yerə bölmək olar:
- daxili investisiya siyasəti;

- xarici investisiya siyasəti.

Həm daxili, həm də xarici investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində maliyyə mənbələri əsas amildir. Daxili investisiya siyasəti dedikdə - daxili investisiya mənbələri hesabına iqtisadi məqsədlərə nail olunması başa düşülür. Xarici investisiya siyasəti uzunmüddətli beynəlxalq kapital qoyuluşları sahəsində görülən tədbirləri əhatə edir. Bu siyasətin özü iki istiqamətdə aparılır:

İdxal:

- a) beynəlxalq standartlar səviyyəsində milli məhsul və xidmətlərin həcmnin artırılması;
- b) ölkəyə yeni texnologiya, təcrübə və s. cəlb edilməsi;
- c) ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin artırılması.

ixrac:

- a) ölkənin ixracyönümlü məhsul və xidmətlərinin xarici bazarlara çıxarılması;
- b) gəlir əldə etmək və daxili bazarı təminatlı xarici məhsullarla (əsasən yarımfabrikatlar, ehtiyat hissələri və s.) təmin etmək üçün ölkədə xarici istehsalın genişləndirilməsi;
- c) bank sisteminin təkmilləşdirilməsi və valyuta əməliyyatlarının effektivliyinin qaldırılması;
- d) sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, sığorta fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və s.

Həyata keçirilmə metodlarındakı fərqlərə baxmayaraq həm daxili, həm də xarici investisiya siyasəti dövlətin ümumi investisiya siyasətinin tərkib hissələri kimi ancaq bir məqsədə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına xidmət edir.

İnvestisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün maliyyə vəsaiti toplamaq zəruridir. İnvestisiya fəaliyyəti aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilə bilər: investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaiti və təsərrüfatdaxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün sığorta orqanlarının müvafiq ödənişləri və s.); investorun borc maliyyə vəsaiti (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsait); investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti (əmək

kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqları, səhmlərin satışından əldə edilən vəsait); büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar; xarici investisiya; müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s. Zərurət yarandıqda investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə müvafiq investisiya fondları və digər təsisatları yaradıla bilər. Bu mənbələri daxili və xarici investisiya mənbələri kimi qruplaşdırmaq olar:

Daxili investisiya mənbələri:

- dövlət büdcəsi;
- büdcədən kənar fondların vəsaitləri (prezidentin ehtiyat fondu, müxtəlif ölkədaxili humanitar və digər növ fondlar);

- bank kapitalı;
- ticarət kapitalı;
- şəxsi vəsaitlər (müəssisə, təşkilat və vətəndaşların vəsaitləri);
- dövlətlərarası kreditlər, qrant və texniki yardımlar;
- sığorta, sosial təminat fondlarının vəsaitləri və s.

Xarici investisiya mənbələri:

- xarici hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitləri;
- beynəlxalq təşkilatların (humanitar, sosial təminat və s.) maliyyə vəsaitləri.

Maliyyələşdirmə fəaliyyətlərinin yerinə yetirilməsi üçün iki yol vardır – birbaşa maliyyələşdirmə və borc yolu ilə maliyyələşdirmə.

Birbaşa maliyyələşdirmədə investor müəssisəyə pul qoyur və ya hər hansı əmlak qoymaq yolu ilə müəssisənin nizamnamə kapitalını artırır və ya müəssisənin səhmlərini almaqla dividend hüququ əldə edir. Səhmlərin alınması zamanı şirkət üzərində əldə edilən hüquqların və ya hissənin miqyası səhmlərin sayı və ya onların nizamnamə kapitalındakı yeri ilə müəyyən edilir. Səhmlərə malik olmaq investora gələcəkdə əldə ediləcək mənfəətdən pay götürmək və müəssisənin ləğv edilməsi halında şirkətə məxsus olan əmlakdan öz hissəsini tələb etmək hüquqlarını verir.

Bir çox banklar bu gün özlərini “investisiya” bankları adlandırırlar ki, bu da tamamilə yanlışdır. Qeyri peşəkar olaraq fikirləşdikdə istənilən bank müştərilər tərəfindən qoyulan depozitlərdən investisiya kimi istifadə edir. Bununla belə

investisiya bankı üçün dəqiq ifadə edilmiş tərif də mövcuddur: İnvestisiya bankı dedikdə, yeni qiymətli kağızların buraxılması ilə məşğul olan investisiya institutu nəzərdə tutulur. İnvestisiya banklarının investor əvəzinə maliyyə vasitəçisi kimi qəbul edilməsi daha məqsədə uyğundur.

Yeni səhm və ya istiqraz buraxmaq (yəni satmaq) istəyən şirkət ictimai təkliflərin və ya səhmlərin fərdi şəkildə buraxılması zamanı investisiya banklarının xidmətlərindən istifadə edə bilər. Bir çox hallarda investisiya bankları ilkin mərhələlərdə maliyyə layihələrinə cəlb olunurlar ki, bunda da məqsəd hansı növ qiymətli kağızların buraxılması və lazımı maliyyə vəsaitlərinin ən uyğun şərtlərlə hansı vaxtda toplanması haqda investisiya bankının mütəxəssislərinə şirkətin rəhbərliyinə kömək etmələri üçün şəraitin yaradılmasıdır. Şirkət – emitent və investisiya bankları arasındakı qarşılıqlı əlaqənin iki mexanizmi mövcuddur. İnvestisiya bankı emitentin buraxdığı bütün qiymətli kağızları müqavilə əsasında müəyyən edilmiş qiymətlərlə satın alır, bundan sonra isə satın aldığı qiymətli kağızları (əgər mümkündürsə) daha yuxarı qiymətlərlə öz investorlarına satır. Bu iki qiymət arasındakı fərq investisiya bankının mənfəətini təşkil edir. İnvestisiya bankı emitentin vasitəçisi kimi fəaliyyət göstərir və emitent buraxılmış qiymətli kağızların ümumi məbləği üzrə faiz gəlirləri əldə edir.

Dünya praktikası onu göstərir ki, investisiya bankları bir çox hallarda geniş miqyaslı islahatların həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaitlərinin təmin olunması üçün işə cəlb olunur (struktur bölmələrin maliyyələşdirilməsi və mövcud olan hər hansı yeni şirkətin yenidən təşkili, iki şirkətin birləşdirilməsi və ya bir şirkətin digər şirkətə bağlanması fəaliyyətlərinin maliyyələşdirilməsi).

İnvestisiya fondu – pul vəsaitlərinin qiymətli kağızlara, həmçinin “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının normativ-hüquqi aktı ilə nəzərdə tutulmuş digər əmlaka kollektiv surətdə yatırılmasından mənfəətin əldə olunması məqsədini daşıyan:

- açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılan hüquqi şəxsdir (səhmdar investisiya fondu);
- hüquqi şəxs yaradılmadan idarəçi tərəfindən idarə olunan əmlak toplusudur

(paylı investisiya fondu).

İnvestisiya fondlarının iki əsas kateqoriyaya bölünməsi qəbul edilmişdir: açıq və qapalı

Açıq ayırmalar istənilən vaxt investorların səhmlərini azaltmağa və artırmağa imkan verir. Bu səbəbdən açıq ayırmalar fondlara yüksək məbləğdə vəsait ayıra bilməyən və yatırıqları vəsaitləri uzun müddət fondlarda saxlamaq arzusunda olmayan və bu öhdəliyi öz üzərinə götürmək istəməyən kiçik investorlar üçün daha cəlbedicidir. Müvafiq olaraq, açıq ayırmalar investorları likvidliyi ən yüksək olan maliyyə vasitələrinə investisiya qoymağa həvəsləndirir, bu da imkan verir ki, qoyulan investisiya lazım olduqda asanlıqla yenidən nəğd vəsaitə çevrilə bilsin.

Qapalı fondlarda açıq fondlardan fərqli olaraq, investor qoyduğu vəsaiti yalnız müəyyən intervallarla təyin edilmiş vaxtlarda fondan götürə bilər. Bir çox qapalı fondlar investisiyanın həcmi ilə bağlı çox yüksək tələblər irəli sürürlər, ona görə də həmin fondlar əsasən institusional müştərilərlə birgə işləyirlər. Qapalı fondlar investisiyalarla bağlı yüksək likvidliyi təmin etmir, lakin bunun müqabilində həmin fondlar uzun müddətdə gəlirliliyin daha yüksək olmasına təminat verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, investisiya fondlarının böyük əksəriyyətinin yazılı şəkildə tərtib edilmiş investisiya bildirişləri vardır ki, həmin bildirişlərdə fondun investisiya məqsədilə istifadə edə biləcəyi maliyyə vasitələri öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda haqqında söhbət gedən bütün investorların hamısının bir ortaq xüsusiyyəti vardır – onların hamısı yalnız maliyyə investorlarıdır. Maliyyə investorları bir qayda olaraq iri miqyasda (xüsusilə nəzarət paketləri) səhmləri satın almırlar, investisiya qoyduqları müəssisənin həyata keçirdiyi fəaliyyətlər haqda spesifik bilgiler əldə etmək ehtiyacı hiss etmir və həmin müəssisələrin fəaliyyətləri ilə bağlı idarə etmə işlərinə müdaxilə etmirlər. Bütün bunları strateji investorlar həyata keçirirlər.

Maliyyə və strateji investorlardan başqa, bir də vençur fondları mövcuddur. Bir çox ölkələrdə vençur fondlarının fəaliyyəti artıq kapital bazarında ciddi surətdə nəzərə çarpır və son onilliklər ərzində sürətlə inkişaf edir. Buna baxmayaraq vençur fondu anlayışına çox az ölkələrin qanunvericiliyində rast gəlmək olar. Vençur fondu -

bu aktivlərinin strukturuna ciddi məhdudiyyətlər qoyulmayan və əmanətçiləri yalnız hüquqi şəxslər olan qapalı tipli investisiya fondudur. Bu cür investorlar əsasən şirkətin səhmlərinin böyük bir qisminin əldə edilməsində (adətən 20-40%, bəzən isə daha çox) maraqlıdırlar. Vençur investorları bir qayda olaraq, şirkətin inkişafı ilə bağlı hər hansı planları yoxdur, lakin onlar rəhbərlikdən belə planların işlənilib hazırlanmasını və yenidən investisiyaların qoyulması dövründə həmin planlara sadıq qalınmasını tələb edirlər. Əksər hallarda vençur investorlar üçün təkrar investisiya dövrü üç ildən on ilə qədər qəbul edilmişdir.

İnvestisiya fəaliyyətinin yönəldilməsi istiqaməti kimi innovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. “Yeniliklərin həyata keçirilməsi” kimi tərcümə olunan innovasiya əmək məhsuldarlığının artımına, istehsal olunan məhsulların kəmiyyətinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Texnoparklar kompleks innovasiya layihələrini həyata keçirirlər. İnnovasiya müəssisələri texnopark ərazisində müstəqil hüquqi şəxslərdir və texnopark onların kommersiya fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə edə bilməz. İnnovasiya prosesində vençur kapitalının da rolu getdikcə artır. Vençur kapitalının tətbiqi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Regional İnnovasiya Zonasının yaradılması sahəsindəki dünya təcrübəsindən istifadə edərək artıq respublikamız da bununla bağlı öz layihəsini hazırlamışdır. Bu layihənin həyata keçirilməsi prinsipi və yuxarıda qeyd olunan digər məsələlər növbəti paraqrafda öz əksini tapmışdır.

1.3 İnnovasiya yönümlü investisiyaların spesifik xüsusiyyətləri

İstehsalatda elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri innovasiyalar formasında yayılır. "İnnovasiya" anlayışı "innovation" ingilis sözündən yaranmışdır. Bu sözün mənası "yeniliklərin həyata keçirilməsi", "yeni qayda" deməkdir. "İnnovasiya" anlayışı daxilində yeni qayda, yeni üsul, yeni məhsul və ya texnologiya, yeni hadisə nəzərdə tutulur. İnnovasiya nəzəriyyəsinin ilk banisi Avstriya iqtisadçısı İ.Şumpeter

olmuşdur. Sonradan bu nəzəriyyə Alman iqtisadçısı Q.Menil, Sovet iqtisadçılarından akademik A.İ.Ançışkin, professor L.S.Boryutin, professor J.B.Yakobiç və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir¹.

Hal-hazırda innovasiya fəaliyyəti sahəsində ümumi qəbul olunmuş terminologiya yoxdur. Akademik L.İ.Abalkinin fikrincə, innovasiya fəaliyyəti dedikdə, bir tərəfdən elmin kəşfin və ixtiranın texnika və texnologiyanın səviyyəsinə daim təsir göstərməsində, digər tərəfdən isə elmi tədqiqatlarda yeni cihaz və avadanlıqların tətbiqində təzahür edən elm və texnikanın qarşılıqlı, ardıcıl inkişafı başa düşülməlidir. A.V.Sokolovun fikrincə isə innovasiya dedikdə, konkret ictimai tələbatı ödəyən və effekt verən prinsipə yeni yaxud modifikasiya olunmuş vəsaitin yaranması və mənimsənilməsinin yekun nəticəsi başa düşülür.

Bəzi iqtisadçılar yenilik və innovasiya anlayışlarını eyniləşdirməyə çalışırlar. Lakin bu doğru deyil. Yenilik hər hansı fəaliyyət sferasında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə fundamental, tətbiqi tədqiqatların və ya eksperimental işlərin tərtib olunmuş nəticəsidir. Yenilik ixtira, kəşf, patent, əmtəə nişanı, səmərələşdirici təklif şəklində tərtib oluna bilər. İnnovasiya idarəetmə obyektinin dəyişdirilməsi və iqtisadi, sosial, ekoloji, elmi-texniki və digər növ effektin alınması məqsədilə yeniliklərin tətbiqinin son nəticəsidir.

İnnovasiyanın əldə edilməsi, onun təkrar istehsalı və reallaşdırılması ilə bağlı olan proseslər innovasiya prosesini təşkil edir. İnnovasiya prosesləri elmin ayrı-ayrı sahələrində yaranıb istehsal sahəsində tamamlanaraq, onun daxilində mütərəqqi, keyfiyyətə yeni dəyişiklərə səbəb olur. İnnovasiyalar həm texnika və texnologiyaya, həm də istehsalatın və idarəetmənin təşkili formalarına aid edilə bilər. Onların hamısının arasında sıx qarşılıqlı əlaqə var və onlar istehsal qüvvələrin inkişafının və istehsalatın səmərəliliyinin artırılmasının keyfiyyət pillələridir. İnnovasiyaların predmetini nəzərə alaraq, onların aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər:

❖ texniki-texnoloji innovasiyalar - yeni məhsullar, istehsal texnologiyaları, istehsal vasitələri formasında özünü göstərir. Onlar texnoloji tərəqqinin və istehsalatın yeni texnika ilə təchiz edilməsinin əsasını təşkil edir;

¹ Atakişiyev M., Süleymanov Q. "İnnovasiya menecmenti" Bakı 2004

❖ təşkilati innovasiyalar – istehsalatın və əməyin təşkili və nizama salınmasının yeni forma və üsullarının tətbiq edilmə prosesləri və struktur bölmələrin, sosial qrupların və ya ayrı-ayrı şəxslərin nüfuz dairələri arasında qarşılıqlı nisbətlərin (həm vertikal, həm də horizontal) dəyişdirilməsini tələb edən innovasiyalardır;

❖ idarəçilik innovasiyalar – müəssisə qarşısında qoyulmuş məsələlərin həll edilməsini sürətləndirmək, yüngülləşdirmək və ya yaxşılaşdırmaq məqsədilə idarəçilik sisteminin elementlərinin (və ya bütövlükdə bütün sistemin) dəyişdirilməsinə yönəldilmiş funksiyaların tərkibi, təşkilati strukturlar, idarəetmə prosesinin texnologiya və təşkili, idarə aparatının iş üsullarının məqsədyönlü dəyişməsi;

❖ sosial yeniliklər - kadr siyasətinin təkmilləşdirilməsi sistemi, işçilərin peşə hazırlığı və təkmilləşdirilməsi sistemi, yeni işçilərin sosial-peşə uyğunlaşdırılması sistemi, mükafatlandırma və əməyin nəticələrinin qiymətləndirilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi vasitəsilə insan amilinin fəallaşdırılması şəklində özünü göstərir. Bu həmçinin, işçilərin həyatının sosial-məişət şəraiti, təhlükəsizlik şəraiti və əmək gigiyenasının yaxşılaşdırılması, mədəni fəaliyyət, asudə vaxtın səmərəli keçirilməsinin təşkili ilə nəticələnir;

❖ ekoloji innovasiyalar – müəssisənin ətraf mühitə göstərdiyi mənfi təsirin azaldılması və ya aradan qaldırılması ilə nəticələnən texnika, təşkilati struktur və idarəetmə sistemindəki dəyişikliklər.

İstehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti həyata keçirilə bilər. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
- texnika və texnologiyanın prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilib hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

İqtisadi ədəbiyyatlarda elmi-texniki tərəqqinin və istehsalın inkişafı nöqteyi-nəzərindən innovasiya fəaliyyəti beş cür olur:

Böyük innovasiya. Bunların nəticəsində inqilabi yeniliklər həyata keçirilir ki, istehsal strukturunu, idarəetməni və iqtisadi inkişafın sürətini kökündən dəyişir.

Radikal innovasiya. Elmi ideyalar və ixtiralarla nəticələnir ki, bunların da əsasında texnoloji sistemlərin keyfiyyətinin kökündən dəyişdirilməsi və yeni istehsal sahələrinin yaranması mümkün olur.

Prinsipial innovasiya. Böyük ixtiralar və elmi-texniki təkliflərlə nəticələnir ki, bunların da bazasında texnikanın yenisi ilə əvəz edilməsi, fundamental elmi prinsipin saxlanması şərtilə yeni texnologiya yaranır.

Mövcud texnologiyanın, obyektlərin, məhsulun təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş innovasiyalar. Bunun nəticəsində yeni ixtiralar meydana çıxır ki, onlarda buraxılan məhsulun əsas texniki-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına nail olunur.

Sadə innovasiya. Bunun vasitəsilə istehsalda istifadə edilən texnika və texnologiyanın texniki-iqtisadi parametrlərinin bir müddət saxlanmasına nail olunur.

Texniki-texnoloji yeniliklərin iqtisadi səmərəliliyin əsas ümumiləşdirici göstəricisi iqtisadi səmərə göstəricisidir. O, səmərəliliyin xüsusi göstəricilərini özündə əks etdirir:

- əməyin məhsuldarlığı;
- fondların effektivliyi;
- sərf olunan materialların və enerjinin həcmi;
- istehsalatın texniki səviyyəsinin göstəricisi;
- məhsulun keyfiyyəti və s.

İqtisadi səmərə S müəyyən bir hesab dövrünə aid edilən nəticələr (məhsulun, işin, xidmətlərin dəyər qiymətinin – N) və onların reallaşdırılması üçün sərf edilmiş xərclər X arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir:

$$S = N - X \quad (1.2)$$

Xərclər səmərəni əldə etmək məqsədilə sərf olunan ehtiyatların (və ya onların ayrı-ayrı növlərinin) ümumi həcminə uyğundur. İqtisadi səmərə hesablanarkən vaxt amilini nəzərə almaq lazımdır – müxtəlif vaxtlarda olan xərc və nəticələr bir (vahid)

vaxt amilinə, yəni hesabat ilinə, uyğunlaşdırılmalıdır.

Təşkilati innovasiyaların səmərəliliyi qiymətləndirilərkən onları iki qrupa ayırırlar:

- müəyyən əlavə xərclər (kapital qoyuluşu) tələb edən yeniliklər;
- əlavə investisiya tələb etməyən yeniliklər.

Birinci qrupa aid edilən təşkilati yeniliklərin səmərəliliyi texniki-texnoloji yeniliklərə uyğun olan qaydada hesablanır. Xərcsiz yeniliklərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bu cür təşkilati yeniliklərin həyata keçirilməsindən irəli gələn cari xərclərin qənaətinin hesablanması əsasında aparılır.

İnvestisiya və innovasiya arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusilə iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. İnnovasiya təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə resursqoruma nə qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır. İstehsal vasitələrinin yeniləşməsi sürəti onların köhnəlməsi tempi ilə şərtlənir. Digər tərəfdən yeniləşmə tempi məhsulun maya dəyərini aşağı salmağa maneədir. Bu vəziyyətdən çıxış yollarından biri fondlardan istifadə intensivliyinin yüksəldilməsinin optimal həddinin tapılmasıdır.

Təcrübə göstərir ki, bank sektoru praktik olaraq kiçik müəssisələrin həyata keçirdiyi innovasiya layihələrinin kreditləşməsində iştirak etmir. Çünki, bu yönümdə fəaliyyətin qarantı rolunda çıxış edən girov sistemi kiçik innovasiya müəssisələri üçün yararlı hesab olunmur. Belə firmaların daşınmaz əmlakı olmadığından, əməkdaşlara məxsus maşın və mənzillərdən savayı girov saxlamağa heç bir əmlakları olmur. Ona görə də texnoparkda innovasiya layihələrinin maliyyələşməsinə vəsaitlər əsasən, ixtisaslaşmış fondlardan və donör təşkilatlardan cəlb olunur. İnnovasiyaların maliyyələşməsi iki mərhələdə həyata keçirilir, ilkin maliyyələşmə və inkişafın maliyyələşməsi. İlkin maliyyələşmə başlamazdan əvvəl və başlanğıcda, inkişafın maliyyələşməsi isə, ilkin inkişaf və genişlənmə kimi mərhələlərdən ibarət olur.

İnnovasiyaların ilkin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalının rolu da get-gedə artır. Vençur kapitalının əsas hissəsi dövlət və iri korporasiyalar tərəfindən

maliyyələşdirilən projətlərin inkişafına yönəldilir. Vençur kapitalı innovasiya prosesinin sonrakı mərhələlərində - innovasiyaların kommersiyalaşdırılması mərhələsində böyük rol oynayırlar. Vençur kapitalının böyük hissəsi infrastrukturun yaradılması, biznesin inkişafı üçün əsas fondların, dövriyyə kapitalının, marketing və satışın təşkilində istifadə olunur. Vençur kapitalının orta müddəti 3-5 il, nadir hallarda isə bu müddət 8-10 ilə çatır. Vençur kapitalı kiçik və orta müəssisələrə qoyulur. Və daha çox səhmləri fond birjalarında sərbəst satışda olmayan müəssisələrə üstünlük verirlər. Vençur kapitalı “uzunmüddətli” pullar deyil, bu mənada ki, vençur fondları müəssisəni o vaxta qədər maliyyələşdirir ki, o lazımı inkişaf səviyyəsinə çatsın və kredit ödəmə qabiliyyətinə malik olsun. Yalnız bundan sonra müəssisənin səhmləri daha iri şirkətlərə satılır və ya fond birjalarında yerləşdirilir.

Texnopark ərazisində hər bir innovasiya müəssisəsi müstəqil hüquqi şəxsdir. Ona görə də, texnopark onlara bu və digər formada təzyiq edə bilməz. Yəni də dünya təcrübəsindən çıxış edərək deyə bilərəm ki, əksər firmalar qeyri-səhmdar cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərərək, bütün hüquqları, o cümlədən, intellektual mülkiyyət hüququnu da özlərində saxlayırlar. Bəzi firmalar isə inkişaf edərək səhmdar cəmiyyət kimi formalaşaraq, səhmlərin bir hissəsi texnoparka mənsub olmaqla əksər hissəsinə özləri malik olurlar. Belə hallarda texnoparklar, adətən, səhmlərin ən çoxu 10%-nə nəzarət edirlər. Buna görə də hər bir halda texnopark innovasiya müəssisəsinin kommersiya fəaliyyətinə birbaşa müdaxilə etmək imkanına malik olmur.

Bütün texnoparklar ilk zamanlar ümumi problemlərlə qarşılaşır. Bu əsasən, innovasiya layihələrinin normal tənzimlənməsi üçün hüquqi bazanın olmamasıdır. Əgər milli innovasiya sistemini inkişaf etdirmək istəyiriksə, mütləq buna xidmət edən, dövlətin bu sahədə qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmaqda həlledici qərarlar qəbul etməyə imkan verən müvafiq qanunlar olmalıdır. Təbii ki, texnopark da milli innovasiya sisteminin bir elementi kimi bu qanunvericilik aktlarından bəhrələnmə bilər. Digər tərəfdən, kiçik sahibkarlıqla kiçik innovasiya sahibkarlığına münasibətlər bütün səviyyələrdə fərqli olmalıdır. İnnovasiya infrastrukturunu haqqında konkret təsəvvür formalaşmalı, dövlət bu infrastruktura nə verəcəyini və ondan nə gözlədiyini konkretləşdirməlidir.

Qeyd edim ki, hökumət də sosial-iqtisadi inkişafın prioritet sahələri üçün yeni texnologiyalar və texniki avadanlıqlar sifariş verməklə innovasiya yönümlü sahibkarlığın investoru rolunda çıxış edə bilər. Bu da öz növbəsində inkişafa və texnoparkın etibarlılığına birbaşa müsbət təsir etmiş olar.

Təhlillər göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin inkişafı elə prinsiplərə əsaslanır ki, onun dövlətin quruluşundan, idarəetmə formasından heç bir asılılığı yoxdur. Belə ki, innovasiya fəaliyyəti hamı üçün eyni olan postulatlar üzərində qurulur. Buna əmin olmaq üçün Çin və Hindistan kimi iki müxtəlif siyasi quruluşlu dövlətlərdə texnoparkların fəaliyyətini müqayisə etsək görərik ki, hər iki halda elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılması əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Son nəticə isə, innovasiya məhsulunun bazara çıxarılmasıdır. Bunun üçün isə, bütün mərhələlərə dəstək olacaq infrastrukturun qurulması tələb olunur. Əgər belə bir infrastruktur yoxdursa, normal qanunvericilik bazası mövcud deyilsə, intellektual mülkiyyət qorunmursa və hərəkətinin təhlükəsizliyinə təminat verilmirsə, onda siyasi və iqtisadi əsasından asılı olmayaraq hər bir ölkədə ciddi problemlər yaranır. Bundan əlavə cəmiyyət də bilməlidir ki, innovasiya layihələrinə investisiya niyə qoyulur. Bunun üçün isə bu işlərin nəticələri iri sənaye müəssisələrinin təmsalında dünya bazarına çıxarılmalıdır. Məsələn, Finlandiyada innovasiya yönümlü kiçik sahibkarlıq çiçəklənmə dövrünü yaşayır. Lakin bazarda biz onları yox, məşhur Nokia firmasını görürük.

Digər ölkələrin təcrübəsindən bəhrələnərək Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi İKT sahəsində ixtisaslaşmış xüsusi iqtisadi zona – Regional İnnovasiya Zonası layihəsi təşəbbüsünü irəli sürmüşdür. Beynəlxalq və yerli mütəxəssislərdən təşkil olunmuş ekspertlər qrupu layihənin ilkin mərhələsi kimi Azərbaycanda Regional İnnovasiya Zonasının perspektivlərini tədqiq edərək, layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırmasını həyata keçirmişdir. 2007-ci ilin mart ayında ekspertlər qrupu layihənin ilkin mərhələsi üzrə görülən işləri, yəni Azərbaycanda və regionda sahə üzrə təlabatın öyrənilməsi, davamlı biznes modelin işlənilib-hazırlanması üzrə təklifləri, İT üzrə təhsil, araşdırma və tədqiqat konsepsiyalarını və layihənin həyata keçirilməsi planını başa çatdıraraq, Regional İnnovasiya Zonasının yaradılmasını mümkün edən qanun layihəsini hazırlamışdır. Təkliflər paketi müvafiq orqanların

müzakirəsinə təqdim edilmişdir. Müzakirələrin nəticəsinə uyğun hökumət tərəfindən qəbul ediləcək qərara əsasən layihənin digər mərhələləri və reallaşdırılması üzrə işlərin başlanması planlaşdırılır.

Regional İnnovasiya Zonasının əsas hədəfləri ölkə iqtisadiyyatında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının xüsusi çəkisini artırmaq, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası prosesində katalizator rolunu oynamaqla neft sektoruna alternativ yaratmaq, intellektual potensialın inkişafını və innovasiya yönümlü istehsalı təşviq etmək, rayonların inkişafına xidmət etmək, ölkənin ixrac potensialını artırmaqdan ibarətdir.

Göründüyü kimi, innovasiya yönümlü investisiyalar müasir dövrdə yəni, elm və texnologiyanın, informasiya və kommunikasiyanın yüksək səviyyəli inkişafı dövründə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yöndə investisiya qoyuluşlarının artırılması ölkəyə külli miqdarda vəsait axınını təmin edə bilər. Azərbaycan bu sahədə hələ yeni olsa da, müvafiq layihələri həyata keçirmək üçün maliyyə imkanları vardır.

Bildiyimiz kimi investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən mühüm amillərdən biri də müvafiq hüquqi bazanın formalaşdırılmasıdır. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları Azərbaycanda investisiya proseslərinin tənzimlənməsinin əsas hüquqi bazasını təşkil edir. “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu Azərbaycan Respublikasında investisiya fondlarının hüquqi statusu, yaradılması və idarə edilməsi əsasları, dövlət qeydiyyatına alınması və fəaliyyətinə nəzarət xüsusiyyətlərini, habelə tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir və bu sahədə digər münasibətləri tənzimləyir. Bunlardan başqa digər normativ-hüquqi aktlar da vardır ki, onlar da investisiya proseslərinin tənzimlənməsində bu və ya digər dərəcədə istifadə olunur.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ REALLAŞDIRILMASININ İQTİSADI-HÜQUQI MEXANİZMLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1 Azərbaycanca investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının normativ-hüquqi bazası

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların və avadanlıqların, idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Keçən müddətdə respublikada investorların hüquq və mənafələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətini tənzimləyən iki qanun mövcuddur. Bunlar 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul olunmuş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” və 13 yanvar 1995-ci ildə qəbul olunmuş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarıdır.

Xarici kapitalı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək üçün müvafiq qanun, normativ akt və qərarların qəbul edilməsi əsas şərtidir. Və bu istiqamətdə ilk addım 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu oldu. (7 Aprel 1992-ci ildə və 5 Noyabr 1996-cı illərdə dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir). Bu qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Eyni zamanda qanun xarici investorlara Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı bəzi təminatlar verir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə, 10 il ərzində xarici investisiyaya investisiya qoyuluşunun həyata keçirildiyi zaman qüvvədə olmuş

qanunvericilik tətbiq edilir (qanunun 2-ci bölməsi 10-11-ci maddələr). Bu müddəə müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olan bütün müəssisələrin səhm və digər qiymətli kağızlarını satın ala bilər, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsində iştirak edə bilərlər.

Hazırda hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması proseduraları da xeyli sadələşdirilmiş, bu sahədə əvvəllər mövcud olmuş problemlər aradan qaldırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınır. Dövlət qeydiyyatı “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında” (1996-cı il) Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxs statusu alır¹. Xarici investisiyalı müəssisələrin dövlət qeydiyyatına alınması haqqında məlumat vəkil edilmiş dövlət orqanının tutduğu Respublika Reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisəni dövlət qeydiyyatına almaqdan yalnız o halda imtina edilə bilər ki, belə müəssisənin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozulmuş olsun, yaxud qeydiyyat üçün zəruri sənədlər müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gəlməsin, habelə qarşıdakı fəaliyyət növləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan edilmiş olsun. Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər. Bu işlərdə investorlara köməklik edən dövlət orqanı Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyidir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin ən mühüm vasitələrindən biri özəlləşdirmə prosesidir. Xarici şirkətlər ölkəmizdə aparılan özəlləşdirmə prosesində iştirak edə bilərlər. Bununla əlaqədar olaraq, özəlləşdirmə

¹ “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 15 Yanvar 1992-ci il

qanunvericiliyində xarici şirkətlərin bu prosesdə iştirakının qaydaları nəzərdə tutulmuşdur. Bu günədək Türkiyə, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, Böyük Britaniya, Çin, İran, İsveçrə, Hollandiya və bəzi digər ölkələrin investorları Azərbaycanda həyata keçirilən özəlləşdirmə prosesində iştirak etmiş və müəssisələrin səhmlərinin ən azı 51 %-ni əldə edərək onlara böyük məbləğdə investisiyalar qoymuşlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə yeni sahələrin, o cümlədən xarici investorlar üçün xüsusilə cəlbedici olan metallurgiya, kimya, energetika, maşınqayırma, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin özəlləşdirməyə açılması xarici investisiya axınına güclü təkan vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan investisiyaların artırılması məqsədilə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq ilbəl genişlənir:

- BMT, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Avropa İttifaqı, MDB, GUAM, İƏT, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı;

- Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır. Ölkənin iqtisadi inkişafındakı bu uğurlarda neft strategiyasının həyata keçirilməsinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. 1994-cü ildə nüfuzlu xarici neft şirkətləri ilə «Əsrin kontraktı» imzalandıqdan sonra həmin kontrakt çərçivəsində aparılan işlər nəticəsində 1997-ci ildə ilk neft hasil olunmuş və 1999-cu ildən etibarən mənfəət nefti ixrac olunmağa başlanmışdır. Bununla bərabər, Böyük İpək Yolunun bərpası nəinki Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, eləcə də bütün region ölkələri arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsinə, bu ölkələrin iqtisadi qüdrətinin artmasına, burada yaşayan xalqların daha firavan yaşamasına xidmət edir.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirir. Qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

Qanuna əsasən dövlət investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərinin sabitliyinə, onun subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasına təminat verir. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta o bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır.

Dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və onların səlahiyyətinə daxil olan hallardan başqa, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin işinə qarışa bilməzlər.

Qanunla müəyyənləşdirilən hallardan başqa, investisiya qoyulan obyektlərin seçilməsində investorların hüquqları məhdudlaşdırıla bilməz. Dövlət orqanları və başqa orqanlar investorların və investisiya fəaliyyətinin digər subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdikdə investisiya fəaliyyəti subyektlərinə dəyən zərəri bu orqanlar tam həcmdə ödəməlidirlər. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə aidiyyəti üzrə məhkəmə və ya arbitraj məhkəməsi baxır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tələblərə və ya investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilə öhdəliklərinə əməl olunmadıqda tərəflər həmin aktlarla müəyyənləşdirilmiş qaydada məs'ulyyət daşıyırlar. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq olaraq məhkəmə, arbitraj məhkəməsi və ya münisflər məhkəməsi baxır.

Məlum olduğu kimi, biznes mühitinin ən mühüm şərtlərindən biri vergi rejimi ilə bağlıdır. Vergi münasibətləri 1 yanvar 2001-ci il tarixdən qüvvədə olan

“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” ilə tənzimlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə vergilərin sayı, sosial sığorta ödənişləri xeyli azaldılmışdır. 1998-ci ildən etibarən vergi dərəcələri ardıcıl olaraq endirilir. Misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 24%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 35%-ə endirilməsi;

- sosial sığorta ayırmalarının 40 faizdən 25 faizədək aşağı salınması;

- Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsilə vergilərin ümumi sayının 15-dən 9-dək azaldılması;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların 2014-cü ilə qədər torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilməsi;

Bununla yanaşı vergi idarəçiliyi təkmilləşdirilmiş, yoxlamaların sayı əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmış, sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Hökuməti bir sıra xarici ölkələr ilə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması və investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalamışdır.

Gömrük orqanlarının da fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, proseduraların daha da sadələşdirilməsi və şəffaflaşdırılması məqsədilə Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə birgə proqram həyata keçirilməkdədir. Hazırda ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxalda rüsumların 15 %-lik maksimal həddi müəyyənləşdirilmişdir. 30 aprel 2007-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" fərman isə çoxpilləli biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsini, bu sahədə mövcud olan bürokratik əngəllərin, süründürməçilik hallarının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Fərmana əsasən, müvafiq dövlət qurumları vahid kodlaşdırmanın tətbiqi ilə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" (vahid qeydiyyat orqanı) prinsipi əsasında təşkilini təmin etmişlər. İlin birinci yarısından 24 min təsərrüfat

subyekti "bir pəncərə" prinsipi əsasında qeydiyyatata alınmışdır. Belə bir fərmanın imzalanması göstərir ki, ölkədə sahibkarlığın inkişafına əngəl olan bütün maneələrin aradan qaldırılması üçün qətiyyətli addımlar atılır. Eyni zamanda daxili bazarda haqlı rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, təbii inhisarçıların tariflərinin, habelə dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən qiymətlərin müntəzəm şəkildə tənzimlənməsi məqsədilə ölkə Prezidentinin qərarına əsasən və Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2002-ci il tarixli qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasının Tarif Şurası" yaradılmışdır. Bununla bağlı, Şuranın Əsasnaməsinə uyğun olaraq, İqtisadi İnkişaf Nazirliyində müvafiq Katiblik və onun tərkibində müxtəlif sahələri əhatə edən 12 işçi qrupu fəaliyyət göstərir.

Ölkədə lisenziyalaşdırma sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində də bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, lisenziyanın müddəti isə 2 ildən 5 ilə qədər uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafına, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətin keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri kimi dövlət proqramlarında, o cümlədən "2003-2005-ci illər üzrə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"nda, 2002-2005-ci illər üzrə "Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı"nda, "2004-2007-ci illər üçün Dövlət İnvestisiya Proqramı"nın layihəsində, habelə "2004-2008-ci illər üçün "Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı"nda öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və bu istiqamətdə dövlət himayəsinin göstərilməsi üzrə mühüm tədbirlərdən biri də 2002-ci ildə aparıcı xarici və yerli iş adamlarının daxil olduğu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması olmuşdur. Sahibkarlar Şurası ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında, bu sahəyə dövlət qayğısının artırılmasında, mövcud problemlərin vaxtaşırı təhlil edilərək müvafiq tədbirlərin görülməsində böyük rol oynayır. Azərbaycan Hökumətinin müraciəti ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiya-

sının dəstəyi əsasında Dünya Bankının Xarici İnvestisiyalar üzrə Məsləhət Xidməti (FIAS) Azərbaycanda investisiya mühitinin monitorinqini aparmış və mühitin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə birgə tədbirlər planı müəyyənləşdirilmişdir. Həmin tədbirlərin icrası istiqamətində atılmış ilk addımlardan biri də Azərbaycanda İnvestisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondunun təsis edilməsi idi. Eyni zamanda Dünya Bankının ekspertləri ilə birgə «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» və «Xüsusi İqtisadi Zonalar haqqında» qanun layihələri hazırlanmışdır.

«İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» yeni qanun hazırda qüvvədə olan «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» və «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» iki qanunu əvəz edəcək. Bu iki mövcud qanunlardan fərqli olaraq yeni layihə beynəlxalq təcrübənin ən mükəmməl elementlərini özündə əks etdirir. Digər ölkələrin bu sahədə olan təcrübəsini əsas götürərək qanun layihəsinə investisiyaların qorunması, investisiya fəaliyyəti zamanı yaranan mübahisələrin həlli və digər həlledici prinsipial məsələlər ilə bağlı yeniliklər daxil edilib. Belə bir təcrübə artıq Qazaxıstanda və Belarusiyada istifadə olunmuşdur. Qazaxıstanda investisiya fəaliyyəti 27 dekabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş «Xarici investisiyalar haqqında» və 28 fevral 1997-ci ildə qəbul olunmuş «Dövlətin birbaşa investisiyaları müdafiəsi haqqında» qanunlar əsasında tənzimlənirdi. 8 yanvar 2003-cü ildə qəbul olunmuş «İnvestisiyalar haqqında» qanun isə Qazaxıstanın əlverişli investisiya mühiti formalaşdırmasının və ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaları cəlb etməsinin yeni sübutu idi. Bu qanunun əsas xüsusiyyəti həm yerli, həm də xarici investorlar üçün bərabər şərtlərin, vahid zəmanətin və imtiyazların verilməsidir. Qanun həm də yuxarıda göstərilən qanunları əhatə etdiyindən iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə investisiyaların hüquqi tənzimlənməsini, ikinci hissə isə dövlətin investisiyaları müdafiəsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsini müəyyən edir.

Belarusiyada 9 oktyabr 2001-ci ildən qüvvəyə minmiş İnvestisiya Kodeksi təkcə «Xarici investisiyalar haqqında» və «Belarusiya Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyəti haqqında» qanunları birləşdirmədi, həm də investisiya fəaliyyətini tənzimləyən yeni normaları müəyyən etdi. Bu qanunda da yerli və xarici investorlara bərabər hüquqi şərtlərin və zəmanətlərin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İnvestisiya fəaliyyəti əsasən yüksək texnologiyalı xalq təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən sahələrə yönəldilir. Kodeks belə istehsalın dövlət tərəfindən himayə edilməsinin əsasını təşkil edən normaları da müəyyən etmişdir. Beləliklə, Kodeksdə innovasiya istiqamətli sənaye sektorunun himayə edilməsi təsbit olunmuşdur.

İndi Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya siyasətinin mahiyyəti dövlət sərmayələrinin əsasən infrastrukturulara yönəldilməsindən, investisiya layihələrinin özəl qurumların, xüsusilə xarici investorların hesabına həyata keçirilməsindən ibarətdir. İndi ölkəmizdə formalaşmış ümumi sosial-iqtisadi vəziyyət sahəvi və regional inkişaf dövlət investisiyalarından qeyri-neft sənaye sektorunun prioritet sahələrində və aqrar bölmədə daha böyük həcmdə istifadə olunmasını tələb edir.

Deməli, dövlət investisiyalarından bütün sahələrdə istifadə olunması düzgün deyil. Bu investisiyaların ancaq prioritet sahələrdə və regionlarda istifadəsi daha çox səmərə verə bilər. Çünki hazırda ölkənin 10 iqtisadi zonasından 9-u Dövlət büdcəsindən dotasiya alır. Hətta Yevlax, Gəncə, Şirvan, Lənkaran və Şəki kimi şəhərlərin yerli büdcə gəlirləri onların xərclərindən 5-6 dəfə azdır. Belə olan halda regionları dotasiya hesabına saxlamaq əvəzinə, həmin dövlət vəsaitlərini regionlardakı mövcud müəssisələrin bərpasına, yenilərinin inşasına yönəltmək daha düzgün olardı. Bu mənada Azərbaycan Prezidentinin "İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında" 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamı dövlət investisiyalarının iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrində istifadəsinin genişləndirilməsi məqsədilə imzalanmışdır.

Fərmana əsasən yaradılan "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti"nin nizamnamə kapitalı Dövlət Neft Fondunun hesabına formalaşdırılmışdır. Şirkət ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən kommertiya təşkilatlarında iştirak payı və səhm almaqla, onların maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə müddətli investisiya qoyur. Bundan əlavə, dövlət müəssisəsi hesab olunan şirkət kommertiya təşkilatlarının idarəetmə orqanlarında iştirak etmə, bu və ya digər qərarlara veto hüququna malikdir. Həmçinin şirkət öz payına mütənasib dividend də ala bilər. Yeri gəlmişkən deyək ki, dövlət investisiyalarının idarə olunmasında ilk dəfə tətbiq edilən bu mexanizm İngiltərədə geniş istifadə olunur. Burada müddətli

investisiyalar dividend almaq şərtilə dövlətə məxsus olan müəssisələrə də qoyulur. Bununla belə, şirkətin istehlak malları istehsal edən və nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan səhmdar cəmiyyətlərinə investisiya qoyması da məqsədəuyğun olar.

Beynəlxalq təcrübə və iqtisadi nəzəriyyə də göstərir ki, dövlətin investisiya siyasəti zaman-zaman dəyişir və ölkədə yaranmış iqtisadi durumdan asılı olaraq müəyyən edilir. Məsələn, ABŞ-da XX əsrin 30-cu illərində dövlət öz vəsaiti hesabına rezervasiyalar yaratmış, işsiz insanları oraya toplamış, işlə təmin etmişdir. Hökumət əsas kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlərin aşağı həddini müəyyən etmiş, kommersiya banklarını bağlayaraq yoxlamalar təşkil etmiş, qanunsuz əməliyyatlara yol vermiş bankların fəaliyyətinə icazə verməmişdir.

Sonrakı 30 ildə dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsi zəifləmişdir. Ötən əsrin 60 və 80-ci illərində dövlət yenidən iqtisadiyyata müdaxiləsini genişləndirmişdir. Hazırda isə maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq dövlət yenə də ölkəni çətin vəziyyətdən qurtarmaq üçün tədbirlər paketi hazırlamış və bunun üçün 700 milyard dollar vəsait ayırmışdır.

1950-1960-cı illərdə Türkiyədə Adnan Menderes hökuməti zamanı dövlətin pul gəlirləri kənd təsərrüfatına yönəldilmiş və bu sektora vergi güzəşti edilmişdir. Bu səbəbdən aqrar sektor güclü inkişaf etmiş, sənayenin xammal bazasına çevrilmiş, inkişaf etmiş emal sənayesi yaradılmışdır. XX əsrin 60-70-ci illərində isə Cənubu Koreyada iqtisadiyyata kapital qoyuluşunun ümumi həcmində dövlət bölməsinin payı 90 faizə çatırdı. Bu cür misalları çox gətirmək olar. Bu mənada Azərbaycanın indiki inkişaf mərhələsində xalq istehlakı malları, kənd təsərrüfatı maşınları, yol və tikinti maşınları, gübrə istehsalı, kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin bəzi sahələri, habelə Naxçıvan MR, Gəncə-Qazax, Lənkəran və Mərkəzi Aran iqtisadi rayonları milli prioritet sahələr və regionlar elan oluna bilərlər.

İnvestisiya qoyuluşlarının sahələrarası strukturunun təhlili investisiyaların yönəldilməsi istiqamətindəki müsbət və mənfi cəhətləri aydın şəkildə görməyə imkan verir. İnvestisiyaya ehtiyacı olan və daha çox iqtisadi səmərə verə biləcək sahələrin müəyyənləşdirilməsi baxımından da bu təhlil xüsusi maraq doğurur. Həmçinin illər

üzrə investisiya qoyuluşlarında baş verən dəyişikliklərin dinamikası, daxili və xarici investisiyaların yönəldilməsi istiqamətləri və həcmi və bir sıra digər məsələlər növbəti paraqrafın təhlil obyektinə olacaqdır.

2.2 Respublikamızda investisiya qoyuluşlarının sahələrarası strukturunun mövcud vəziyyəti

İnvestisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesi kifayət qədər mürəkkəb məsələdir. Dolayısı ilə investisiya qərarları qeyri-müəyyənlik şəraitində qəbul edilir. Başqa sözlə, burada elə nisbətlər vardır ki, həmin nisbətlərin gözlənilməsi zamanı hər-bir ölkənin spesifik iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Bu nisbətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- investisiyaların həcmi ÜDM-ə nisbəti;
- investisiyaların bölgüsünün sahələrarası nisbəti;
- xarici investisiyaların həcmi yerli investisiyaların həcminə nisbəti və s.

Araşdırmalara əsasən transformasiya şəraitində investisiyaların strukturu iqtisadi sistemin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Lakin bir sıra ölkələrdə bu prosesi çətinləşdirən keçid iqtisadiyyatı kimi faktor vardır. Bu onunla əlaqədardır ki, keçid dövründə iqtisadiyyatda ciddi dəyişikliklər baş verir. Ümumilikdə, iqtisadi sistemin transformasiyası şəraitində baş verən çoxsaylı dəyişikliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadi resurslardan dövlətin təkbaşına istifadə funksiyasının itirilməsi;
- büdcə böhranı;
- transformasional tənəzzül;
- struktur böhranı.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünün başlıca qanunauyğunluğu dövlətin iqtisadi resurslarından təkbaşına istifadə funksiyasının itirilməsidir. Bu proses zamanı dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunda prinsipial dəyişiklik baş verir. Bu dəyişikliklər aşağıdakı əsas istiqamətlərdə özünü göstərir:

- dövlətin iqtisadi qanunvericiliyin yaradıcısı olması ilə yanaşı, bazar subyektinə çevrilməsi;
- dövlətin iqtisadiyyata təsirinin yeni instrumentlərinin formalaşdırılması;
- bazar müvəffəqiyyətsizliyinin və ya uğursuzluğunun kompensasiya olunmasının zəruriliyi.

Göründüyü kimi inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən bazar münasibətlərinə keçid zamanı dövlətin iqtisadiyyatdakı rolu prinsipə dəyişir. Həm idarəetmə, həm də tənzimlənmə dövlətin iqtisadi proseslərə təsir mexanizmi olsa da mahiyyətə fərqli proseslərdir. Belə ki, dövlət inzibati-amirlik sistemində iqtisadi resursların yeganə mülkiyyətçisi kimi iqtisadi idarəetməni həyata keçirdiyi halda, keçid dövründə yaranan və ümumiyyətlə bazar iqtisadiyyatındakı tənzimlənmə prosesi “oyun qaydalarının” müəyyən olunması kimi xarakterizə olunur.

Ümumilikdə, dövlət keçid iqtisadiyyatı dövründə inzibati idarəetmə mexanizmlərinin bir hissəsini bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi vasitələri ilə əvəz etdiyi halda bəzi çətinliklərlə üzləşir. Belə ki, tənzimlənmə vasitələrinin təsir gücü vaxta görə dəyişir. Əvvəlcə müsbət təsir göstərən tənzimlənmə vasitəsi müəyyən zamandan sonra son nəticədə ümumi məqsədə mənfi təsir göstərə bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi keçid dövrünün digər qanunauyğunluğu transformasional tənəzzüldür. Bu termin iqtisad elminə macar alimi Yanoş Kornai tərəfindən gətirilmişdir. Kornai iddia edir ki, iqtisadiyyatda agentlər arasındakı kordinasiyanın olmaması ilə əlaqədar olaraq, keçid dövründə dərin böhran yaşanır. Bu onunla əlaqədardır ki, əvvəlki dövrlərdə təsərrüfat fəaliyyətinin kordinasiyasını təmin edən plan mexanizmi məhv edilmişdir. Lakin, yeni tətbiq olunmağa başlayan bazar mexanizmi isə kordinasiyanı zəif yaxud ümumiyyətlə təmin etmir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadi prioritetlərin dəyişməsi, inzibati-amirlik sistemində yüksək səviyyədə inkişaf etmiş hər-hansı bir sahənin geri qalmasına yaxud inkişafının məhdudlaşmasına səbəb ola bilər. Bu kimi hallar transformasional böhranı dərinləşdirir. Buna misal olaraq demək olar ki, keçmiş SSRİ-də sənayenin 70%-ni hərbi sənaye yaxud hərbi sənayeyə xidmət sahələri təşkil etmişdir. Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid prioritetləri

dəyişdi və hərbi sənayeyə ehtiyac xeyli azaldı. Nəticədə hərbi sənayenin xüsusi çəkisi xeyli azaldı, bu isə iqtisadiyyatdakı böhranın dərinləşməsinə səbəb oldu. Bazar iqtisadiyyatında transformasiya zaman böhranı yaradan amillərə eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində satış bazarını itirmiş böyük həcmdə məhsulların istifadəsi, bazar iqtisadiyyatı üçün xarakterik sektorların olmamasını və s. aid etmək olar.

Məlum olduğu kimi struktur böhranı məcmu tələblə məcmu təklifin strukturundakı dəyişikliklərdən yaranan və ayrı-ayrı sfera və sahələrin inkişafındakı disproporsiyalarla, yəni iqtisadiyyatın təşkilatı strukturunun pozulması ilə xarakterizə olunur. Bununla bərabər struktur böhranları tsiklik böhranlarla üst-üstə düşməyə bilər, eyni zamanda struktur böhranları tsiklik böhranlardan fərqli olaraq uzun dövrü əhatə edir və kifayət qədər konkret səbəbləri məlum olur. Onu da qeyd etməliyik ki, struktur böhranları yalnız keçid dövründə deyil, digər zamanlarda da baş verə bilər. Buna “Holland” sindromunu misal göstərmək olar.

Yuxarıda sadalanan və iqtisadi sistemini transformasiya edən dövlətlər üçün xarakterik olan problemlərin aradan qaldırılması investisiya prosesinin effektiv təmin olunması ilə sıx bağlıdır. Bu prosesin tənzimlənməsi həm daxili imkanların, (məsələn, effektiv amortizasiya və vergi siyasətinin reallaşdırılması, maliyyə təşkilatlarının və maliyyə bazarının inkişafına şəraitin yaradılması və s.) həm də xarici kapitalın cəlb olunması ilə aktivləşdirilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, investisiya siyasətində prioritet hesab edilən əsas məsələlər sırasında investisiya qoyuluşlarının optimal sahələrarası bölgüsünün və səmərəli texnoloji strukturunun mühüm yeri vardır. Ümumilikdə respublikamızda reallaşdırılan investisiya siyasətinin mühüm uğurlarından biri ölkə iqtisadiyyatına yatırılan daxili və xarici sərmayələrin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasıdır. Xüsusilə də son dövrlərdə qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşunun artırılmasına daha çox önəm verilir. Bu baxımdan, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti xətti ilə müəyyən layihələrin reallaşdırılması da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, dövlətin payı olan layihələrdə iştirak sərmayələrin etibarlılığı baxımın-

dan xarici investorlar üçün də cəlbedici görünür. Statistik məlumatlara əsasən son beş ildə qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların 6,2 dəfə artması, onun xüsusi çəkisinin 26,8 faizdən, 69 faizə yüksəlməsi də bu realıqla əlaqədardır¹.

Son illərdə dünya maliyyə sistemində baş verən ciddi böhrana baxmayaraq, uğurla davam etdirilən iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmiz dünyanın sürətli inkişaf tempinə malik dövlətlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Xarici kapital qoyuluşuna görə ölkəmiz Şərqi Avropa məkanında yüksək mövqeyini qoruyub saxlayır. Belə ki, ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 7558,7 milyon manat investisiya yönəldilmişdir. Dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatlar əsas kapitalla 4433,9 milyon manat, qeyri-dövlət müəssisələri 2924,8 milyon manat sərmayə qoymuşdur.

Məlumatlara əsasən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın 40,9 faizi sənaye sahələrinin inkişafına, 3,5 faizi kənd təsərrüfatına, 0,1 faizi balıqçılığa, 0,4 faizi tikintiyə, 2,9 faizi ticarət və xidmətə, 0,7 faizi mehmanxana və restoranlara, 23,8 faizi nəqliyyata, 1,9 faizi rabitəyə, 0,2 faizi maliyyə sektoruna, 10,9 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlara (ondan 8,8 faizi mənzil tikintisinə), 7,1 faizi dövlət idarəetməsinə, 1,5 faizi təhsilə, 2,1 faizi səhiyyəyə, 4,0 faizi digər kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi sahələrinə sərf edilmişdir.

Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın 5374,1 milyon manatı və ya 73,0 faizi qeyri-neft bölməsinin, 1984,6 milyon manatı və ya 27,0 faizi neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı olaraq xarici mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın həcmi 1477,3 milyon manat təşkil edərək, 33,4 faiz az olmuşdur.

Tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmiş investisiyanın həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 55,6 faiz artaraq 4544,7 milyon manat olmuşdur. İstehsal təyinatlı obyektlərin tikintisində 5455,1 milyon manat məbləğində investisiyadan istifadə edilmişdir. Qeyri-istehsal təyinatlı obyektlərin tikintisində isə 1903,6 milyon manat məbləğində investisiya qoqyuluşu həyata keçirilmişdir.

Ölkənin maliyyə imkanlarının artması nəticəsində reallaşdırılmış ümumi

---

¹ www.azstat.org

investisiyanın strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, daxili investisiyaların həcmi xarici investisiyaları üstələmişdir. Belə ki, əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 79,9 faizini daxili investisiyalar, 20,1 faizini isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2013-cü ildə daxili investisiyanın 70,4 faizi dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatların, 29,6 faizi qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisələrin payına düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, istifadə olunmuş investisiyanın dördü üç hissəsindən çoxunu tikinti-quraşdırma işləri təşkil etmişdir. Bunu belə, əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyanın 4867,7 milyon manatı (67,9 faizi) qeyri-neft bölməsinin, 2303,6 milyon manatı (32,1 faizi) neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. Son illər bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər müvafiq göstəricilərdə öz təsirini göstərmişdir. Bu baxımdan, son illər ərzində investisiya qoyuluşları sahəsində baş verən dəyişikliklər aşağıdakı cədvəlin materiallarından daha aydın görünür:

Cədvəl 2.1

2005-2013-cü illər ərzində iqtisadiyyata yönəldilən
investisiyaların dinamikası¹

İllər	2005	2006	2010	2011	2012	2013
milyon manat	6733,4	7415,6	14 118,9	17 048,8	20 251,0	21 974,2
Ümumi investisiyalar milyon dollar	7118,5	8300,4	17 591,4	21 589,0	25 777,8	28 010,5
milyon manat	4628,5	4514,2	6 619,7	6 849,8	8 102,6	8 269,3
Xarici investisiyalar milyon dollar	4893,2	5052,8	8 247,8	8 673,9	10 314,0	10 540,9
milyon manat	2104,9	2901,4	7 499,2	10 199,0	12 148,4	13 704,9
Daxili investisiyalar milyon dollar	2225,3	3247,6	9 343,6	12 915,1	15 463,8	17 469,6

Cədvəldən göründüyü kimi 2013-cü ildə hər iki istiqamətdə investisiya qoyuluşlarının səviyyəsində artım baş vermişdir. Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyat

¹ www.azstat.org

di cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə praktik olaraq uzun müddətli yatırımlar qiymətli kağızlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu proses ilk növbədə səhmlərin köməyi ilə icra olunur. Buna görə də real investisiyaların əsas hissəsi kommersiya banklarının fəaliyyət sferasında reallaşır. Bunun nəticəsi olaraq iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə “investisiya” bir çox hallarda “qiymətli kağızlara yatırım” anlayışı ilə sinonim kimi işlədilir və qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən dilerlərə investisiya dilerləri deyilir. Bu dilerlərə investisiya banklarını, ticarət kompaniyalarını, maliyyə fondlarını və s. aid etmək olar. Lakin, keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan və ya inkişaf etmiş bazar sisteminin mövcud olmadığı ölkələrdə real investisiyalar birbaşa yatırımlar şəklində həyata keçirilir.

Məlum olduğu kimi xarici investisiyalar müəyyən özünəməxsus cəhətlərə malikdir. Ümumiyyətlə, xarici investisiyanın törətdiyi effektlər həm müsbət, həm də mənfi mənələrdə təzahür edir. Belə ki, xarici investisiyalar reallaşdırıldığı zaman istər-istəməz yeni texnologiya, texnika və idarəetmə təcrübəsinin investisiya qoyulan ölkəyə idxalı baş verir. Xarici investisiyaların bu xüsusiyyəti ən mühüm müsbət effekt kimi qiymətləndirilir.

Respublikamızda xarici investisiyalar ən çox neft sektoruna cəlb olunmuşdur. Bu investisiya qoyuluşları da bir sıra beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir ki, onların içərisində “Əsrin müqaviləsi”nin xüsusi yeri vardır. Bu müqavilə çox yüksək keyfiyyətə və rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının və Azərbaycanın yeni, mütərəqqi neft strategiyasının əsasını qoymuşdur. Azərbaycanın yeni neft strategiyası Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsi ilə xarakterizə olunur. “Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi indiyədək Azərbaycanda yalnız neft sənayesinə 30 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayənin qoyulmasını təmin etmişdir. Ölkəmizdə dünyanın 15 ölkəsini təmsil edən 34 neft və qaz şirkəti ölkəmizdə fəaliyyət göstərir. O cümlədən, ARDNŞ və onun struktur bölmələri tərəfindən təsis edilmiş 27 müştərək müəssisə və əməliyyat şirkəti, 7 alyans neft və qaz sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq maliyyə qurumlarının da dəfələrlə rəsmən bəyan

etdikləri kimi ölkəmiz hazırda iqtisadi inkişaf sürətinə, adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının həcminə görə dünyanın lider dövlətləri cərgəsinə çıxmış, siyasi cəhətdən dünya birliyində özünəlayiq yerini tuta bilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi dünyada baş vermiş maliyyə böhranı investisiya qoyuluşuna təsirsiz ötüşməmişdir. Belə ki, qlobal maliyyə böhranın inkişaf etməkdə olan ölkələrə ən mühüm təsir kanallarından biri məhz xarici birbaşa investisiya axınının azalmasıdır. Azərbaycanda əsasən dövlət investisiya proqramı çərçivəsində infrastruktur layihələrinə qoyulan sərmayələr hesabına daxili investisiyanın artımı qarşılığında, 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yönələn birbaşa xarici investisiya bir qədər azalıb. Xarici mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın həcmi 2008-ci ildə 2,2 milyard manat təşkil edərək, əvvəlki ilin müvafiq dövründəkindən 16,3% az olmuşdur. Statistik məlumatlara görə 2013-cü ildə əsas kapitalla müəssisə və təşkilatların qoyduğu investisiyalar 42%, büdcə investisiyaları 55%, bank kreditləri hesabına investisiyalar 40%, xarici investisiyalar 46% azalıb. Ümumiyyətlə 2005-2013-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların bölgüsü cədvəl 2.2-də əks etdirilmişdir:

Cədvəl 2.2

2005-2013-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş
xarici investisiyalar¹

(milyon dollar)

Илляр	2005	2006	2010	2011	2012	2013
сями хариси инвестисийалар	4893,2	5052,8	8 247,8	8 673,9	10 314,0	10 540,9
О сцмлядян:						
Малийя кредитляри	698,4	983,5	3 405,9	3 692,5	3 135,5	2 655,8
Нефт сянайесиня	3799,9	3422,3	2 955,3	3 407,8	4 287,8	4 935,2
Нефт бонусу	1,0	17,0	2,0	19,9	2,0	2,4
Биряя мяссисяляр вя хариси фирмалар	230,5	630,0	659,6	886,0	1 094,5	1 041,0

Cədvəl məlumatlarından aydın olur ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun sahəvi strukturunda qeyri-bərabərlik mövcuddur. Belə ki,

¹ www.azstat.org

ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar arasında neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar böyük xüsusi çəkiyə malikdir. 1995-ci ildən başlayaraq birbaşa xarici investisiyaların 65 %-i neft sektoruna qoyulmuşdur. Neft sektoruna yönəldilmiş sərmayələrin Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyalarda payı 69,5 % olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında yatırılan investisiya qoyuluşu üzrə xarici ölkələr arasında ən böyük paya malik olan dövlətlərdən biri Böyük Britaniyadır. Britaniya rezidentlərinin Azərbaycanda əsas kapitalla yönəltdiyi investisiyanın həcmi 1,6 milyard dollara yaxın və yaxud manat ekvivalentində 1,2 milyard manat təşkil edib. Əvvəlki ilin analoji göstəriciləri ilə müqayisədə Britaniya investorlarının sərmayə yatırımı 16,5% azalıb. Bu haqda aşağıdakı cədvəlin materiallarından daha aydın təsəvvür yaranır:

Cədvəl 2.3

2004-2010-cu illərdə ölkələr üzrə birgə müəssisələr və xarici firmalar tərəfindən investisiya qoyuluşlarının dinamikası¹

(milyon dollar)

Birgə müəssisələr və xarici firmalar, o cümlədən	2004	2005	2006	2010	2011	2012	2013
	104,2	230,5	368,4	659,6	886,0	1 094,5	1 041,0
Türkiyə	80,1	96,2	136,6	147,5	89,1	185,9	401,3
ABŞ	8,4	24,8	70,0	40,0	73,8	92,5	24,4
İran	-	1,2	17,5	3,2	11,2	-	-
Almaniya	2,1	21,5	17,4	17,0	32,5	45,6	15,1
Rusiya	1,8	5,1	4,6	11,7	35,0	21,8	36,1
Böyük Britaniya	4,2	39,5	39,1	144,0	148,8	149,3	136,0
BƏƏ	4,4	5,7	18,3	30,3	75,3	92,4	109,3
İsveçrə	-	-	-	11,7	26,7	79,4	18,2
İtaliya	-	-	4,6	10,3	-	22,1	21,3
Fransa	2,2	2,6	11,1	6,2	14,3	14,4	6,1
Kipr	-	-	0,2	1,6	-	6,6	5,4
Çin	-	-	0,2	33,5	-	6,7	5,7
Yaponiya	-	-	-	1,4	2,5	5,4	3,0
Digər ölkələr	6,6	1	28,4	37,7	203,5	186,4	141,6

Göründüyü kimi iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi və məcmu tələbin tərkib hissəsi olan investisiya qoyuluşlarında son bir neçə ildə həm həcm,

¹ www.azstat.org

həm də struktur baxımından ciddi dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. 1995-2009-cu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında bütün mənbələr (həm xarici, həm daxili) hesabına əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların ümumi həcmi 37,7 milyard manatdan çox olmuşdur. Bu dövr ərzində investisiya qoyuluşlarının orta illik artım tempi 32,6 faiz təşkil etmişdir ki, bu da yüksək artım hesab edilir.

Böyük Britaniya ilə yanaşı Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas xarici investorlarının ABŞ, Yaponiya, Türkiyə və Norveç rezidentlərini daxil etmək olar. Bu dörd ölkəni təmsil edən investorların kapital qoyuluşu ümumi xüsusi çəkisi isə 42,3%-ə bərabərdir. Xatırladaq ki, 2013-cü ildə Azərbaycanın iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafına bütün maliyyə mənbələrindən 1 milyard manatdan çox həcmdə investisiya yönəldilib. Ümumilikdə, xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın 93,9 faizi Türkiyə, Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Norveç, , Koreya Respublikası və Almaniya investorlarına məxsusdur.

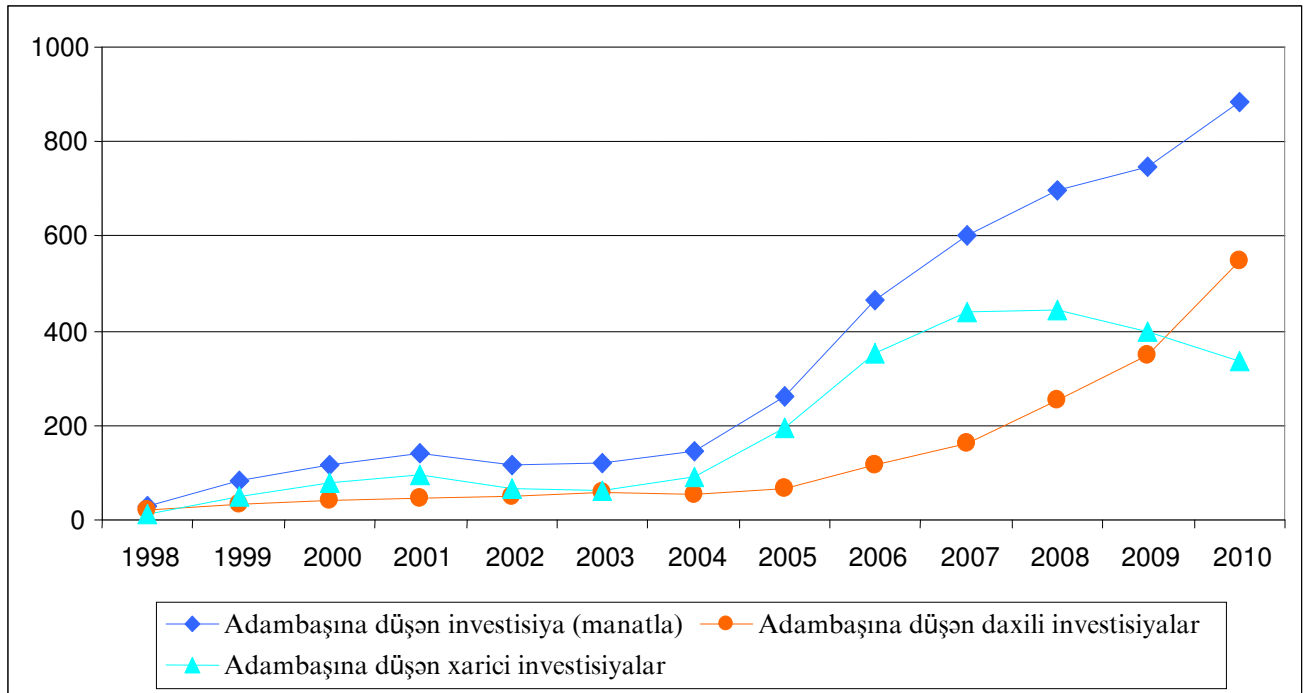
İnvestisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyatın həcmi ilə müqayisədə kifayət qədər yüksək olması ölkənin təbii resurslarından, investisiya potensialından və ölkədə yaradılan investisiya mühitindən asılı olmuşdur. İnvestisiya qoyuluşlarının artım indeksi isə 210-a bərabər olmuşdur. Bu əsasən “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra iqtisadiyyatın neft sektoruna yönəldilən investisiyaların sürətli artımı ilə bağlı olmuşdur.

İnvestisiya qoyuluşlarının artım indeksində 2002-ci ildən başlayan azalma sadəcə miqyas effekti ilə bağlı olmuşdur. Yəni, hər sonrakı il investisiya qoyuluşlarının artım həcmi saxlanmış olsa belə bu faiz göstəricisi kimi əvvəlki illərdəkindən geri qalmalıdır. Əslində isə 2003-2008-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi əvvəlki dövrləri dəfələrlə geridə qoymuşdur. Belə ki, əvvəldə qeyd etdiyimiz 1995-2008-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən 36,2 milyard manatlıq investisiyanın 28,2 milyard manatı məhz bu dövrdə həyata keçirilmişdir.

Statistik məlumatlara əsasən 1998-2010-cu illər ərzində ölkədə adambaşına düşən investisiyaların həcmi 30,1 manatdan 883 manata yüksəlmişdir, başqa söz-

lə 30 dəfəyə yaxın artmışdır. 1998-2007-ci illərdə adambaşına düşən xarici investisiyalar daha sürətlə artsa da, 2008-ci ildən sonra hər nəfərə düşən investisiya həcmində üstünlük daxili investisiyaların xeyrinə dəyişmişdir.

Dövr ərzində adambaşına düşən daxili investisiyalar 19,7 manatdan 546,8 manata (27 dəfədən çox), adambaşına xarici investisiyalar isə 10,4 manatdan 336,2 manata (32 dəfədən çox) yüksəlmişdir. Bu haqda aşağıdakı şəkildən aydın təsəvvür yaranır.

Şəkil 2.1 Adambaşına düşən investisiya qoyuluşları¹

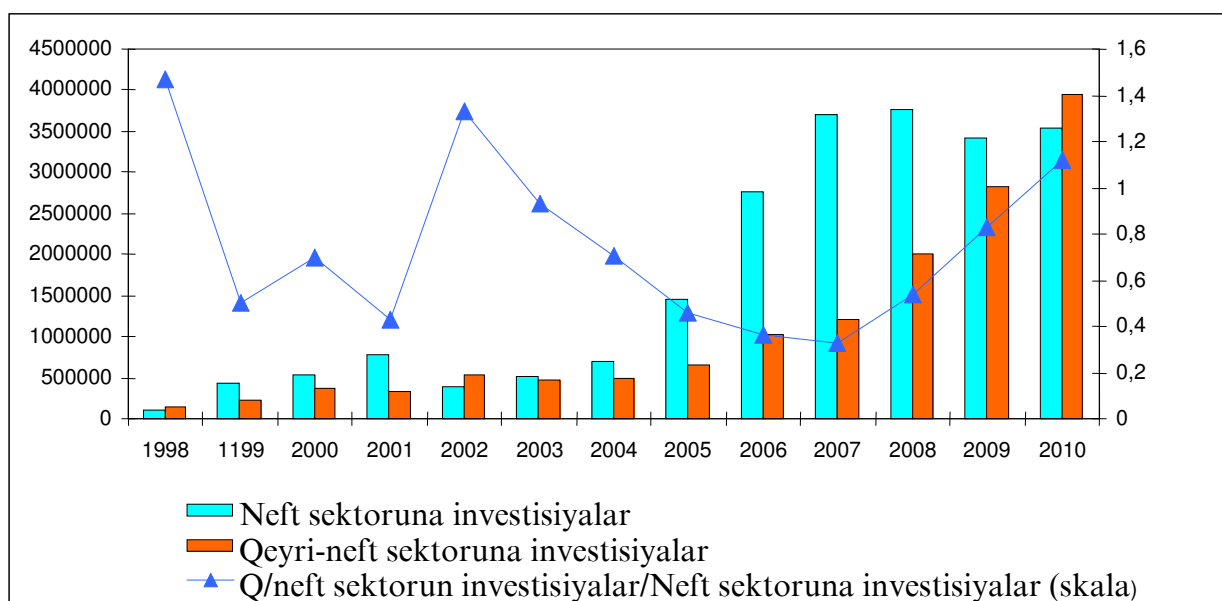
İnvestisiya qoyuluşlarının həcmnin artımı ilə yanaşı onun strukturunda və maliyyələşmə mənbələrində də ciddi keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri müşahidə edilmişdir.

Son bir neçə ildə daxili investisiyaların sürətli artımı və neft sektorunda həyata keçirilən layihələrin artıq istismar mərhələsində olması ilə bağlı olaraq bu sektora yönəldilən investisiyaların azalması nəticəsində investisiya qoyuluşlarında nisbət daxili investisiyaların xeyrinə dəyişmişdir. Son illər ərzində ölkəyə, xüsusilə də, neft sektoruna yönəldilən xarici investisiyaların sürətli artımı nəticəsində daxili investisiyaların cəmi investisiyalarda payı 65,5 faizdən 24,8

¹ www.azstat.org

faizə qədər düşmüş, ancaq əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, həm Xəzərin Azərbaycan akvatoriyasında həyata keçirilən layihələrin istismar mərhələsində olması ilə bağlı xarici investisiyaların azalması və ən əsası işə yığım əmsalının yüksəlməsi və dövlət investisiyalarının artması hesabına daxili investisiyaların sürətlə genişlənməsi cəmi investisiyalarda payının 4,8 faizdən 61,9 faizə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Daxili investisiyaların artımında bank sektorunun fəaliyyətinin genişlənməsi də mühüm rol oynamışdır. 2004-cü ildən başlayaraq neft sektoruna qoyulan investisiyaların stabilləşməsi və zəif azalma meyli, eyni zamanda qeyri-neft sektoruna investisiyaların sürətli artımının nəticəsi olaraq artıq 2007-ci ildə qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların cəmi investisiyalarda payı 53 faizə yaxın olmuşdur. Bu tendensiya sonrakı dövrlərdə də davam etmiş və qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların prioritetliyi ön plana çıxmışdır. Qeyri-neft sektoruna investisiyaların artımı bu sektorun inkişafını dəstəkləyən dövlət proqramları, ölkədə həyata keçirilən iri infrastruktur layihələri, daxili tələbin sürətlə genişlənməsi və yığma meylliliyinin artması hesabına baş vermişdir. Bu sahədə baş verən dinamika aşağıda əks olunmuşdur:

Şəkil 2.2 Neft və qeyri-neft sektoruna investisiyalar¹

¹ www.azstat.org

Məlum olduğu kimi investisiya qoyuluşları müxtəlif mənbələr hesabına maliyyələşdirilə bilər. Bu mənbələrdən, bank kreditləri, şəxsi vəsaitlər, dövlət büdcəsi vəsaitləri, büdcədən kənar fond vəsaitləri və s. göstərmək olar. 2002-2007-ci illər ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya layihələrinin əsas maliyyələşmə mənbələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri;
- əhəlinin şəxsi vəsaitləri;
- bank kreditləri;
- büdcə vəsaitləri;
- büdcədən kənar fondların vəsaitləri;
- başqa təşkilatların borc vəsaitləri;
- sair vəsaitlər.

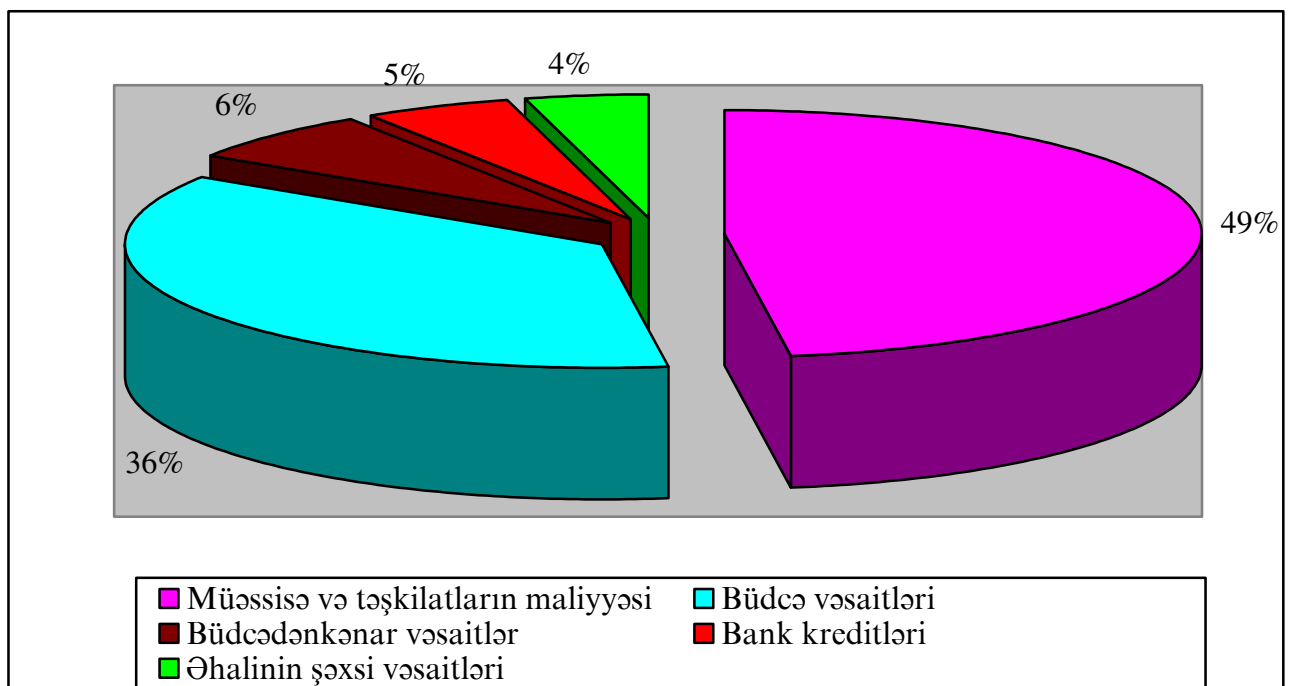
Statistik məlumatlara əsasən qeyd olunan mənbələr üzrə yalnız başqa təşkilatların borc vəsaitləri istisna olmaqla digər bütün mənbələr əsas maliyyələşmə mənbəyi qismində çıxış etmişlər. Başqa təşkilatların borc vəsaitləri isə artıq 2001-ci ildən sonra maliyyələşmə mənbəyi rolunu itirmişdir ki, bu da ölkədə bank sisteminin formalaşmasının ilkin mərhələsinin başa çatması ilə əlaqədar olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu ildə büdcədən maliyyələşdirilməsi vasitəsilə nəzərdə tutulmuş tikinti işlərinin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsində 4718, 0 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur. Lakin il ərzində müvafiq vəsaitin 2498,0 milyon manatından istifadə edilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların ümumi həcmində müəssisə və təşkilatların vəsaitləri 3521, 9 milyon manat, bank kreditləri 384,7 milyon manat, büdcə vəsaitləri 2678, 0 milyon manat, əhəlinin şəxsi vəsaitləri 299,7 milyon manat, digər vəsaitlər isə 0,5 milyon manat təşkil etmişdir. Bu haqda 2.1 sayılı şəkildən daha aydın təsəvvür yaranır:

Göründüyü kimi təhlil olunan dövr ərzində investisiya qoyuluşlarının əsas maliyyələşmə mənbəyi müəssisələrin öz vəsaitləri olmuşdur. Eyni zamanda dövr ərzində bank kreditləri və büdcə vəsaitlərinin investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi kimi əhəmiyyəti yüksəlmişdir. Bu da ölkədə xüsusilə, son illərdə büdcə

vəsaitləri hesabına iri infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi və bank sisteminin inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur.

İnvestisiya qoyuluşlarının maliyyələşmə mənbələrinə nəzər saldıqda 49 faizlik payla müəssisə və təşkilatların öz vəsaitlərinin üstünlük təşkil etdiyini görürük. 2-ci və 3-cü yerlərdə isə uyğun olaraq 36 faizlə büdcə vəsaitləri və 6 faizlə büdcədən kənar fond vəsaitləri qərar tutur. Burada belə nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadi artıma, xüsusilə də, qeyri-neft sektorunun artımına təkan verən ən ciddi vasitələrdən biri məhz dövlətin investisiyalarıdır.

Şəkil 2.3 Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların strukturu¹

Aparılan hesablamalara görə dövlət investisiyalarının multiplikativ effekti xüsusilə, tikinti sektoru üzrə çox yüksəkdir. Büdcədən investisiya məqsədilə ayrılan vəsaitlərin belə sürətli artımı dövlətin iqtisadiyyatda fəal rol oynamaq istəyindən irəli gəlir ki, bu da bir sıra ciddi sosial-iqtisadi problemlər həllini tapana qədər müsbət nəticələr verə bilər. Ancaq nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, dövlət

¹ www.azstat.org

investisiyalarının iqtisadi artımı və məşğulluğu dəstəkləyən müsbət multiplikativ effekti ilə yanaşı, qiymət artımı kimi mənfi effekti də ola bilər. İnvestisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölgüsündə müsbət meyillərin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyası yönündə ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatına istər xarici, istərsə də daxili investisiyaların cəlb edilməsi dövlətimizin siyasətinin prioritetlərindən biridir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına 30 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur. Bu fakt respublikamızı bir sıra makroiqtisadi göstəricilər baxımından MDB və bir çox Şərqi Avropa ölkələri arasında öncül sıralara çıxarmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi investisiya qoyuluşlarının orta hesabla 73,3 faizi xarici, 26,7 faizi isə daxili investisiyaların payına düşməkdədir. Göründüyü kimi respublikaya cəlb olunan xarici investisiyalar daxili investisiya qoyuluşlarından ümumi investisiya qoyuluşlarındakı payına görə əhəmiyyətli dərəcədə üstün mövqeyə malikdir. Bu baxımdan maliyyə mənbələri üzrə investisiya qoyuluşlarının məqsədəuyğun strukturu və onlar arasındakı tarazlaşdırılmış nisbət maraqlıdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, son dövrlər daxili investisiya qoyuluşlarının artım tempi və həcmi xarici investisiyaları müvafiq parametrlər üzrə qabaqlamaqdadır.

Aydındır ki, dünya təsərrüfatına inteqrasiya xarici kapitaldan istifadəni qaçılmaz edir. Lakin bununla yanaşı olaraq xarici investisiyaların münasib şərtlər daxilində səmərəsi müəyyənləşdirilməlidir. Belə ki, xarici investisiyalar müəyyən üstün xüsusiyyətlərinə, o cümlədən qabaqcıl texnologiyaların, menecmentin və marketinqin müasir metodlarının mənimsənilməsi və elmi-texniki əməkdaşlıqla fərqlənir. Bu aspektdə hər bir dövlət üçün xarici investisiyaların cəlb olunmasında başlıca məqsədlər ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərin aparılması, mövcud iqtisadi potensialı reallaşdırmaq üçün ixrac yönümlü və idxalı əvəz edən yeni istehsal sahələrinin yaradılması, problem rayonların inkişaf etdirilməsi, daxili bazarın tələbatını ödəmək və ölkənin istehsal potensialını artırmaq üçün yeni təbii ehtiyatların mənimsənilməsi, ixtisaslı kadr hazırlanması sahəsində xarici təcrübədən isti-

fadə və s. ola bilər. Bu müsbət cəhətləri ilə yanaşı xarici investisiyalara ifrat meyl nəticə etibarilə milli iqtisadiyyat üçün xoşagəlməz halın formalaşmasına da səbəb ola bilər. Odur ki, burada «qızıl ortanın» tapılması hər bir dövlət, həmçinin respublikamız üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ümumi investisiya qoyuluşlarında daxili investisiyanın xarici investisiyalara nisbətən aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatında baş verən yüksəlişdə onun rolu az deyildir. Bununla yanaşı olaraq, respublika daxilində investisiya resursu kimi xarakterizə oluna bilən mənbələr hələ də mövcuddur ki, onlardan maksimum istifadə edilməsi daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasına səbəb ola bilər. Lakin müvafiq resurslardan istifadə qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Belə ki, qanunvericiliyin kifayət qədər təkmil olmaması və müvafiq qanunlarda mövcud olan boşluqlar investisiyaların, xüsusilə də daxili investisiyaların geniş miqyas almasına maneçilik törədir. Bu səbəbdən milli kapital sahibləri çox zaman digər ölkələrdə sərmayə qoyurlar. Lakin bu kapital potensial investisiya mənbəyi kimi ölkə daxilində istifadə oluna bilər.

İqtisadi və sosial inkişafın qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün zəruri olan investisiya qoyuluşunun strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm məsələlərdən hesab edilir. Başqa sözlə istər daxili, istərsə də xarici investorun marağı heç də həmişə investisiya qoyulan ölkənin maraqları ilə üst-üstə düşmür. Ona görə də dövlətin investisiya qoyuluşunun istiqamətləndirilməsinə müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etməklə təsir göstərməsi zərurətə çevrilir. Belə müdaxilənin praktik reallaşdırılması üçün əsas qismində investisiyanın törətdiyi sosial-iqtisadi effektlər çıxış edə bilər.

2.3 İntestisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının prioritetlər

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsəduyğun hal

deyildir və böhran təhlükəsi yaradır. Bu baxımdan təbii ki, Azərbaycanda da, neft ehtiyatları ilə zəngin olmasına baxmayaraq, bu prinsip həyata keçirilir. İqtisadiyyatımızın neft amilindən asılılığının azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində ildən-ilə fəal, məqsədyönlü işlər aparılır. “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra neftdən gələn gəlirlərin toplanmasının və səmərəli istifadə olunmasının mükəmməl mexanizmi - Dövlət Neft Fondunun təsis edilməsi haqqında fərman imzalandı. Bu neftdən gələn gəlirlərin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi demək idi. İldən-ilə ÜDM istehsalında qeyri-neft sektorunun payı, eləcə də qeyri-neft sektoruna ayrılan investisiyaların həcmi artır. Hazırda bu sahələrin inkişafına qoyulan investisiyalar daha çox dövlət investisiyaları şəklində həyata keçirilsə də, gələcəkdə yerli və xarici investorların da qeyri-neft sektoruna marağının kifayət qədər artacağı gözlənilir. Respublikamızda hətta neftdən də çox gəlir gətirə biləcək potensialı sahələr vardır ki, bunlara hazırda yüksək inkişaf dövrünü yaşayan tikinti sektoru, maşınqayırma, yüngül sənaye (toxuculuq, xalçaçılıq və s.), turizm, aqrar-sənaye, kənd təsərrüfatı (arıçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq və s.), intellektual və s.ni misal göstərmək olar.

Son illər Azərbaycanda tikinti ən çox böyüyən sektor olub. Ölkəyə neft pullarının axını həm büdcə, həm müxtəlif dövlət və özəl şirkətlər vasitəsilə tikintinin sıçrayışlı artımını stimullaşdırıb. Ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu üçün yaranmış əlverişli mühit nəticəsində yeni tikilən yaşayış və məişət obyektlərinin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu da, şəhərsalma qanunvericiliyinə əsasən, müvafiq kommunal infrastrukturun yenidən qurulmasını və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun xidmətlərin təşkilini zəruri edir. Bu sahədə həyata keçirilməsi planlaşdırılan məqsədyönlü islahatlar nəticəsində ölkədə mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində istehlakçılara göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur:

- qəza vəziyyətində olan bina və tikililərin bərpa-gücləndirilmə işlərinin aparılması;
- su sektorunda restrukturizasiya tədbirlərinin davam etdirilməsi və dünya standartlarına uyğun etibarlı su təchizatının təmin olunması;

- kommunal xidmətlər sahəsində restrukturizasiya tədbirlərinin sürətləndirilməsi;
- məişət tullantılarının toplanması, daşınması, zərərsizləşdirilməsi və emalı üzrə yeni müəssisələrin yaradılması, bu sahəyə özəl sektorun cəlb olunması;
- mövcud istilik sistemlərinin bərpası, modernləşdirilməsi və yenidənqurulması;
- ölkənin şəhərlərində, rayon mərkəzlərində, xüsusilə kənd yerlərində su və kanalizasiya sistemlərinin bərpası və yeni xətlərin, qurğuların tikilməsinə özəl sektorun və bələdiyyələrin cəlb olunması.

Böhranla əlaqədar olaraq 2008-ci ilin son rübündə baş verən proseslər bütövlükdə ötən il üzrə mənzil tikintisini 4 faizədək azaltdı. Bu ilin birinci ayında isə mənzil tikintisinin 7 faizədək azaldığı bildirilir. Belə görünür ki, tikinti sektorunun, xüsusilə də mənzil tikintisinin dəstəklənməsi hökumət üçün prioritetdir və bununla o yenə də istehlakı maliyyələşdirməklə ən azı qısamüddətli dövrdə sosial gərginliyin artmasına yol vermək istəmir. Əgər tikinti şirkətlərinin birbaşa dəstəklənməsi barədə qərar olacaqsa, aşağıdakıların nəzərə alınması vacibdir:

- Dövlətin dəstəyini almaq istəyən şirkətlər borcunu ödəyənədək mənzil satışında hökumət və sahibkarlar birliyinin birgə məsləhətləşmə əsasında müəyyən etdiyi mənfəət norması ilə razılaşmalıdır;
- Qeyri-rəsmi ödənişlər (dövlətə əvəzsiz verilən mənzillər də daxil) tam aradan qaldırılmalıdır;
- Bazarda inhisarçı mövqə tutan tikinti şirkətlərinin məhsullarının qiyməti real bazar qiymətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, ötən il Azərbaycana 1 ton sement gömrük ödənişləri ilə birgə təxminən 60 dollara idxal edilib, amma daxili bazarda qiymətlər 220 dollar olub;
- Daş və qum karxanalarının fəaliyyəti ciddi nəzarətə götürülməlidir. Bu sahədə uçotsuz fəaliyyət, iri həcmli qeyri-rəsmi ödənişlər həmin məhsulların qiymətini süni şişirdir.

Əsaslı tikinti aparılması prosesində iri həcmli deyil, kiçik həcmli istehsal obyektlərinin tikintisinə daha çox yer vermək lazımdır. Belə ki, tikinti sənayesi ağır

sənayə ilə müqayisədə daha çevikdir. Çeviklik dərəcəsi yüksək olan istehsal obyektlərini isə daxili və xarici investisiyaları cəlb etməklə bazarın tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurmaq daha asandır. 2009-cu ilin kənd təsərrüfatı yönəldilən vəsait 388,2 mln. manat (44%) artırılıb ki, bu artımın əhəmiyyətli hissəsi hökumətin kənd təsərrüfatına dəstək tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönələcək. Bu tədbirlər kənd təsərrüfatı istehsalçılara verilən subsidiyaların artırılmasını və “Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair dövlət proqramının” reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artım tempi ilə müqayisədə subsidiyalar artımının dəfələrlə çox olması və subsidiyaların 2009-cu ildə gözlənilən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında payının 5 faizdən artıq olması nəzərdə tutulmuşdur. Bu, Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlük perspektivləri nəzərə alınarkən subsidiyalaşdırılma sahəsində mövcud vəziyyətin DTT-nin öhdəliklərinə uyğunlaşdırılması tələblərini artırır. Bununla yanaşı onu da qeyd olunmalıdır ki, 2009-cu ildə kənd təsərrüfatı xərclərinin əhəmiyyətli hissəsini (50,2 faiz) meliorasiya xərcləri təşkil edəcəkdir. Gələn il meliorasiya xərcləri 36,1 faiz artacaq ki, bu da Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC-nin cari xərclərinə yönələcək.

Kənd təsərrüfatı sahələrindən daha prespektivli sahələr arıçılıq və üzümçülük sahələri hesab olunur ki, bunlardan artıq üzümçülük sahəsində bəzi Fransa şirkətləri ilə Cəlilabad rayonunun üzümlüklərindən istifadə üzrə müştərək müəssisələr yaradılmışdır.

Arıçılıq sahəsinin prespektivli sahə hesab olunmasına da əsas verən bir sıra amillər vardır. Hər şeydən əvvəl bu sahənin inkişafının Azərbaycanda çox qədim ənənələri vardır. Daha sonra yerli xammal bazası, əlverişli iqlim şəraiti, ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsalı, yerli mütəxəssislərin böyük təcrübəyə malik olması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bəzi bütünlükdən azad olması (torpaq vergisi istisna olmaqla) və s. amillər gələcəkdə arıçılığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacağına dəlalət edir. Yuxarıdakı üstünlüklərdən başqa arıçılığın inkişafı üçün bir sıra imkanlar da vardır:

- daxili və xarici bazar üçün məhsul istehsalı həcmində artırılması (propolis, mum, bal, arı zəhəri, arı südü və s.);

- xarici investisiyaların, ekspertlərin və nou-hauların cəlb edilməsi;
- müvafiq baytarlıq xidmətlərinin təşkili və s.

Güclü potensialı olan qeyri-neft sektorlarından biri də təhsil sahəsidir. Son illər təhsil sahəsinə də kifayət qədər dövlət investisiya xərcləri ayrılır. Azərbaycanın çox geniş və keyfiyyətli intellektual potensialı vardır. Və nəzərə alsaq ki, müasir qloballaşan dünyada hər şeyi silah, müharibə deyil bilik, savad, intellekt həll edir, bu sahənin perspektivini görmək çox asandır. Bu istiqamətdə dövlət tərəfindən atılan ən uğurlu addım kimi Prezidentin “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə” Dövlət Proqramını imzalamasını göstərmək olar. Artıq 2008-ci ilin dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsait təxminən 1 mlrd. manata çatdırılmışdır ki, bu da az qala ölkənin müdafiə xərcləri ilə bərabər səviyyədə dayanır. 2009-cu ildə isə keçən ilə nisbətən bu xərclərin 21% artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanda investisiya qoyuluşunun artmasının bir səbəbi də maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsinə daim diqqət yetirilməsilə bağlıdır. Belə ki, ölkədə əsas diqqət maddi resursların iş adamlarının əlində cəmləşməsinə yönəldilir. Bu isə özünü daha çox özəl bölmənin, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını təmin etmək üçün bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsində göstərir. Maddi resursların investisiya layihələrinə istiqamətləndirilməsi baxımından Azərbaycan dünyada və MDB məkanında üstün mövqeyə malikdir. Belə ki, son illər dövlət büdcə xərclərinin bir neçə dəfə artması hesabına iqtisadiyyata sərmayələrin qoyulması da güclənmişdir. Məsələn, 2003-cü ilə nisbətən 2008-ci ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşuna 20 dəfədən çox vəsait yönəldilmişdir. Bu artım hesabına ölkəmizin prioritet sosialyönümlü infrastrukturunun yaradılması və yenidən qurulması ilə bərabər fiziki infrastruktur, mədəniyyət, idman təyinatlı layihələrin maliyyələşdirilməsi mümkün olmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, ötən müddətdə ölkə daxilində də nəhəng infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasına başlanılmışdır. Bakını təmiz su ilə təchiz edəcək Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin tikintisi hazırda uğurla aparılır və bu il istismara verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, Samur-Abşeron su kanalının, Taxtakörpü su anbarının inşası davam etdirilir. Son beş ildə Naxçıvan, Gəncə,

Zaqatala, Lənkəran hava limanları istifadəyə verilmişdir. Hazırda Bakını üç sərhədlə birləşdirən yollar beynəlxalq standartlara uyğun qurulur.

Dövlət investisiya qoyuluşlarının istiqamətləri kimi regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, infrastruktur obyektlərinin etibarlı istismarının təmin edilməsi, insan kapitalının inkişafı və vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsidir. Ötən beş il ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 766 mindən çox yeni, o cümlədən 547,5 min daimi iş yeri açılmışdır. Ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bunun da 40 faizə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərir. Yeni yaradılmış müəssisələrin 88 faizdən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edir.

Məşğulluq siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri yeni iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını stimullaşdıran şəraitin yaradılmasıdır. Bu baxımdan sahibkarlığın, əsasən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarşıdakı illərdə məşğulluq siyasətində əsas məqsəd əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün daha münbit şəraitin yaradılması;
- məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığının dəstəklənməsi;
- işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;
- kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkələrinin fəaliyyətinin dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması. .

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi ixracyönümlü məhsulların istehsalını sürətləndirən müvafiq iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi əsasında mümkündür. Ölkənin ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan malları və xidmətlərinin xarici bazarlara çıxarılması, bunun üçün əlverişli şəraitin yaradılması, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- özəl sektorda ixracın stimullaşdırılması və ixrac mallarının çeşidinin artırılması;

- milli istehsalçıların xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətlərində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ticarət, ictimai-iaşə və məişət sahələrində xidmət səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi və ÜTT prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- haqsız rəqabət hallarına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və rəqabətin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə sahibkarların və istehlakçıların cəlb olunması;

- istehlak mallarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarətin gücləndirilməsi.

Sənaye sahəsində əsas məqsədlərdən biri regionlardakı mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və yenidən qurulmasından, yeni müəssisələrin yaradılmasından ibarətdir. Burada kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin bərpasına və ixrac potensialının artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Sənaye sektorunda əsas məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- rəqabətə davamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixracyönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi;

- dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirilməsi;

- özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi son illərdə ardıcılıqla inkişaf edir. Bu illər ərzində bu sahəyə ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi təxminən 500 milyon\$ təşkil etmişdir və bunun 70%-i xarici investisiyalar olmuşdur. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, daxili investisiyaların həcmi ildən-ilə artmaqdadır. Nəticədə müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır. Ölkədə mobil telefon operatorları kimi “Azercell Telekom MMM” BM və “Bakcell LTD” MMC şirkəti, yerli telefon rabitəsi sahəsində isə “AzEvroTel”, “Katel” və “Ultel” birgə müəssisələri yaradılmışdır və xidmət göstərirlər.

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet sahələrindəndir. Turizmi iqtisadiyyatın yüksək gəlirli sahəsinə çevirmək, sosial və ekoloji tələblərə cavab verəcək səmərəli və rəqabətqabiliyyətli müasir turizm kompleksləri yaratmaq və bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində atılan mühüm addımlardan ola bilər. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- rəqabətqabiliyyətli turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması;
- mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiqi;
- ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, ölkə ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunması;
- turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Azərbaycanın bir çox rayonlarında (Quba, Şəki, Qəbələ, Göygöl, Zaqatala və s.) istirahət zonaları yaradılsa da, yuxarıda qeyd olunan tələblərə tam cavab vermədiyindən ölkəmizə turist axını hələ ki zəifdir. 2008-ci il büdcəsinin investisiya

xərcləri bölməsindən 1,3 milyard manata yaxın vəsait Nəqliyyat Nazirliyinə ayrılmışdı. Faiz göstəricisi ilə Nəqliyyat Nazirliyindən sonra ən çox paya sahib olanlar “Azərenerji” (6,54%), Mədəniyyət və Turizm (5,33%), Təhsil (4,53%) və İqtisadi İnkişaf (3,88%) Nazirlikləridir. 2008-ci il büdcəsinin investisiya, yəni təmir-tikinti xərclərini sahələr üzrə nəzərdən keçirsək, görürük ki, yenə də ən böyük pay nəqliyyat sektorundadır (1,41 milyard manat və ya 32,6%). Avtomobil yolları layihələrinə ayrılan vəsait investisiya xərclərinin təxminən 19%-ni təşkil edir (819,4 milyon manata yaxın). Təkcə Bakıda körpü, tunel və keçidlər üçün ayrılmış vəsait isə ümumi investisiya xərclərinin 5,4%-i həddində və ya 235,3 milyon manatdan bir qədər artıqdır. Sonrakı yerləri 9,56%-lə energetika, 6,56%-lə su ehtiyatları və irriqasiya, 5,5%-lə mədəniyyət və turizm, 4,94%-lə təhsil, 3,52%-lə səhiyyə və s. sahələr tutur. Büdcənin investisiya xərclərindən sahibkarlıq və kənd təsərrüfatı sektoruna 28 milyon 171 min manat və ya ümumi vəsaitin 0,65%-i, ali hakimiyyət orqanlarına isə 243 milyon 550 min manat və ya ümumi vəsaitin 5,63%-i qədər pul ayrılıb¹.

Göründüyü kimi investisiya qoyuluşlarının istiqamətləri getdikcə daha da genişləndirilir. Lakin bir çox sahələr vardır ki, onlara investisiya yönəltməklə yüksək iqtisadi səmərə əldə oluna bilər. Bunlar maşınqayırma, elmtutumlu sahələr (elektronika, informasiya sistemləri, cihazqayırma və s.), yüngül sənaye və bir çox başqa sahələr vardır ki, onlara investisiya yönəltməklə həm əhəlinin tələbatı daxili ehtiyatlar hesabına ödənilər, həm də məşğulluq probleminin həllində də müəyyən işlər görülmüş olar. Dünya bazarına çıxarılan əmtəələrin əsas hissəsini də bu sahələrin məhsulları təşkil edir.

---

¹ www.azstat.org

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ SƏMƏRƏLİ STRUKTURNUN FORMALAŞDIRILMASI VƏ İNNOVASIYA YÖNÜMLÜLÜYÜNÜN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 İnnovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri

Dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunmuş Azərbaycanın xüsusilə neft sektorunda dünya elmi, texnikası və texnologiyalarından istifadəyə əsaslanan sahələri uğurla fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına qoşulmasının coğrafiyası ildən-ilə genişlənir. O qeyri-neft sektoruna aid sahələri də əhatə edir. Nizamnamə kapitalı Dövlət Neft Fondu (DNF) vəsaitləri hesabına formalaşan Azərbaycan İntestisiya Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti 2006-cı ilin martından etibarən ayrı-ayrı layihələri maliyyələşdirməyə başlayıb. Bu, faktiki olaraq ölkədə neft gəlirlərindən istifadənin yeni mexanizminin tətbiqinə başlanması deməkdir. Hazırda həm mütəxəssisləri, həm də beynəlxalq təşkilatları düşündürən başlıca məsələ bu mexanizmin qeyri-neft sektorunun inkişafına nə dərəcədə təsir edə biləcəyidir. Çünki şirkətin yaradılmasına dair Prezidentin sərəncamına (30 mart 2006-cı il) görə, AİŞ bilavasitə Azərbaycanda "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya"ya uyğun olaraq iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu sahələrdə mövcud müəssisələrin maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə investisiya qoyuluşunun təşviqi məqsədi ilə yaradılıb. Şirkətin investisiya fəaliyyətinin qayəsini, əsasən, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommertiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən, səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi təşkil edir və aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- şirkətin fəaliyyət göstərən və ya yeni təsis edilən kommertiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalına investisiya qoyuluşu barədə qərarı iştirak payı təklif edilən təşkilatın fəaliyyətinin kommertiya səmərəliliyini əks etdirən biznes-planlarının təhlili və həmin təşkilatın təsisçilərinin, habelə digər iştirakçılarının sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində malik olduğu təcrübə və əldə etdiyi nailiyyətlərin nəzərə alınması

əsasında qəbul edilir;

- şirkət investisiya qoyduğu kommertiya təşkilatının nizamnamə kapitalında üstün iştiraka malik olmamalıdır;

- kommertiya təşkilatının nizamnamə kapitalına qoyulan investisiya üçün şirkətin ali idarəetmə orqanının müəyyən etdiyi müddət bitdikdə şirkət əldə etdiyi iştirak payını bazar qiymətləri ilə sataraq, kommertiya təşkilatındaki iştirakına xitam verir.

- şirkət fəaliyyətinin genişləndirilməsini və investisiyaların həcmnin artırılmasını əlavə səhm, istiqrazlar buraxmaq və ya kreditlər cəlb etməklə təmin edə bilər.

Şirkətin Müşahidə Şurasının iştirakçı olmağa dair qərar verdiyi ilk layihə “Milk Pro” şirkəti ilə Bakıda yeni süd zavodunun inşasını və Göyçayda yerləşən süd zavodunda beynəlxalq standartlara cavab verən məhsul istehsalının təmin edilməsi üçün zəruri olan yenidənqurma işlərinin aparılmasını, eləcə də Gürcüstanda süd və süd məhsulları istehsalının təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Şirkətin fəaliyyətinə keçməzdən öncə istədik ki, Qazaxıstan İnvestisiya Fondu (QİF) Səhmdar Cəmiyyəti barədə bir qədər məlumat verək. Çünki Azərbaycanda AİŞ yaradılarkən məhz Qazaxıstanın təcrübəsi əsas götürülüb. QİF 2003-cü ildə yaradılıb. İlk nizamnamə kapitalının həcmi sonrakı mərhələdə artırılmaqla 37,9 milyard təngə və ya 296 milyon dollar təşkil edib. Fondun yaradılmasının əsas məqsədi qeyri-xammal sektorunda rəqabətə davamlı məhsul istehsalı sahəsində özəl sektorun təşəbbüslərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsidir. Bu dəstək mövcud və ya yenidən yaradılmış müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştirak vasitəsilə həyata keçirilir. Fond qarşısında qoyulan əsas vəzifələr sırasında özəl sektorun iqtisadiyyatın qeyri-xammal sahəsinə stimullaşdırılması ilə yanaşı, Qazaxıstan şirkətlərinin ölkədən kənardakı layihələrini birgə maliyyələşdirmə yolu ilə onlarla xarici şirkətlər arasında istehsal yönümlü kooperasiyaların yaranmasını stimullaşdırmaq da var. Fond layihələrdə səhmlərin 49 faizə qədərini birbaşa əldə edilməsi yolu ilə iştirak edir. Seçim zamanı üstünlük strateji investoru və ya investorlar qrupu olan müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştiraka verilir. Fond üçün dövlət tərəfindən müəyyənləşdiril-

miş prioritet sahələrin sıralamasında birinci yerdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı gəlir. Ondan sonra tikinti materialları sənayesi, şüşə sənayesi, kimya və neftkimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, meşə və ağac emalı sənayesi, balıqçılıq sənayesi və nəhayət, infrastruktur (enerji və nəqliyyat) gəlir. Fondun indiyə qədər maliyyələşdirdiyi layihələrin analizi göstərir ki, bu prioritetlərə tam əməl olunur. Belə ki, indiyədək maliyyələşdirilən 29 layihədən 8-i Qazaxıstanın müxtəlif ərazilərində kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı (yüksək məhsuldarlığı olan damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması), emalı və rəqabətə davamlı son məhsulun (şirələr, konserv məhsulları, onların qablaşdırılması üçün tara) əldə olunmasına qədərki mərhələləri əhatə edən klasterlərin, 2-si isə balıq məhsulları istehsalı komplekslərinin yaradılması istiqamətlidir. Daha 8 layihə Qazaxıstanda son iki ildə müşahidə olunan tikinti bumunun tələbatını ödəməyə yönəlib. Bura şüşə məhsullarının istehsalından tutmuş, ağac emalı, yeksək keyfiyyətli mebel, sement, beton, kərpic, daş və beton üzülklər, taxta məmulatları, həmçinin tikinti üçün vacib olan digər məhsulların istehsalının təşkilini nəzərdə tutan layihələr aiddir. Burada diqqəti xüsusilə cəlb edən məqam istisnasız olaraq bütün layihələrdə rəqabətə davamlı ixracyönümlü məhsul istehsalı prinsipinin əsas götürülməsidir. Planın icrası həm də ölkənin neft-qaz sektorundan asılılığının minimuma endirilməsini nəzərdə tutur. Buna görədir ki, dörd illik fəaliyyəti dövründə QİF neft-qaz sektoru üçün avadanlıq istehsalını nəzərdə tutan cəmi iki layihədə iştirak qərarı verib. Bu, hökumətin ölkənin neft-qaz sektorundan asılılığını azaltmağa, sektorlararası disbalansı aradan qaldırmağa yönəlmiş və xeyli uğur qazanmış real siyasətinin olmasından xəbər verir.

Təsədüfi deyil ki, hazırda Qazaxıstan büdcəsinin üçdə biri neft-qaz sektorunun hesabına formalaşır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi isə 28-30 faizdən yuxarı deyil. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstəricilər Azərbaycanda 60% və 54,3% təşkil edir. Belə bir şəraitdə İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyətinin başlanğıcında ən böyük layihələrinin neft sektoru ilə bağlı olması təəssüf doğuran faktdır. Belə ki, şirkətin Müşahidə Şurasının sədri H.Babayevin sözlərinə görə, bu günədək şirkət tərəfindən 50-dən artıq layihələrdə iştirak imkanlarına baxılıb. Şirkət tərəfindən

icrasına hazırlıq işləri başlamış ilk layihə isə Azərbaycanda neft-kimya məhsulları istehsal edən zavodun inşası ilə bağlıdır.

Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, inkişaf perspektivlərinin araşdırılması və investorların cəlb edilməsi məqsədi ilə məsləhətçi qismində ABŞ-ın "Allied Investment House" şirkəti cəlb olunub. Şirkətin iştirak edəcəyi digər irihəcmli layihə "Qafqaz Trans Service" şirkəti ilə birlikdə Qaradağ rayonu ərazisində neft terminalının inşasını nəzərdə tutur. Həmin terminal dəmir yolu daşımaları ilə Qara dəniz sahilində yerləşən terminallara və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas boru kəməri ilə Ceyhan limanına daşınacaq xam nefti Qazaxıstan və Türkmənistandan qəbul etmək üçün inşa olunur. Böyük Britaniyanın "Nexant Limited" şirkəti tərəfindən bu layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması üzrə işlər aparılıb. AİŞ bu terminalda iştirak payı 25%-dir.

Şirkətin daha bir iri yatırımını da dolayısı ilə neft sektoruna bağlıdır. Belə ki, AİŞ Cənubi Koreyanın gəmilərin, o cümlədən neft tankerlərinin, paromların və konteyner daşıyıcılarının istehsalı sahəsində ixtisaslaşmış "STX" korporasiyası ilə işbirliyi qurub. Bu işbirliyi Bakı ətrafında gəmiqayırma zavodunun və 9 külək enerjisi istehsalı qurğusunun tikintisini ehtiva edir. Bunlardan ilk olaraq gəmiqayırma zavodunun tikintisi istiqamətində fəaliyyətə başlanıb. Bu layihədə şirkətin iştirakçı payının 25 faizədək olması nəzərdə tutulur.

Neft sektoruna bağlı belə irihəcmli yatırımlar fonunda süd məhsulları istehsalına sərf olunacaq 5 milyon 375 min dollar çox kiçik görünür. AİŞ-in qeyri-neft sektorunda iştirakçı olduğu digər iki layihədən biri "Azersun Holding" Şirkətlər Qrupu ilə birlikdə Bakıda gündəlik istehsal gücü 100 tondan çox olan yodlaşdırılmış və rafinasiya olunmuş duzun istehsalı üzrə zavodun inşasıdır. Burada istehsal olunacaq məhsulun xaricə də ixrac edilməsi planlaşdırılır. Bu layihə qeyri-neft sektorunun inkişafı və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili baxımından cəlbedici görünsə də, onun "Azersun"un ölkənin ərzaq məhsulları ilə təchizatı sahəsindəki (çay, bitki yağları, şəkər istehsalı, həmçinin bir sıra digər məhsulların idxalında) mövcud inhisarçı mövqeyinin daha da güclənməsinə səbəb olacağı narahatlıq doğuran mühüm məqamdır. AİŞ-in yeni sement zavodunun inşası, habelə

"Qaradağ-Sement" ASC-də ekoloji cəhətdən daha təmiz olan və ətraf mühitə zərər vurmada sement istehsalının həyata keçirilməsinə imkan verən yeni texnologiyaların tətbiqi layihələrində iştirakına gəlincə, bunlar sement istehsalı sahəsində inhisarlaşmanın aradan qaldırılması baxımından əhəmiyyətli olsa da, onların ölkədə tikinti sektorunun sürətlə zəifləməyə başladığı indiki mərhələdə nə qədər yerinə düşdüyünü söyləmək mümkün deyil.

AİŞ-in planında olan başqa bir layihə barədə də xüsusi qeyd etməyə ehtiyac duyulur ki, bu da Azərbaycanda insulin zavodunun yaradılması layihəsidir. H.Babayevin ilin əvvəlində verdiyi açıqlamada bu istiqamətdə dünyada insulin istehsalı sahəsində aparıcı şirkətlərdən biri olan "Novo Nordiks"lə danışıqlar aparıldığı qeyd olunmuşdu. Lakin QHT-lərin bununla bağlı sorğusuna cavab olaraq şirkətin yerli nümayəndəliyindən Azərbaycanın heç bir strukturunu ilə insulin zavodunun inşası istiqamətində hər hansı danışıq aparmadıklarını, bunu heç planlaşdırmadıklarını bildiriblər. Məsələ burasındadır ki, bu ildən etibarən Azərbaycanda şəkərli diabet üzrə dövlət proqramının icrasına başlanıb. Həmin proqram çərçivəsində ölkədə insulindən asılı olan diabet xəstələrinin dövlət hesabına insulinlə təminatına iri həcmdə vəsait ayrılmasına başlanıb. Şəkərli xəstələrin sayının ildə orta hesabla 15 faiz artması bu istiqamətə ildən-ildə daha böyük həcmdə vəsaitin yönəldiləcəyindən xəbər verir.

Müşahidələr göstərir ki, hələlik Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin fəaliyyətinin onun yaradılması məqsədinə (qeyri-neft sahələrinin inkişafı) uyğunluğu prinsipinə tam əməl olunmur. Bu uyğunluğun təmin olunması üçün ilk növbədə şirkətin fəaliyyət prioritetlərinin dövlət üçün əhəmiyyətinə görə konkretləşməsinə ciddi ehtiyac var. Qazaxıstan təcrübəsi göstərir ki, belə konkretləşmə siyasi iradə ilə üst-üstə düşdükdə kifayət qədər uğurlu nəticələrin əldə edilməsi mümkün olur. Azərbaycanda şirkətin fəaliyyət məqsədi kimi ümumi bir istiqamət olaraq "qeyri-neft sahələrinin inkişafı" göstərilir. Hesab edirik ki, burada dəqiqləşmə aparılmalıdır. İlk mərhələdə şirkətin tutalım ki, yaxın 10 illik fəaliyyət prioritetləri olaraq qeyri-neft sektorunda bir neçə istiqamət üzrə rəqabətə davamlı son məhsul istehsalının təmin olunması müəyyənləşdirilə bilər. Prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi zamanı ilk

növbədə daxili bazarın tələbatı və əldə olunacaq məhsulların xaricə çıxış imkanları nəzərə alınmalıdır. Məsələn, hazırda Azərbaycan bazarı ucuz və keyfiyyətsiz Çin tekstilinin ciddi basqısı altındadır. Belə şəraitdə ölkədə pambıqçılığın inkişafı və keyfiyyətli tekstil məmulatları istehsalı kompleksinin yaradılması prioritetlərdən biri ola bilər. Bu kompleksdə istehsal olunacaq rəqabətqabiliyyətli malların Rusiya, Gürcüstan, Belarus, Ukrayna və digər ölkələrin bazarlarına çıxarılması istiqamətində ciddi bir çətinliyin olmayacağını bəribaşdan söyləmək mümkündür. Çünki hazırda bu ölkələr də keyfiyyətsiz Çin tekstilindən istifadəyə məcburdular. Təsadüfi deyil ki, həmin ölkələrdə işləyən yüz minlərlə Azərbaycan vətəndaşı tekstillə bağlı bütün tələbatlarını buradakı Türkiyə malları hesabına ödəyirlər – onların işlədikləri ölkələrdə keyfiyyətli və əlverişli qiymətli malların qıtlığı var.

İnvestisiya şirkəti üçün digər prioritet heyvandarlığın inkişafı ola bilər. Bu zaman uzun illərdən bəri tənəzzül yaşayan damazlıq təsərrüfatlarının dirçəldilməsindən tutmuş, rəqabətədavamlı heyvandarlıq məhsullarının istehsalına kimi bütün mərhələləri əhatə edən kompleksin yaradılmasının məqsəd olaraq götürülməsi mümkündür. Prioritet olaraq hazırda xaos yaşayan balıqçılığın, ərzaq təhlükəsizliyi baxımından zəruri olan taxılçılığın, sitrus bitkiləri istehsalının və digər istiqamətlərin də seçilməsi mümkündür. Hər bir halda, konkret məqsədlərin seçilməsi vacibdir.

Müasir dövrümüzdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının dünyanın aparıcı dövlətlərində qəbul olunmuş “paytaxtda və şəhərdəki istehsal və xidmətlər eyni keyfiyyətlə əyalətlərdə və kəndlərdə olmalıdır” prinsipi regionların inkişafına da şərait yaradılacağını göstərir. Azərbaycan Prezidentinin 2004-cü ildə təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008) ölkəmizin iqtisadi inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu və regionların inkişafının sürətlənməsini təmin etməyi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri səviyyəsinə qaldırdı. Əyalətdəki iş adamlarına bir sıra vergi güzəştləri və digər imtiyazlar verilməsi təmin edildi. Görülən kompleks tədbirlər nəticəsində regionlarda infrastruktur təminatı və kommunal xidmətlərin səviyyəsi xeyli yüksəldildi. Yeni məktəblər, səhiyyə və mədəniyyət ocaqları, idman

kompleksləri tikildi, yollar salındı, yeni iş yerləri açıldı. 2004-2008-ci illər ərzində ölkəmizdə 3700 km yol çəkilmiş və 25 yeni körpü istismara verilmişdir. Oğuz–Bakı su kəmərinin çəkilməsi, Samur–Abşeron kanalının rekonstruksiyası, Bakı–Astara, Bakı–Yalama və Bakı–Qazax avtomobil yollarının beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulması üçün hazırda intensiv işlər gedir. Əldə olunan bu nailiyyətlərin davam etdirilməsi üçün 2009-2013-cü illərdə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın ikinci fazası icra olunacaqdır.

Dövlət investisiya xərclərində regionların inkişafı ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılan vəsait artırılır. Görüləcək işlər “2008–2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçiriləcəkdir.

Yüksək hazırlığa və peşəkarlığa malik gənc mütəxəssislər hazırlamaq məqsədilə “2007– 2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Hər bir xalqın gələcəyi onun təhsili, biliyi, intellektual və mədəni səviyyəsindən, həmçinin, bu sahələrdə dünyada baş verən yeniliklərlə ayaqlaşmasından, onların yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi rəqabət qabiliyyətindən asılı olacaqdır. Ötən beş ildə bu sahələrdə mühüm işlər görülmüş, konkret nəticələr əldə olunmuşdur.

Qarşıdakı illərdə (2009–2015) Elmin İnkişafına dair Milli Strategiya və bununla bağlı dövlət proqramının qəbul olunması nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, orta və ali məktəblərdə tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə əsaslı islahatlar həyata keçiriləcəkdir.

İKT-nin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet sahələrindən hesab edilir. Tarixi İpək yolunun keçdiyi Şərqi Avropa, Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya ölkələrini birləşdirən “Qərb-Şərq yüksək sürətli informasiya magistralı”nın texniki-iqtisadi əsaslandırılma layihəsi üzərində də iş aparılır. Bu super informasiya magistralı İKT-nin ən çox inkişaf etdiyi dünyanın iki nəhəng regionunu - Qərbi Avropanı və Şərqi Asiyanı birləşdirərək magistral üzərində yerləşən, qonşu olan həmin regionlarla müqayisədə zəif inkişaf etmiş təxminən 20 ölkəni əhatə edəcəkdir. Layihə ölkəmizdə beynəlxalq kommunikasiya mərkəzinin və qlobal informasiya bankının yaradılmasını

da nəzərdə tutur. Mütəxəssislərin fikrincə, bu layihənin reallaşması dünya miqyasında informasiya texnologiyalarının genişmiqyaslı tətbiqinə və ümumiyyətlə, regional iqtisadi inkişafa yeni təkan verəcəkdir. Azərbaycanın siyasi və iqtisadi nüfuzunu yüksəldən nəhəng enerji və nəqliyyat layihələrinin sırasına yeni bir layihə “Qərb-Şərq yüksək sürətli informasiya magistralı” da daxil olacaqdır.

Ölkənin gələcək inkişafına xidmət edəcək innovativ fəaliyyəti təmin etmək məqsədilə RİTN tərəfindən Azərbaycanda yüksək texnologiyalar üzrə Regional İnnovasiya Zonalarının yaradılmasına hazırlıq işləri aparılır. Bu zonalar iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında yüksək texnologiyaların tətbiqinə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, xarici şirkətlərin və potensial investorların ölkənin İKT sektoruna cəlb edilməsinə, respublikada elektron avadanlıqların və proqram təminatının istehsalına, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının daha da dərinləşməsinə xidmət edəcəkdir. İKT sektorunun inkişafı və ümumən ölkənin iqtisadi, elmi, texniki potensialının inkişafına təkan verəcəyini əminliklə söyləməyə imkan verir.

Regional İnnovasiya Zonası layihəsinin tərkib hissəsi kimi Beynəlxalq İnformasiya Texnologiyaları Universitetinin yaradılması da Azərbaycanın İKT sektoru üçün yüksək səviyyəli kadrlar hazırlanması və bu prosesə region ölkələrinin cəlb edilməsi baxımından böyük sosial-iqtisadi səmərə verə bilər.

İqtisadiyyatın xammal ixracatı modelinin, iqtisadi həyatın resurs bazasında fundamental dəyişikliklərin baş verməsi, qloballaşma və dünya iqtisadi inteqrasiyasına qoşulma ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Tayvan, Almaniya, Qazaxıstan, Fransa və s. ölkələrin yeni inkişaf ssenariləri və modelləri üzərində işləməyə yönəlmişdir.

Zəngin ehtiyatları olan xammal ixracatçıları hasilat sənayesinin imkanlarından daha effektiv istifadə etməklə, ixrac potensialını artırmağa, Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ), texnoparklar yaratmağa, “beyin istehsalı”nı stimullaşdıran tədbirlər sistemi hazırlayıb həyata keçirməyə istiqamətlənmişlər. Bəzi ölkələr “beyin ixracı” və ondan hər il əldə ediləcək gəlirləri də proqnozlaşdırmağa başlamışlar. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, İKT-nin elmi, nəzəri biliklərdən praktikaya transformasiyasını təmin etmədən müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz. “Elektron hökumət”in pilot layihələr

vasitəsilə reallaşdırılmasına cəmiyyəti hazırlamaq, onun praktikada tətbiqinin gecikdirilməsinə yol verilməməlidir. Bu baxımdan İKT-nin inkişaf perspektivləri haqqında ideyaların reallaşdırılması sürətləndirilməlidir.

Azərbaycanın İKT sahəsində regionun aparıcı ölkəsinə çevrilməsi üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. XXI əsr müasir informasiya cəmiyyətinin yaradılması, regionların zəngin təbii sərvətlərinin təsərrüfatçılıq dövryyəsinə cəlb edilməsi, insan kapitalına xidmət etməsi yüksək intellektual səviyyənin formalaşması baxımından keyfiyyətə yeni eranın başlanğıcı sayıla bilər.

Siyasi sabitlik, dinamik sosial-iqtisadi inkişaf, cəmiyyətdə demokratik proseslərin daha da inkişafı, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın dərinləşməsinə şərait yaradır. Nəhəng enerji və nəqliyyat layihələrinin reallaşması, mütərəqqi təcrübənin mənimsənilməsi Azərbaycanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, rəqiblərin inkişafı sahəsində də qabaqcıl dövlətlər sırasına çıxmasına imkan yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, Davosda keçirilən Ümumdünya İqtisadi Forumunun texnoloji hesabatında Azərbaycanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf səviyyəsinə görə MDB ölkələri arasında birinci yeri tutduğu qeyd olunmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003–2012-ci illər)” ölkəmizdə bu sahənin sürətli inkişafına güclü təkan verdi. Cənubi Qafqazda ilk dəfə olaraq qəbul edilmiş bu qlobal strategiya Azərbaycanın İKT sahəsində dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasına çıxmasına, iqtisadi artımın sürətlənməsinə və xalqın rifahının daha da yüksəlməsinə şərait yaradacaqdır.

Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və xarici investorlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlər sırasında investisiya təşkilatlarının peşəkar birliklərində iştiraka böyük diqqət yetirən Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti cari ilin yanvar ayında Avropa Birbaşa İnvestisiyalar və Vençur Kapitalı Assosiasiyasına (European Private Equity and Venture Capital Association - EVCA), habelə İnkişaf edən Bazarlara Birbaşa İnvestisiyalar Assosiasiyasına (Emerging Markets Private

Equity Association - EMPEA) üzv qəbul olunmuşdur. 1983-cü ildən etibarən qeyri-kommersiya təşkilatı kimi fəaliyyət göstərən Avropa Birbaşa İnvestisiyalar və Vençur Kapitalı Assosiasiyasının (EVCA) hazırda 925-dən artıq üzvü var. Birbaşa investisiyalar sektorunu təmsil edən bu təşkilatın funksiyaları istər Avropa, istərsə də dünya miqyasında öz üzvləri və müxtəlif sahələrin aparıcı iştirakçıları, o cümlədən institusional investorlar, sahibkarlar, dövlət orqanları və elmi dairələr arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə yardım etməkdən, sahibkarlığın inkişafına və investisiya qoyuluşlarının genişləndirilməsinə əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Eyni zamanda, həmin qurumun funksiyalarına sahəvi araşdırmaların təşviqi, investisiya təşkilatları üçün peşəkar standartların işlənilib hazırlanması və üzvlərinin peşəkar inkişafının təmin edilməsi, mövcud problemlərin həlli və təcrübə mübadiləsi istiqamətində üzvləri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın dəstəklənməsi daxildir.

Öz növbəsində, 2004-cü ildə yaradılmış və əsasən institusional investorlardan, habelə marağı olan digər təşkilatlardan ibarət olan İnkişaf edən Bazarlara Birbaşa İnvestisiyalar Assosiasiyasının (EMPEA) vəzifəsi iqtisadiyyatın inkişafı prosesində şəxsi kapitalın həlledici əhəmiyyətinin təbliğindən və dünyanın inkişaf edən bazarlarında daha da əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasının təşviqindən ibarətdir.

Sözü gedən təşkilatlarda üzvlük Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin beynəlxalq investisiya birliyinə inteqrasiyasına, ölkənin investisiya sektorunun vəziyyətinə və burada mövcud olan imkanlara dair məlumatların müntəzəm olaraq bilavasitə xarici investorlara çatdırılmasına, habelə dünyada müşahidə olunan ən son tendensiyalar nəzərə alınmaqla, ölkədə kapital bazarının inkişafı və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması sahəsində Şirkətin qarşısında duran vəzifələrin həllinə yardım edəcək.

İnvestisiya qoyuluşlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdən biri kimi Xüsusi İqtisadi Zonaların, Texnoparkların yaradılmasını misal göstərmək olar. Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində, eləcə də İEOÖ-də də azad iqtisadi zonalar müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. Ölkəmizdə də xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək XİZ-in yaradılması müsbət nəticələr

verə bilər. Bunun üçün XİZ-rin məqsədini, onların yaradılması mexanizmini, ona tətbiq olunacaq güzəştləri müəyyən etmək və XİZ-in yaradılmasından əldə ediləcək iqtisadi səmərəni təhlil etmək lazımdır. Yuxarıda qeyd olunan, həmçinin İKT sahəsində yaradılacaq azad iqtisadi zonaların layihələrinin müzakirəsi ilə bağlı məsələlər növbəti paragrafın təhlil obyektinə olacaqdır.

3.2 İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəli strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan dövləti öz inkişafının daha yüksək mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Qarşıdakı illərdə Azərbaycanın dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilməsi, siyasi və iqtisadi cəhətdən daha da qüdrətli olması üçün möhkəm baza, güclü iqtisadi, elmi, texniki, texnoloji potensial və kifayət qədər maliyyə imkanları mövcuddur. Azərbaycanın dinamik inkişafında rabitə və informasiya texnologiyalarının rolu artmaqdadır. Alternativ, diversifikasiya olunan iqtisadi artım mənbələri tapmaq, innovasiyalı struktur dəyişiklikləri aparmaq, xammala, enerjiyə qənaət edən, elm tutumlu texnologiyalar, informasiya və kommunikasiya sistemləri tətbiq etmək, infrastruktur sahələrini modernləşdirmək günün ən vacib vəzifəsinə çevrilmişdir.

Ölkənin maliyyə imkanları genişlənir, qanunvericilik bazası təkmilləşir, investisiya cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaranır. Azərbaycanın özünün yerləşdiyi coğrafi mövqə azad iqtisadi zonaların yaradılması üçün geniş imkanlar açır. Bu imkanları nəzərə alaraq ölkə Prezidenti 2007-ci il martın 6-da “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” Fərman imzalamışdır.

İEO və eləcə də İEOÖ-in təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi son nəticədə ETT-yə, iqtisadi artıma və əhalinin həyat şəraitinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı təsərrüfat kompleksinin reformasiyası və səmərəli innovasiya prosesləri nəticəsində texnologiyalarla təchiz olunma dərəcəsindən asılıdır. Bundan ötrü zəmanət, investisiyaların effektiv cəlb edilməsi üçün əlverişli hüquqi şərait olmalıdır. Şəhərlər, bələdiyyələr sosial və iqtisadi şəraitlərini yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif yollar axtarıb tapırlar. Şəhərlər artıq sözün birbaşa mənasında investisiyaya

ehtiyacı olan sahibkarlara çevrilirlər. Bütün bunları həyata keçirmək üçün şəhərlərin daxili imkanları kifayət qədər deyildir.

Dünya təcrübəsinə müraciət etsək görərik ki, ölkəyə investisiya axınını təmin etməyin ən mütərəqqi və geniş yayılmış forması azad iqtisadi zonalardır. Öz növbəsində keçid iqtisadiyyatı şəraitində azad iqtisadi zonalar yaratmaq ölkəmizə də bir çox üstünlüklər verə bilər. Əlbəttə, bu məsələdə də elmi araşdırmalar ön plana çəkilmişdir. Azərbaycan iqtisadçılarının da xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlı müəyyən baxışları formalaşır. Bu baxışların ana xəttini ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, ilk növbədə qeyri-neft sektoruna diqqətin artırılması, qloballaşan dünyada Azərbaycanın rəqabətə davamlı bir ölkə kimi tanınması təşkil edir.

XİZ-in yaradılmasında müəyyən məqsəd olur. Bu həm zonanın, həm də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına xidmət edir. Bu məqsədlərə əsasən xarici ticarət fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, ixracın həcmının artırılması, əlavə iş yerlərinin yaradılması, sənaye istehsalının stimullaşdırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, depressiv ərazilərin inkişafı və regionlararası fərqi azaldılması aiddir. Bu məqsədlərə çatmağın isə yeganə yolu düzgün iqtisadi siyasət hazırlayaraq vergi və gömrük güzəştləri vasitəsilə müxtəlif növ preferensiyaları təqdim etməkdir. XİZ-in yaradılmasında əsas məqsəd hər hansı müəssisə və ya ərazilərə güzəştlərin verilməsi olmayıb, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olunmasıdır. Azərbaycan da öz növbəsində belə zonaları liman şəhərlərində yaradaraq dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesini sürətləndirə bilər. Bu həmçinin ölkəyə kapital və məhsul axınına səbəb ola bilər. Dünya təcrübəsi çoxdan sübut etmişdir ki, XİZ-in yaradılmasında məqsəd dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ilə yanaşı (azad ticarət zonaları, ixrac-istehsal, gömrük və s.), həm də geri qalmış regionların inkişafına nail olmaqdır. Ona görə də hər bir konkret hala görə XİZ yaradılmasının səbəb və məqsədləri fərqli ola bilər. Belə ki, ABŞ və Böyük Britaniya kimi İEÖ-də AİZ-in yaradılması regional siyasətin tərkib hissəsi kimi depressiv rayonlarda kiçik və orta biznesin inkişafına xidmət edir. Bu məqsədlə həmin ərazidə digər rayonlara nisbətən kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olanlara fəaliyyət azadlığı və maliyyə güzəştləri verilir. Heç şübhəsiz, Azərbaycanda XİZ yaradılarkən regionların inkişafı diqqət

mərkəzindən kənarında qalmayacaqdır. Bu və ya digər zonanı yaradarkən qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq zonanın formalaşdırılması zamanı müəyyən tələblər meydana çıxır:

- xarici və daxili bazarlara çıxmaq baxımından əlverişli nəqliyyat-coğrafi şəraitin olması və inkişaf etmiş nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin mövcudluğu;
- inkişaf etmiş istehsal potensialı, istehsal və sosial infrastrukturun mövcudluğu;
- təbii resurs ehtiyatının kəmiyyət və keyfiyyət baxımından mövcudluğu (karbohidrogen, əlvan metallar, meşə resursları və s.).

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən demək lazımdır ki, XİZ üçün əlverişli ərazi xarici ölkələrə münasibətdə yaxın - sərhədyanı, dəniz ticarət yolu və magistral nəqliyyat şəbəkəsi olan, sənaye, elmi və mədəni mərkəz rolunda çıxış edən, təbii resurs ehtiyatının cəmləşdiyi ərazi olmalıdır. Bəzi hallarda XİZ-i inkişaf etməmiş sənayesi, istehsal və sosial infrastrukturunu olan eyni zamanda uzunmüddətli dövlət proqramlarını həyata keçirməyə imkan verən yeni təsərrüfat rayonlarında yaratmaq məqsədəuyğun sayılır.

XİZ-lər yaradılarkən ona təqdim olunacaq güzəştləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) müxtəlif növ güzəşt və stimulların tətbiqi:
  - Xarici ticarət - idxal-ixrac rüsumlarının aşağı salınması və ya ləğv edilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin sadələşdirilməsi;
  - Fiskal - konkret fəaliyyət növlərinin vergi stimullaşdırılması. Güzəştlər vergi bazasına, onun ayrı-ayrı komponentlərinə, vergi dərəcəsinin səviyyəsinə, daimi və ya müvəqqəti vergidən azad edilməyə aid ola bilər;
  - Maliyyə - özündə birbaşa və ya dolay yolla subsidiyalaşdırmanı cəmləşdirir. Birbaşa subsidiyalar dedikdə, dövlət büdcəsi vəsaitləri və dövlət kreditləri, dolay isə kommunal xidmətlərə aşağı tariflərin müəyyənləşdirilməsi, torpaqdan istifadəyə görə icarə haqqının aşağı salınması və s. başa düşülür;
  - İnzibati - müəssisələrin qeydiyyatı sisteminin və xarici vətəndaşların giriş-çıkış rejiminin sadələşdirilməsi;

- b) zonanın lokal surətdə geniş iqtisadi spektrdə qərarlar qəbul etmək azadlığı;
- c) mərkəzi hökumət tərəfindən hərtərəfli dəstək.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması heç də məqsəd deyil, regionların sosial-iqtisadi inkişafını və dünya iqtisadiyyatına intensiv inteqrasiyasını təmin etmək üçün bir vasitədir. Bu baxımdan, belə zonaların yaradılması üçün konkret olaraq iqtisadi və elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramlar hazırlanmalıdır.

Azərbaycanda turizm biznesinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq demək olar ki, bizdə xarici turistləri qəbul etmək üçün hələ beynəlxalq standartlara cavab verən kifayət qədər mehmanxanalar və turist bazaları mövcud deyildir. Yüksək keyfiyyətli xidmət səviyyəsi və rahatlığı ilə seçilən belə bir mehmanxananın inşası və ya rekonstruksiyası üçün çox vəsait tələb olunsada, respublikanın buna gücü çatır. Yay Olimpiya oyunlarının keçirilməsində iddialı olan ölkə üçün bu amil vacib sayıla bilər. Turist-rekreasiya tipli xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında da düşünmək olar.

Azərbaycan ÜDM-in artım tempinə görə dünyada lider dövlətə çevrilmişdir. Bilavasitə respublikamızın iştirakı ilə gerçəkləşən qlobal əhəmiyyətli neft-qaz və kommunikasiya layihələri Azərbaycanda da davamlı və sabit inkişafın möhkəm təməlini qoymuşdur. Bu təməllər üzərində ölkə iqtisadiyyatının digər strateji sahələrinin inkişafı üçün də perspektivlər açılmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, emaledici sənaye respublikamızda bir çox baxımdan rəqabət üstünlüyünə malik olan perspektivli iqtisadiyyat sahəsidir. Bu rəqabət üstünlüyü yalnız ölkəmizin zəngin xammal bazası və ucuz işçi qüvvəsinə malik olmasından ibarət deyil. Bu həmçinin onunla əlaqədardır ki, sovet dövründə xammalın ilkin emalının həyata keçirildiyi maşınqayırma, kimya, yüngül və yeyinti sənaye sahələrində öz həcminə görə əhəmiyyətli dərəcədə əsas fondlar toplanmışdır. Nəhəng emaledici istehsal güclərinin mövcud olması bu sahədə Azərbaycanın dünya bazarında öz məhsulları ilə iştirak etməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Lakin Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal təsərrüfat sistemində sovetlərdən miras alınmış və deformasiya olunmuş iqtisadi strukturla inteqrasiya edir. Bu strukturun əsasını rəqabət üstünlüyünün resurs amilləri və sürətlə qocalan istehsal aparatı təşkil edir.

Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə əsas etibarını ilə xammal satıcısı kimi iştirak etməsinin başlıca səbəbləri elmi-texniki təchizatın zəif inkişaf səviyyəsi, emaledici sənaye məhsullarının bir çoxunun dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinə malik olmamasından ibarətdir. Ölkəmizin xarici ticarətinin xammal yönümlü müasir vəziyyəti, demək olar ki, istehsal potensialının durumu ilə şərtlənir. Ümid edirəm ki, hazırlanmaqda olan sənayenin inkişaf proqramında həmin amillər diqqətlə nəzərə alınacaqdır.

Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi sahəsində həyata keçirilən irimiqyaslı tədbirlər arasında “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”, aqrar bölmədə ciddi dönüş yaradılmasına və sahibkarlıq fəaliyyətinin canlandırılmasına yönəldilmiş iqtisadi siyasət müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnkişafın təmin edilməsi üçün ölkədə mövcud olan regional disbalansın aradan qaldırılması ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığının azaldılmasına, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə yönəldilmişdir. Adı çəkilən əhatəli sənəddə bölgələrdə özəl mülkiyyətin və sahibkarlığın inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilir.

Bir çox ölkələrin təcrübəsindən təsdiqlənir ki, informasiya texnologiyaları sahəsində innovasiya təmayüllü kiçik və orta sahibkarlığa kömək, elmi tədqiqatların kommersiyalaşdırılaraq elmin dövlətdən asılılığının azaldılması, xarici İT şirkətlərin və potensial investorların Azərbaycanın İT bazarına cəlb olunması, texnologiyaları işləyib hazırlayanlar və investorlar arasında kommersiya əlaqələrinin yaradılması, inkişafın müxtəlif mərhələlərində elmyönümlü texnoloji layihələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması, yüksək ixtisaslı və beynəlxalq təcrübəyə malik İT mütəxəssislər yetişdirmək, regional innovasiya sisteminin formalaşdırılması və tətbiqi, texnologiyaların və informasiya resurslarının ötürülməsi və s. bu kimi məqsədlərin reallaşması üçün Texnoparkların yaradılması və inkişafının təmin edilməsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişaf üçün bir vasitədir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, vergi və gömrük siyasətində müəyyən dəyişikliklər aparmaqla ölkəmizi Şərqi və Qərbi arasında tranzit informasiya bazarına çevirə bilərik. Təhlillər göstərir ki, elektron informasiya resurslarının 80-85 faizi

Qərbi Avropa və Şimali Amerikada cəmləşmişdir. “E-kontent”-ə artmaqda olan kəskin tələbatı ödəmək üçün Azərbaycan tranzit informasiya mərkəzi rolunu oynaya bilər. Belə olan halda, geniş region üçün bu xərclər 2-3 dəfə azala bilər. Bunun üçün isə, informasiya resurslarından ölkə daxilində əhalinin tələbatına uyğun istifadənin təşkil edilməsi və ölkənin informasiya texnologiyalarının ixracatçısına çevrilməsi üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsi üzrə azad iqtisadi zonanın (İT Texnopark) yaradılması zəruridir. Respublikamızda informasiya texnologiyaları sənayesi üzrə azad iqtisadi zonanın - İT Texnoparkın Azərbaycan modelinin yaradılması təklifləri yerli və xarici İKT şirkətləri, elm-təhsil cəmiyyətləri, konsaltinq şirkətləri ilə müzakirə edilmiş və İT Texnoparkın yaradılmasının vacibliyi bütün görüşlərdə iştirakçılar tərəfindən bildirilmişdir.

Bununla əlaqədar “Ernst&Younq” və Salans şirkətləri tərəfindən İT Texnoparkın yaradılması üçün təkliflər paketləri işlənilib hazırlanmışdır. Təklifin mütəxəssislər tərəfindən müzakirə olunaraq yüksək qiymətləndirildiyini nəzərə alaraq, respublikada informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sənayesi üzrə xüsusi iqtisadi zonanın (Texnoparkın) yaradılması məsələsinin müzakirə edilməsi təklifi ilə Nazirlər Kabinetinə və Milli Məclisə müraciət olunub. Texnoparkın yaradılması üçün müvafiq tədbirlərin (Dövlət Proqramının, qanunun, əsasnamənin, hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanması) həyata keçirilməsi məqsədilə xüsusi qrup yaradılıb.

Təcrübədə təsdiqlənir ki, informasiya texnologiyaları sahəsində innovasiya təmayüllü kiçik və orta sahibkarlığa kömək elmi-tədqiqatların kommersiyyalaşdırılaraq elmin dövlətdən asılılığının azaldılması, xarici İT şirkətlərin və potensial investorların Azərbaycanın bu bazara cəlb olunması, texnologiya hazırlayanlar və investorlar arasında kommersiya əlaqələrinin yaradılması, inkişafın müxtəlif mərhələlərində elm yönümlü texnoloji layihələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması, yüksək ixtisaslı və beynəlxalq təcrübəyə malik mütəxəssislər yetişdirmək, birgə tədqiqat layihələri, regional innovasiya sisteminin formalaşdırılması və tətbiqi, texnologiyaların və informasiya resurslarının ötürülməsi və s. bu kimi məqsədlərin reallaşması üçün texnoparkların yaradılması və inkişafının

təmin edilməsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün alternativsiz vasitədir. Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf dinamikası, ona olan dövlət qayğısı və beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığımız, uğurla həyata keçirilən neft strategiyası ölkəyə olan inamın artmasına müsbət təsir edir və bizim yüksək texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatımız üzrə qarşıya qoyduğumuz vəzifələrimiz beynəlxalq investisiya cəmiyyəti tərəfindən müsbət qarşılanacaqdır.

İnnovasiya yönümlü investisiyalar ölkəmiz üçün hələ yeni olduğu üçün onun stimullaşdırılması sahəsində dövlətimizin təcrübəsi azdır. Buna görə də bu sahədə xarici dövlətlərin yürütdüyü siyasətin öyrənilməsi respublikamız üçün çox mühüm məsələdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, xammal ixracatçısı olan ölkələrin əksəriyyəti üçün iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı xarakterikdir. Bu ölkələrdə elm və texnikanın, texnologiyanın inkişafı geri qalır. İraq, Venesuela, CAR, Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt, eləcə də Azərbaycan kimi xammalla zəngin olan ölkələrin büdcə gəlirlərinin əsas hissəsini xammal ixracından daxil olan gəlirlər təşkil edir. Sinqapur, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan kimi təbii ehtiyaları az olan ölkələrin inkişafının əsasında isə emaledici sənayenin inkişafı durur. Bu ölkələrdə azad iqtisadi zonaların yaradılması, innovasiya yönümlü investisiyaların düzgün reallaşdırılması nəticəsində yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olunmuşdur. Odur ki, növbəti paraqrafda azad iqtisadi zonaların yaradılması sahəsindəki xarici ölkələrin təcrübəsi araşdırılır.

3.3 İnnovasiya yönümlü investisiyanın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi

Təcrübə göstərir ki, ən zəngin təbii resursları olan ölkə belə dünyanın ən səmərəli ideyalarından, elmi-texniki yeniliklərindən, qabaqcıl texnoloji sistemlərindən istifadə etmədən müvəffəqiyyət qazana bilməz. Bu cəhətdən Sinqapurun təcrübəsi diqqətəlayiqdir. Təbii resursları yox dərəcəsində olan Sinqapur xarici əlaqəsiz, dünya inkişaf resurslarından, ən yeni texnika və texnoloji sistemlərindən, informasiya, kommunikasiya texnologiyalarından, dünya elmindən, təcrübəsindən və kapitalından istifadə etmədən inkişaf edə bilməzdi. Dünyaya inteqrasiya etmək Sinqapur hökumə-

tinin birinci dərəcəli işi olmuşdur. Sinqapurda istehsal və sosial infrastruktur sahələri yaratmaq, yollar, körpülər salmaq, aeroportlar inşa etmək, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sistemləri, enerji, kommunal müəssisələr yaratmaq dövlətin işi olmuşdur. Sahibkarlar isə zavodlar, fabriklər yaratmaqla, istehsal məsələləri ilə məşğul olmuşdur.

Sinqapur, Küveyt, Norveç, Cənubi Koreya kimi ölkələrə irihəcmli investisiya qoyulur. Bu ölkədə Amerika metodunu öyrənməyi də unutmamışlar. Misal üçün, Harvard universiteti 20 milyard dollardan çox vəsaitini olduqca müxtəlif aktivlərə yerləşdirir, külli miqdarda gəlir əldə edir. Sinqapurda da universitet fondları yaradılmasından, sərbəst pulların xarici idarəçiliyə verilməsindən geniş istifadə olunur.

İslahata qədərki iqtisadi ədəbiyyatlarda insan kapitalının yaradıcılıq imkanları kifayət qədər öyrənilmişdir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin əsasını müəyyən maliyyə yığımlarının insan kapitalına investisiyaya yönəldilməsi təşkil edir. İnsan kapitalına investisiya qoyuluşu fərdlərin əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə təsir etməklə gələcəkdə əldə edilən gəlirlərin dəfələrlə artımını təmin edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, perspektiv baxımından büdcə daxilolmaları artımının neft hesabına asanlıqla formalaşması, elmi, texniki və texnoloji sistemlərin inkişafına güclü təsir edə bilmir. Xammal ixracatçısı olan ölkələr 2-3 əsas ixracat mallarının - neftin, misin, təbii qazın, meşə materiallarının dünya bazarında qiymətlərinin dəyişilməsindən asılı vəziyyətə düşürlər. Xammal ixrac edən ölkələrin əksəriyyəti üçün sənayenin, elmin, texnoloji sistemlərin birtərəfli inkişafı səciyyəvidir. Asanlıqla gəlir əldə etmək bu ölkələri kəskin texniki, texnoloji inkişaf zərurəti qarşısında qoymur. İstənilən ölkə misal ola bilər. Zəngin xammal ehtiyatları olan İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Venesuela və enerji ehtiyatları sifirə yaxın olan Yaponiya, Cənubi Koreya, Sinqapur, Tayvan və s. ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının müqayisəli təhlili buna sübutdur. Birinci qrup ölkələrdə xammal istehsalı və ixracının artımı emal sektorunun inkişafını 2-3 dəfə qabaqlayır. Xammal ixracı hesabına dövlət büdcəsi gəlirlərinin rahatca formalaşması mürgüləşdirici “maliyyə yastığı” effekti yarada bilər. Yüksək gəlir əldə etmək, heç də avtomatik olaraq

iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafı, xalqın rifahının yüksəldilməsi vasitəsinə çevrilə bilmir. Külli məbləğdə valyuta idxalı pul kütləsi ilə əmtəə kütləsinin nisbətini dəyişdirə, ölkə iqtisadiyyatında inflyasiyaya səbəb ola bilər. Dövlət gəlirlərinin yaranması, bölgüsü və istifadəsində aşkarlıq, şəffaflıq olmaması və ya az olması isə daha ağır sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Məlum olduğu kimi təbii sərvətləri sıfıra yaxın olan ölkələr yaşamaq, rəqabət aparmaq, inkişaf etmək və qalib gəlmək üçün beyin işlətməyə, elmi-texniki tərəqqini sürətləndirməyə, yeni texnoloji sistemlərə, idarəetmə üsullarına yiyələnməyə, məhsuldarlığı yüksəltməyə çalışırlar. Onların özlərinin təbiət maddələrinə təsir etmə imkanlarını ən yeni texniki, texnoloji sistemlərdən, informasiya, kommunikasiya vasitələrindən istifadə etmədən yaşamaları sadəcə olaraq mümkün deyil.

ABŞ-da iqtisadiyyat və xarici ticarət sahəsində prinsiplial qərarların qəbul edilməsində Ağ evdə yaradılmış Elm və Texnologiyalar üzrə Milli Şura, İqtisadi Məsləhətçilər Şurası və Dayanıqlı İnkişaf üzrə Şura bilavasitə iştirak edirlər. ABŞ-ın Dövlət Departamenti, maliyyə, energetika, əmək və müdafiə nazirlikləri, Kiçik Biznes İşləri üzrə İdarə, Ətraf Mühitin Qorunması üzrə Agentlik, İxrac-İdxal Bankı, Ticarət və İnkişaf üzrə Agentlik, Xarici Özəl Investisiyalar Korporasiyası kimi hökumət qurumları iqtisadi inkişafın və sənayeyə yardımın müxtəlif aspektləri ilə məşğul olurlar. Bu ölkədə yeni texnoloji siyasətin qarşısına üç əsas məqsəd qoymuşlar: iş yerləri yaratmaqla ətraf mühitin qorunmasını təmin etmək, uzunmüddətli iqtisadi yüksəlişə şərait yaratmaq; vətəndaşların ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşan səmərəli hökumətin mövcudluğundan faydalanmaq; fundamental elmi kəşflərdə, riyaziyyat və mühəndis işində dünyada birinci olmaq.

ABŞ-da investisiyaların fundamental tədqiqatlara və yeni texnologiyaların inkişafına qoyulması hökumətin başlıca funksiyasıdır. Orada özəl bölmə ilə tərəfdaşlıq edərək ABŞ-ın iqtisadi qüdrətini möhkəmləndirən texnologiyaların istifadəsinə yönəlmiş milli siyasəti hazırlayan aparıcı orqanlar vardır. Konqresin qərarı ilə yaradılmış Milli Standartlar və Texnologiyalar İnstitutu, Milli Texniki İnformasiya Xidməti, ABŞ hökumətinin qurumlarına və xarici mənbələrə əsaslanan elmi, texniki və iqtisadi məlumatın mərkəzi bankı və s. fəaliyyət göstərir. Onlar

dünyada ABŞ-ın yeni texnoloji sistemlər sahəsində liderlik mövqeyinin qorunub saxlanmasını təmin edir.

Xarici təcrübədən çıxış etsək, Rusiyadakı prosesləri də göz önünə almaq lazımdır. Bu ölkədə bir neçə investisiya fondu var: Rusiya İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları İnvestisiya Fondu, Rusiya Vençur Fondu, Yaşayış İpoteka Kreditləşməsi Agentliyi (YİKA), Rusiya İnkişaf Korporasiyası və nəhayət, Rusiya İnvestisiya Fondu. Fondun vəsaitləri ilk növbədə ümumi dövlət əhəmiyyətli infrastrukturun inkişafına, Rusiya innovasiya sistemi elementlərinin yaradılması və inkişafına hesablanmış, institusional formalaşmanın təmin olunmasını nəzərdə tutan layihələrin dəstəklənməsinə yönəldilir.

Yəni Fondun məqsədləri konkret müəyyənləşdirilib və maliyyələşmə barədə qərarı ümumdövlət əhəmiyyətli investisiya layihələri üzrə hökumət komissiyası verir. Ötən il fonda daxil olan müraciətlərin əksəriyyəti nəqliyyat sektoruna aid olub. Əsas üstünlük ayrı-ayrı regionların inkişafı üçün prinsipial əhəmiyyətə malik infrastruktur obyektlərinə və ya belə obyektlərlə bağlı olan iri istehsal layihələrə verilir. Fond vəsaitləri hesabına yaradılan federal infrastruktur obyektləri özəl sektordan irihəcmli investisiyaları stimullaşdırır. 2005-ci ildə fond hesabına investisiyalaşmanın həcmi 95 milyard rubl (təxminən 3,7 milyard dollar) olub, 2007-2009-cu illər üzrə perspektiv maliyyə planına əsasən bu vəsaitlərin həcmi 378 milyard rubl (təxminən 138 milyard dollara yaxın) olması nəzərdə tutulmuşdu. Maliyyələşmə üçün qəbul edilən layihələrdə fond vasitəsilə dövlət maliyyələşməsi 13-60 faiz arasında dəyişir. Layihələrin həcmi nə qədər böyükdürsə, oradakı dövlət payı bir o qədər aşağıdır. Neft gəlirlərinin RİF vasitəsilə infrastrukturun inkişafına yönəldilməsi prosesi vahid bir mərkəzdən və ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi yolu ilə həyata keçirilir.

Dünya təcrübəsinə müraciət etsək görürük ki, ölkəyə investisiya axınını təmin etməyin ən mütərəqqi və geniş yayılmış forması azad iqtisadi zonalardır. Azad iqtisadi zonalar əlverişli investisiya mühiti olan ölkələrdə daha yaxşı inkişaf etmişdir. Əlverişli investisiya mühiti dedikdə, burada heç də güzəştlərin çoxluğu və müxtəlifliyi deyil, ən əsası xarici firmaların daha çox mənfəət qazanması başa düşülür. Amerika və Avropada AİZ-dəki hal-hazırkı mənfəət norması 30-35% təşkil

edir. Asiyada isə maliyyə böhranına qədər TMK 40%-dək mənfəət əldə edirdilər. AİZ-də qoyulan kapitalın çıxarılması müddəti hər hansı bir digər sahəyə nisbətən 2-3 dəfə azdır. Hal-hazırda dünyada 1000-dən çox AİZ fəaliyyət göstərir. Onların fəaliyyət göstərdiyi 100 ölkə içərisində təkcə ABŞ-da 200-ü var. 80-ci illərdən etibarən Asiya ölkələri olan Çin, Cənubi Koreya və Malayziyada fəaliyyətə başlayan AİZ, sözün həqiqi mənasında, iqtisadiyyata böyük töhfələr vermiş oldu. Zənnimcə, bu baxımdan İEÖ-in, Çinin və MDB ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi praktik əhəmiyyət daşıyır.

SSRİ dövründə ilk AİZ 80-ci illərin sonlarında yaradılmağa başlanmışdı. AİZ yaradılması üzrə özündə onun məqsədi və konsepsiyasını əks etdirən və məqsədəuyğunluğunu əsaslandıran rəsmi sənədlər hazırlanmışdı. Bu zaman AİZ-in təşkil edilməsində əsas məqsəd müəssisələrin xarici iqtisadi fəallığının artması nəticəsində AİZ-da birgə müəssisələrin yaradılması idi. AİZ-ə SSRİ-nin dövlətlər arası iqtisadi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında köməkçi bir vasitə kimi baxırdılar. Birinci növbədə AİZ-i Uzaq Şərqdə yaratmaq istəyirdilər. Hesab edilirdi ki, inkişaf etmiş elmi-texniki potensialı olan bu region mövcud yerli texnologiyalar və xarici kapital hesabına yüksək keyfiyyətli elm tutumlu məhsulların istehsalı ilə inkişaf etməli idi. Ərazidə təsərrüfat-hüquqi güzəştlər isə yalnız birgə müəssisələrə münasibətdə tətbiq olunurdu. Xarici investisiyaların həddi isə SSRİ ərazisində fəaliyyət göstərən normalar əsasında tənzimlənirdi.

Qazaxıstanda ilk AİZ 1991-ci ildə Cezqazqan vilayətində Jayrem-Atasuyda, Taldıkurqan vilayətində Alakul və Jarkent, "Taldıkurqanvneştrans" müəssisəsinin nəzdində subzona, Kustanay vilayətində Lisakov və Almatıda "Atakənd" azad ticarət zonası şəklində yaradılmışdır. Bundan əlavə, bir çox vilayətlər də (Atırau, Şərqi-Qazaxıstan, Karaqanda, Manqıstau) AİZ kimi elan edilmişdir. Lisakov XİZ-nin göstəriciləri regionda iqtisadi vəziyyətin sabitləşdiyini göstərir. 1993-cü ildə bu zona yaradıldıqdan sonra sənaye istehsalı 22.9 dəfə artdı, 1997-ci ildə istehsalın artımı isə 74% təşkil etdi. Həmin ildə pərakəndə ticarət isə 1996-cı ilə nisbətən 129.5% təşkil etmişdir. Mövcud müəssisələrlə yanaşı onlarla yeni yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələri yaradılmışdır. Kiçik və orta biznes subyektlərinin dinamik inkişafı

nəticəsində onların büdcə gəlirlərindəki xüsusi çəkisi 59.8%-ə çatmışdır. İnzibati şura əmək haqqı və pensiyaları vaxtında və bütövlükdə ödəyir, layihələri maliyyələşdirirdi. 1997-ci ildə neft emalı sənayesində məhsul istehsalı 3.0%, yüngül sənayedə 3.4 dəfə, yeyinti sənayesində isə 57.8% artmışdır. Taxıl istehsalı 23 dəfə, kənd təsərrüfatı maşınları üçün ehtiyat hissələri 4 dəfə, kağız 2.3 dəfə, neft 2.7%, tikiş məmulatları 34%, çörək və çörək məmulatları 31.4%, şirniyyat məhsulları istehsalı isə 4.1 dəfə artmışdır.

Hal-hazırda regionda 7 birgə müəssisə fəaliyyət göstərir ki, onlardan da 4-ü neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı ilə məşğuldur. 1997-ci il ərzində AİZ-ya 1.8 mlrd tenqe (23.8 mln dollar) xarici investisiya qoyulub və mənimsənilib, 62.5 mlrd tenqelik (821.8 mln dollar) layihə isə baxılmaq üzrədir.

Beləliklə, Qazaxıstanda AİZ-in inkişafı regionlarda iqtisadi islahatları həyata keçirməklə sənaye məhsulları istehsalını artırmağa, xarici investisiya cəlb etməyə, daxili bazarı rəqabətqabiliyyətli məhsullarla təchiz etməyə imkan verir.

Çinin AİZ yaradılması sahəsində 25 illik təcrübəsi vardır. 1980-ci ildə Çinin cənubi-şərqində yerləşən 5 xüsusi iqtisadi rayon (XİR) yaradılmışdır. XİR-lar xarici bazarlar üçün nəzərdə tutulmuşlar. Burada istehsal olunan məhsulun 50%-i ixrac olunur. Burada əsasən emaledici sənaye, ETTKİ sahəsi və ticarət-təchizat şəbəkəsi inkişaf etmişdir. XİR ərazisində xüsusi iqtisadi siyasət və idarəetmə həyata keçirilir. Həmin ərazidə xarici investorlar müxtəlif vergi və gömrük güzəştlərindən istifadə edirlər, onlara böyük səlahiyyətlər verilmişdir. Bunun nəticəsində Çin yüksək keyfiyyətli texnika və texnologiyaları, istehsalın müasir idarəetmə üsullarını, dünya ticarət və maliyyə bazarlarındakı informasiyanı əldə etdi və kadr potensialının hazırlıq səviyyəsini artırdı. Bütün bunlar Çin hökumətinin siyasi iradəsi və həmin ərazilərdə yüksək keyfiyyətli infrastrukturun yaradılması nəticəsində əldə edilmişdir. Belə xərclərin 80%-i Çin hökumətinin üzərinə düşdü.

1984-cü ildə Çin hökuməti ölkənin 14 iri liman şəhərini xarici ticarət üçün açıq elan etdi. Onlar xarici bazarlara pəncərə və vasitəçi rolunda çıxış edirlər. Bu zonalarda yaradılmış texniki-iqtisadi şərait həmişə xarici investorları cəlb edir. Zonalarda yaradılan birgə müəssisələrin sayı minlərlə, cəlb edilən kapitalın miqdarı

isə 10 mlrd. dollarlarla ölçülür. 90-cı illərin ortalarında Çin AİZ-nə illik təxminən 40 mlrd. dollar vəsait cəlb olunurdu. 1991-ci ildən sonra isə Çinin bir neçə sərhədyanı şəhəri də xarici bazarlar üçün açıldı. Sərhədyanı şəhərlər qonşu ölkələrlə ticarət-iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün əlverişli şəraitə malikdir.

Əlbəttə, hər bir ölkə inkişaf modelini özü seçir. Məsələn, Filippində rekreasion zonaların hüquqi rejimi respublika aktı ilə tənzimlənir. Çində və İndoneziyada turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq çoxlu zonalar fəaliyyət göstərir. Hondurasda investorları 100% idxal-ixrac rüsumlarından azad edən azad turist zonaları haqqında qanun fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, eyni bir zona yaratmaq olar ki, orada turizm yeganə inkişaf istiqaməti olmasa da, aparıcı sahə olsun. Belə zonalar İordaniyada fəaliyyət göstərir.

Cənubi Koreya hökuməti 2010-cu ilə kimi Çecudo adasını azad turizm zonasına çevirmək qərarına gəlib. Cənubi Koreya və digər xarici ölkə investorları adanın inkişafına 10 mln. dollar vəsait qoyaraq vergilərdən 3 illik azad edilmiş və sonrakı illərdə də verginin 50% ödənilməsi kimi güzəşt əldə etmişlər. Hətta Ukrayna da "Kurortopolis Truskaves" kimi turist-kurort tipli xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasına nail olmuşdur.

İrlandiya dünyanın bir çox ölkələrinə nisbətən iqtisadi cəhətdən zəif ölkə idi. Bu ölkədə son illərdə yeni zəka sahiblərinin informasiya texnologiyası üzrə geniş fəaliyyəti ölkəni qısa müddətdə inkişaf reyslərinə çıxartdı. Təkcə onu qeyd etmək istəyirəm ki, informasiya texnologiyasının tətbiqi ölkəyə 50 milyard dollar gəlir gətirdi ki, bu da 4 milyon əhalisi olan bir ölkə üçün az gəlir deyil. Bu bizim üçün də bir nümunə ola bilər.

Qabaqlayıcı iqtisadi inkişaf məqsədi ilə yaradılan texnopolislər, texnoparklar, elmi-texniki zonalar da XİZ-lər ə aiddir. Texnopark - kiçik və orta elmtutumlu innovasiya şirkətlərinin inkişafı üçün maksimum əlverişli mühitin formalaşdığı elmi-istehsalat kompleksidir ki, o, əsasən elmi fəaliyyətin nəticələrinin məhsula çevrilməsi və bazara çıxarılmasının təşkili ilə məşğul olur. Texnoparkların əsası XX əsrin 50-ci illərində ABŞ-ın Stenford Universitetində "Silikon vadisi" elmi parkının yaradılması ilə qoyulmuşdur. Texnoparklar əsasən iki model üzrə fəaliyyət göstərirlər - ABŞ və

Avropa modelləri. Texnoparklar əsasən 3 qrupa bölünür: 1) Texnoparklar, 2) İnkubatorlar, 3) Texnopolislər. Avropada texnoparklar 70-ci illərdə, Sakit Okean - Asiya regionunda isə 80-ci illərdə təşəkkül tapmağa başlamışdır. Avropada 1500-dən artıq innovasiya mərkəzi, Amerikada 700-dən artıq texnopark, 100-dən çox İT-parklar, Fransa və Almaniyada isə 80-a qədər, Finlandiyada 20-yə qədər texnopark vardır. Fransada yerləşən Sofiya Antipolis adlı texnopark Avropada ən nəhəng xüsusi iqtisadi zonadır.

İtaliyada ən məşhur texnopark AREA Elmi Parkıdır. Onun 55 hektar ərazisi var. Orada 70-ə yaxın milli və beynəlxalq şirkət fəaliyyət göstərir. Burada 1600 mütəxəssis çalışır.

Türkiyədə texnoparklar inkişaf etməkdədir. Burada texnoparkların əhatə etdiyi regionların sayı 20-yə çatmışdır. Bu texnoparklarda 500-dən artıq yerli və xarici şirkət fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərdə beş minə yaxın mütəxəssis çalışır. Bu texnoparklarda əsasən informasiya texnologiyaları, mikroelektronika, optik elektronika və lazer texnologiyaları, müasir tullantısız texnologiyalar, diaqnostik və müalicəvi tibbi avadanlıqlar üzrə texnologiyalar hazırlanması istiqamətində innovasiya layihələri həyata keçirilir. Texnoparkda fəaliyyət göstərən firmalar və personal 2013-cü ilədək vergi, gömrük və sosial imtiyazlara malikdirlər. Bunun nəticəsidir ki, "Microsoft" İstanbulda dünyada ikinci olacaq Silikon vadisini - informasiya texnologiyaları mərkəzini tikməyə qərar verib.

Böyük Britaniyada 40-dan artıq məşhur texnopark fəaliyyət göstərir. Yaponiyanın 4 iri adasında 19 zona seçilmiş və burada texnopolislər yaradılmışdır. Bu tip texnopolislər 5 milyonluq əhalisi olan Fillipində 20-dən artıqdır.

Dünyada 260-dan çox elmi texnopark fəaliyyət göstərir. Onlardan 55%-i regional hakimiyyətin və idarəetmə orqanlarının, 48%-i yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının, 26%-i mərkəzi hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının, 13%-i isə universitetlərin iştirakı ilə yaradılıb. Bu texnoparkların 45%-nin fəaliyyətinin əsasını ölkə iqtisadiyyatının inkişafını stimullaşdırmaq, 40%-nin fəaliyyətinin əsasını universitetlərlə sənaye müəssisələri arasında əlaqəni möhkəmləndirmək, 15%-nin fəaliyyətinin əsasını isə milli inkişafa xidmət ideyası təşkil edir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində parklar innovasiya infrastrukturunun elementi kimi müxtəlif cür adlanır. Məsələn, Şərqi ölkələrində, Rusiyada eləcə də, Azərbaycanda “texnoloji parklar” (texnoparklar) və ya “elmi-texnoloji parklar”, “azad iqtisadi zonalar” birləşmələri qəbul olunduğu halda, ABŞ-da bu strukturları “tədqiqat parkları”, Böyük Britaniyada “elmi parklar”, Koreyada “elmi-sənaye parkları” adlandırılırlar.

Ümumiyyətlə, dünyada texnoparklar dövlət tədqiqat institutlarının elmi işlərini kommersiyalaşdırmaqla ölkənin inkişafına şərait yaradan vasitə kimi qəbul olunur. Texnoparklar dövlətin innovasiya siyasətinin bir aləti kimi elmi mərkəzlərin və sahibkarların hesabına yeni biliklərin tətbiqi prosesini sürətləndirir.

Göründüyü kimi, xarici dövlətlər innovasiya proseslərini öz iqtisadiyyatlarına tətbiq etməklə həm yüksək gəlir əldə etmiş, davamlı inkişafa nail olmuşlar. Onların təcrübəsindən istifadə edərək biz də öz iqtisadiyyatımızı bu yöndə inkişaf etdirə bilərik. Aparılan müşahidələr, təhlil və hesabatlar, eləcə də rəsmi strukturların verdiyi informasiyalar onu göstərir ki, XIZ-in yaradılması Azərbaycanda İKT sektorunun yüksək artım tempi ilə inkişafını nəzərdə tutaraq, 2012-ci ilə İKT üzrə gəlirlərin 4 milyard ABŞ dolları, 2018-20-ci illərdə isə neft gəlirləri ilə bərabərləşərək təqribən 10-12 milyard ABŞ dolları həcmində ola bilər və sonralar daha da inkişaf edə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı müstəqilliyin ilk dövrlərində böhran vəziyyətinə düşmüşdü. Belə bir şəraitdə milli valyuta ehtiyatları tamamilə tükənən bir ölkə üçün yeganə çıxış yolu xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması yolu ilə milli iqtisadiyyatı dirçəltmək idi. Məhz bu amilə görə də həmin dövrdə Azərbaycanın investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyəti xarici investisiyaların daha çox neft sektoruna cəlb olunması idi. Bu sahədə qanunlar qəbul edildi, müqavilələr imzalandı. Xarici investorlar üçün investisiya mühitinin formalaşdırılması sahəsində müəyyən tədbirlər görüldü. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi milyard dollarlarla hesablanır.

Azərbaycanın müasir investisiya siyasətinin əsas xüsusiyyəti isə Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığının tamamilə azaldılması və neftdən gələn gəlirlərin qeyri-neft sektoruna investisiya şəkilində yönəldilməsi yolu ilə bu sektorun yüksək inkişafına nail olmaqla müəyyən olunur. Buna nail olmaq üçün isə mövcud istehsal obyektlərinə innovasion investisiyalar yönəltməklə onların istehsal gücünü artırmaq və elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərindən istifadə etməklə yeni istehsal müəssisələri yaratmaq lazımdır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafına mane olan əsas problemlərdən biri də ölkəmizin ərazisinin 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasıdır. Bu işğal nəticəsində əvvəllər mühüm sənaye və kənd təsərrüfatı rayonları olan həmin ərazilər istifadədən çıxmış, regionun infrastrukturu dağıdılmış, sənaye və yaşayış obyektləri məhv edilmişdir. Bundan başqa işğal zonasından qaçqın düşmüş bir milyondan çox əhalinin sosial-məişət problemləri, işlə təmin olunması, onlara ödənilən müavinətlər ölkə üçün əlavə iqtisadi problemlər yaradır. Ölkənin Ermənistanla müharibə şəraitində olması, həm də Naxçıvan MR ilə respublikanın əsas hissəsi arasında iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin saxlanmasına mane olur. Qarabağ düşməndən azad edilməmiş bu problemlər həll olunmamış şəkildə qalmaqda davam edəcəkdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi, siyasi və coğrafi amilləri nəzərə almaqla onun kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin ətraflı tədqiqi və təhlili göstərir ki, bu dəyişikliklərin səmərəliliyi əsaslı şəkildə ölkədə yeridilən xarici iqtisadi siyasətdən, o

cümlədən xarici investisiya və kreditlərin cəlb edilməsi strategiyasından, həmçinin ölkənin dünya bazarında seçdiyi iştirak formasından, yəni beynəlxalq əmək bölgüsündə onun xammal ixracatçısı, yoxsa hazır məhsul istehsalçısı kimi tutduğu mövqedən, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma dərəcəsiindən asılı olacaqdır. Biz bazar iqtisadiyyatına keçidin, liberallaşmanın, rəqabətə meydan açmanın və s. iqtisadi artıma təsir etmə imkanlarından istifadə edirik. Biz dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəliyik. Dünya rəqabət mühitində öz yerimizi tapmalıyıq. Uzunmüddətli iqtisadi strategiyanın yeni şəraitə adekvat modelini müəyyənləşdirməli, onun iqtisadi artıma və xalqın rifahının daha da yüksəldilməsinə təsir etmə mexanizmlərinin reallaşmasına nail olmalıyıq.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan dünya bazarında xammal ixracatçısı kimi çıxış edir. Xammalların bərpa olunmayan növlərinin ixracı milli iqtisadiyyatın perspektivlərini təhlükə altına almaqla, gələcək nəsillərin mənafeyinə ciddi zərbə vurur ki, iqtisadiyyatın belə bir tərkibdə uzun müddət saxlanması təhlükəlidir. Dünya bazarına, BƏB sisteminə xammal ölkəsi kimi daxil olan Azərbaycanın sonradan mövqeyini dəyişmək çətindir. Çünki, Azərbaycanı xammal ölkəsi olaraq saxlamaq xarici ölkələrin iqtisadi maraqlarına daha uyğundur. Bunun qarşısını almaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilə bilər:

- istehsalın ölkənin ixrac potensialını artırmağa imkan verən bütün sahələrinin inkişafının təmin edilməsi;
- neft sektorundan gələn gəlirləri qeyri-neft sektoruna yönəltməklə bu sektorun inkişafının təmin edilməsi;
- turizm infrastrukturunun yenidən qurulmasının təşkil edilməsi, turizmin ölkənin ən gəlirli sahələrindən birinə çevrilməsi və turizm gəlirlərinin, əsasən regionlara yönəldilməsi;
- istehsal olunmuş məhsulların dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, beynəlxalq sertifikatlarla təmin olunması; bizim məhsullara beynəlxalq bazarlarda yaradılan süni maneələrin aradan qaldırılması və s. Azərbaycanın sərfəli şərtlərlə ütt-yə qəbul edilməsi də bu sahədə mühüm addım olar, bir çox maneələrin aradan qaldırılmasına səbəb olardı.

- qloballaşan dünya sistemində azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyini və iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün ölkədə idxali əvəz edəcək strateji məhsulların istehsalını maksimum dərəcədə artırmaq;

- ölkə daxilində milli istehsalın mümkün qədər daha çox stimullaşdırılmasını təşkil etməklə əhəlinin xalq istehlakı mallarına olan tələbatını ödəmək;

- kənd təsərrüfatı rayonlarında (regionlarda) aqrar-sənaye komplekslərinin (ask) təşkil edilməsi, hal-hazırda mövcud olan aqrar xidmətinin, fermerlərə ayrılmış güzəştli kreditlərin artırılması, gömrük, vergi və s. vasitələrlə kənd təsərrüfatı məhsullarının daxili bazarının qorunması, müxtəlif ərzaq fondlarının təşkili və mövcud fondların (məs: dövlət taxıl fondu) həcmində artırılması. bu yolla xaricdən ərzaq asılılığının azaldılması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edilməsi;

- respublikamızın təbii resurslarından istifadə zamanı elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiqi, onlardan qənaətlə istifadə edilməsi və bu resurslardan gələn gəlirlərdən ölkə iqtisadiyyatının tarazlı və sabit inkişafının təmin edilməsində istifadə etmək;

- inzibati-amirlik sistemindən miras qalmış iqtisadiyyatın xammal təyinatlı inkişaf istiqamətinin daha da güclənməsinin aradan qaldırılması və iqtisadiyyatın əməkütümlü sahələrinin elmtütümlü, texnologiyatütümlü sahələrlə əvəz olunması; buraya həmçinin ölkənin ixratında hazır məhsul istehsalının payının artırılması, xammal və yarımfabrikat məhsullarının payının isə azaldılması da daxildir;

- innovasiya yönümlü investisiyaların reallaşdırılması istiqamətində səmərəli dövlət investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi;

- xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək azad iqtisadi zonaların yaradılması və bu sahədə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması.

Daxili investisiyaların artması respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməklə bərabər, ölkədən xaricə kapital axınının qarşısının alınmasında da mühüm rol oynayır. bu baxımdan daxili investisiyaları stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək olar:

- ölkədə bir neçə investisiya fondu yaratmaq, hətta onun fəaliyyət dairəsini

konkretləşdirmək, onların fəaliyyətinin dövlətin prioritet sahələrinə yönəldilməsinə ciddi nəzarət etmək;

- bank sistemində islahatlar aparmaqla onları investisiya proseslərinə daha çox cəlb etmək;

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli kreditləşmə şəbəkəsinin və onun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi;

- qiymətli kağızlar bazarının tam formalaşdırılması və inkişafının sürətləndirilməsi;

- investisiya qoyuluşlarının əsas mənbələrindən biri kimi dövlət tərəfindən amortizasiya siyasətində dəyişikliklər etmək;

- alternativ investisiya qurumları (məsələn, vençur fondları) yaratmaq və onların hüquqi statusunu müəyyənləşdirmək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Sabiroğlu N. “Qloballaşma və xarici investisiyalar” Bakı 2006
2. Zeynalov F. “İnvestisiyalar və onların Azərbaycanda mövcud durumu” Bakı 2001
3. Səfərov R. “Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində innovasiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri” Bakı 2007
4. Atakişiyev M., Süleymanov Q. “İnnovasiya menecmenti” Bakı 2004
5. Aslanzadə İ. “İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması” Bakı 2000
6. Aslanzadə İ.A. “İnnovasiyanın idarə edilməsi” Bakı 1997
7. Əlirzayev Ə.T. “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları, nəzəriyyə və təcrübə” Bakı 2000
8. T.Paşayev “İnvestisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu” elmi-tədqiqat işi, Bakı 2001
9. F.İbrahimov “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu” elmi-tədqiqat işi. Bakı 2007
10. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası “Qanun” nəşriyyatı, Bakı 12 noyabr 1995-ci il
11. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 15 Yanvar 1992-ci il
12. “İnvestisiya fəaliyyətinin qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 13 Yanvar 1995-ci il
13. “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 30 Noyabr 1999-cu il
14. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
15. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
16. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” 14 aprel 2009-cu il
17. “Əsrin müqaviləsi” 20 sentyabr 1994-cü il
18. “İnvestisiyalar haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, 8 yanvar 2003cü il

19. “Xarici investisiyalar haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, 27 dekabr 1994-cü il
20. “Dövlətin birbaşa investisiyaları müdafiəsi haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu, 28 fevral 1997-ci il
21. “Müştərək (kollektiv) investisiya institutları haqqında (paylı və korporativ investisiya fondları)” Ukrayna Respublikasının Qanunu 2001-ci il
22. Марголин А.М. «Инвестиции» Москва 2006
23. Иголина А.Л. «Инвестиции» Москва 2004
24. Шарп У. «Инвестиции» Москва 2006
25. Гранберг А.Г. «Движение регионов России к инновационной экономике» Москва 2006
26. Ложникова А.В. «Инвестиционные механизмы в реальной экономике» Москва 2001
27. Евдокимова Т.Г. и др. «Инновационный менеджмент» Москва 2005
28. Барыновой А.В. и др. «Инновации» (учебное пособие) Москва 2007
29. Колтыннок Б.А. «Инвестиционные проекты» Москва 2002
30. «Инвестиционная стратегия», Москва 2003
31. Волков А.С. «Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации» Москва 2006
32. www.azstat.org
33. www.kitab.az;
34. www.kitabxana.org;
35. www.iqtisad.net;
36. www.qanun.az;
37. www.qanunvericilik.az;
38. www.law.az

АННОТАЦИЯ

В диссертации магистра отмечено, что в условиях трансформации экономических систем в любых стран мира для комплексного развития экономики требуется высокомасштабные инвестиции. Инновационные инвестиции одна из основных направлений таких инвестиции. Во многих странах неоднократно были доказаны те практики, которые характеризуют использования инновационные инвестиции для достижения устойчивого экономического развития.

Надо отметить, что для обеспечения продолжительности развития экономики необходимо не только зарубежные инвестиции, но и внутренние инвестиции. Для этого надо постоянно контролировать баланс использования инвестиционных ресурсов. В настоящее время существующая социально-экономическая ситуация и политическая стабильность в нашей республике стимулирует поток зарубежного капитала. В этих условиях требуется оптимизация деятельности государства и направления соответствующая рыночному механизму и равное деление инвестиции между отраслями экономики. Большую роль в этом деле играет усовершенствованная нормативно-юридическая база.

Известно что, инвестиция считается одним из важных элементов в обеспечение продолжительности развития экономики. А так же надо отметить, что вопросы форм инвестиции тоже интересны. Другими словами с возрастанием объема зарубежных инвестиций в конечном итоге возрастает не только общее инвестиционное вложение, и в том числе качественного изменениями в экономике страны. Инновационные инвестиции в этом деле имеет большой роль.

В диссертации отмечены, что в экономике нет изолированных отраслей. Все отрасли экономики связонно друг с другом. С этой точки зрения в инвестиционном процессе важным элементом является юридическое обеспечение. Государственное юридическое обеспечение должна быть одинакова для всех инвесторов.

ANNOTATION

It has been marked in the dissertational work that puttings of big capacious investment are required for developing of the economy of any country in the condition of transformation of the economical system complex. One of basic sources of such investments bag is investments. Experience of the achieving the economical development in the person of the some states with the help of the investment puttings has stood the test repeatedly.

It is necessary to note inform that it must not be neglected use from sources of adjoining inside finance by usage from sources of foreign investment for provide of the durable development of the economy. Stability strengthens the stimulus to the etc of social and economic status which has arisen in our republic at present to our country to the flow of the foreign capital. But is required the activities in this area of the investments involved in the present condition optimizing suitably for the providing balanced division in the economy to market relation. To improve the corresponding normative legal base is required for this purpose.

It is known that investment puttings are considered as a whole necessary element from point of view provide of the durable economical development. Investment forms are one of problems rousing interest for at the same time. If we are where have put into words another, increase of the volume of the puttings of foreign investment is a cause for with being a cause for increase of the volume of the puttings of general investment on country to change of adjoining new quality. But they have bag investments here to the special role.

It is marked in the thesis that there is not areas isolated one by one in the some areas of the economy. There is chain connection between all areas. Legal guarantee must be for involving to direct economy area of the finance meanses of the investment subjects. But legal guarantee created by state must be for inside and foreign investors in the same level.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Investisiyanın yönəldilməsi istiqamətlərindən biri kimi innovasiya yönümlü investisiyalar müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Biliyə əsaslanan cəmiyyətin əsas potensialı insan kapitalıdır. İnsanların yeni bilik yaratmaq və ondan səmərəli istifadə etmək qabiliyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən də investisiyalar əsasən insan resurslarının inkişafına yönəldilir. Bu dolayısı ilə davamlı, fasiləsiz təhsilin əhəmiyyətini daha da artırır. Biliyə, informasiyaya əsaslanan cəmiyyətə son zamanlar innovasiya cəmiyyəti deyirlər. İnnovasiya cəmiyyətini yaratmaq isə böyük maliyyə vəsaiti tələb edir. Həmçinin xalq təsərrüfatı sahələrində də innovativ islahatların aparılması istehsal olunan məhsulların kəmiyyət və keyfiyyətinin artmasına şərait yaradır ki, bu da ixrac yönümlü istehsalın inkişafına səbəb olur. Bu da öz növbəsində ölkənin iqtisadi qüdrətinin artmasına səbəb olur.

Müasir dövrdə iqtisadi nailiyyətlərin əldə olunması hər bir ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı danılmaz faktdır. Bu amil qloballaşmanın dərinləşdiryi bir şəraitdə öz əhəmiyyətini bir daha artırımaqdadır. Belə ki, yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik ölkələr beynəlxalq bazara güclü və daha çox fayda əldə edən subyekt kimi qoşulduğu halda, müvafiq parametr üzrə zəif olan ölkələr isə əksər hallarda istehlakçı qismində iştirak edirlər.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi isə şübhəsiz ki, onun əsasını təşkil edən elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə şərtlənir. Burada xüsusi diqqət yetirilən məqam, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin hansı vasitələrdən istifadə edilməsi ilə təmin olunmasından ibarətdir. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti bütün səviyyələrdə ön plana çıxmış olur. Beynəlxalq bazarlarda iştirak payına görə nisbətən kiçik dövlətlərin müvafiq məkanda iştirakının dayanıqlılığının təmin olunması aspektindən isə innovasiya obyektiv xarakter daşıyır.

İqtisadi inkişaf prosesləri müxtəlif dövrlər ərzində fərqli amillərin təsiri altında dinamik xarakter qazanmışdır. Müasir dövrdə makroiqtisadi tarazlığın, həmçinin davamlı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, eyni zamanda istər bütövlükdə dövlətin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsində dayanıqlılığını təmin edən əsas element kimi məhz innovasiya çıxış etməkdədir. Belə ki, müxtəlif sahələrdə innovasiyaların tətbiq edilməsi vasitəsilə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yetərincə yüksəldə bilən dövlət, dünya bazarında rəqabət prosesinin aktiv iştirakçısına çevrilə bilər. Onun hansı səviyyədə təmin olunması isə bilavasitə innovasiyaların mənimsənilməsi səviyyəsindən asılıdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amil innovasiyanın sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əsas yaratma qabiliyyətinə malik olmasıdır. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi baxımından irəli sürülən yeni iş təşəbbüsü əslində bir yeniliyin, başqa sözlə innovasiyanın həyata keçirilməsinə yönəlik proses nəticəsində meydana çıxır. Deməli, innovasiya bir fəaliyyət növü kimi nəinki iqtisadiyyatın keyfiyyət göstəricilərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir, eyni zamanda yeni fəaliyyət mühitü yaradır. Bu baxımdan, investisiyaların innovasiya yönümlülüyünün təmin olunması yollarının tədqiq edilməsi, həmçinin onun əsasında sosial-iqtisadi səmərəlilik problemlərinin geniş planda tədqiq edilməsi işin ana

xəttini təşkil edir. Təhlil edilən mövzu qeyd olunan cəhətlər baxımından müasir dövrdə çox aktualdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və müasir görkəmli nümayəndələrinin ümumilikdə investisiya qoyuluşları, onların cəlb olunması, istiqamətlərinin və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi haqqında nəzəri müddəaları, Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin və praktiklərinin investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri, habelə dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qanunları, həmçinin hökumətin bu mövzuya uyğun məsələlərlə əlaqədar olaraq qəbul etdiyi digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ümumilikdə innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillərin sistemləşdirilmiş formada təhlili və müasir dövrdə onun hüquqi mexanizmlərinin formalaşdırılması zəruriliyinin əsaslandırılması ilə şərtlənir. Dissertasiya işinin məqsədi investisiyanın yönəldilməsi istiqamətlərindən biri kimi innovasiya yönümlü investisiyalar hüquqi tənzimlənməsi sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirilməsindən və onun formalaşdırılmasının zəruriliyinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Dissertasiya işinin predmetini innovasiya yönümlü investisiya qoyuluşları ilə bağlı reallaşdırılan fəaliyyətin tənzimlənməsində hüquqi mexanizmin rolunun müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. İşin obyektinə isə respublikamızda reallaşdırılmaqda olan innovasiya yönümlü investisiyalar və müvafiq sahədəki investorların fəaliyyətidir. İşin nəzəri və metodoloji əsasını investisiya qoyuluşları ilə bağlı iqtisadçı alimlərin müxtəlif istiqamətlərdə apardıqları araşdırmalar və müvafiq sahə üzrə qəbul olunmuş normativ aktlar təşkil edir. Dissertasiya işində analiz, sintez, qruplaşdırma, statistik, sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi müqayisəli təhlil və s. tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur. İnformasiya mənbəyi kimi ixtisaslaşmış qrupların hesabatlarından, internet resurslarından və dövlət statistika komitəsinin illik məcmuələrindən istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklif hissələrindən ibarətdir. İşin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, predmeti, obyektinə, nəzəri-metodoloji əsasları, informasiya bazası və tədqiqat üsulları əks etdirilmişdir. Birinci fəsildə investisiyanın nəzəri-metodoloji əsasları, investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillər, investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələri, innovasiya yönümlü investisiyaların spesifik xüsusiyyətləri, ikinci fəsildə Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının müasir vəziyyətinin təhlili, normativ-hüquqi bazası, investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması istiqamətləri, üçüncü fəsildə isə investisiya qoyuluşlarının səmərəli strukturunun formalaşdırılması, innovasiya yönümlü investisiyaların stimullaşdırılması sahəsində dövlət tədbirləri və bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsinə dair araşdırmalar öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda istifadə edilmiş ədəbiyyatların və internet resurslarının siyahısı verilmişdir.